

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU
İŞGALİNDE BOSNA-HERSEK**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zerrin OLAŞ

**Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Azmi ÖZCAN

HAZİRAN-2007

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU
İŞGALİNDE BOSNA-HERSEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zerrin OLAŞ

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi

Bu tez 11/06/2007 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Zerrin OLAŞ

11.06.2007

ÖNSÖZ

“Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İşgalinde Bosna-Hersek” adlı bu çalışma, Bosna-Hersek’in Osmanlı idaresinden Avusturya-Macaristan idaresine geçiş sürecini, Bosna-Hersek’in Avusturya-Macaristan idaresi altındaki tarihi gelişimini ve Bosna-Hersek’ten Anadolu’ya olan göçleri konu almaktadır. Bu çalışmayı hazırlarken benden yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Azmi Özcan’a, bilgisini ve zamanını benimle paylaşan Hülya Yaban ve Ergin Jable’a, bana maddi ve manevi bakımdan destek olan ve her zaman yanımda olan eşime, aileme ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Zerrin OLAŞ

11 Haziran 2007

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
TABLO LİSTESİ	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: AVUSTURYA-MACARİSTAN YÖNETİMİ ÖNCESİ	
BOSNA-HERSEK	3
1.1.1875 İsyanı'na Kadar Bosna-Hersek.....	3
1.2.1875 Bosna-Hersek İsyanı.....	6
1.2.1.İstanbul Konferansı.....	11
1.3. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi).....	15
1.3.1.Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması.....	20
1.3.2.Berlin Kongresi ve Berlin Antlaşması.....	22
1.4. Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan Tarafından İşgali.....	29
BÖLÜM 2: AVUSTURYA-MACARİSTAN YÖNETİMİNDE	
BOSNA-HERSEK	34
2.1. İşgalden Sonra Bosna-Hersek.....	34
2.2. 1882 Bosna-Hersek Ayaklanması.....	38
2.3. Benjamin Von Kallay Dönemi (1882-1903) ve "Bosna Milliyetçiliği" Politikası.....	40
2.3.1.Bosna-Hersek'te Dini-İslami İdare'nin (Diyanet) Kurulması (1882).....	45
2.3.2.Bosna-Hersek'te Basın.....	48
2.3.3.Müslümanların Din, Vakıf ve Maarif Özerkliği Mücadelesi'nde I. Dönem (1899-1902).....	50
2.4. 1903-1908 Yılları Arasında Bosna-Hersek.....	56
2.4.1.Müslümanların Din, Vakıf ve Maarif Özerkliği Mücadelesi'nde II. Dönem (1905-1908) ve Müslüman Halk Örgütü (MNO).....	58
2.4.2.Müslüman İlerici Örgütü (MNS).....	65

2.5. Bosna-Hersek'in İlhakı.....	66
2.5.1.İlhaka Tepkiler.....	72
2.6. İlhaktan Sonra Bosna-Hersek'in Anayasa Mücadelesi.....	77
BÖLÜM 3: BOSNA-HERSEK'TEN GÖÇLER.....	84
3.1. Bosna-Hersek'te Nüfus ve Etnik Yapı.....	84
3.2. Bosna-Hersekli Müslümanların Göçü.....	90
3.2.1.1878-1879 Yıllarındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı.....	96
3.2.2.1881-1882 Yıllarındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı.....	97
3.2.3.1883 Yılındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı.....	97
3.2.4.1885 Yılındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı.....	98
3.2.5.1887-1888 Yıllarındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı.....	98
3.2.6.1889-1890 Yıllarındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı.....	99
3.2.7.1891 Yılındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı.....	99
3.2.8.1892-1893 Yıllarındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı.....	100
3.2.9.1894-1895 Yıllarındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı.....	101
3.2.10.1896-1897 Yıllarındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı.....	106
3.2.11.1898-1900 Yıllarındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı.....	106
3.2.12.1901 Yılındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı.....	107
3.2.13.1902 Yıllarındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı.....	110
3.2.14.1903-1904 Yıllarındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı.....	110
3.2.15.1909-1910 Yıllarındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı.....	111
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	112
KAYNAKLAR.....	115
EKLER.....	121
ÖZGEÇMİŞ.....	152

KISALTMALAR

a.	:	Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Cilt.7
A.MKT.MHM.	:	Askeri Mektubi Kalemî Mühimme
b.	:	Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Cilt.8
B.	:	Receb
BOA	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	:	Cemaziye'l-ahir
Ca.	:	Cemaziye'l-evvel
çev.	:	Çeviren
DH.MKT.	:	Dâhiliye Mektubi Kalemî
DH.MUİ.	:	Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
H.	:	Hicri
HR.HMŞ.İŞO.	:	Hariciye Hukuk Müşavirliği, İstişare Odası
İ.DH.	:	İradeler Dâhiliye
İ.DUİT.	:	İradeler Dosya Usulü
İ.HUS.	:	İradeler Hususi
L.	:	Şevval
M.	:	Muharrem
N.	:	Ramazan
nr.	:	Numara
R.	:	Rabi'u'l-ahir
Ra.	:	Rebi'u'l-evvel
s.	:	Sayfa
S.	:	Safer
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
Y.A.Hus.	:	Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.A. Res.	:	Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y..EE..	:	Yıldız Esas Evrakı
Y. Mtv.	:	Yıldız Mütenevvi Ma'ruzat
Y.PRK.ASK.	:	Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK.KOM.	:	Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı

Y.PRK.MYD.	:	Yıldız Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi
Y.PRK.TKM.	:	Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Y.PRK.UM.	:	Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı
Z.	:	Zi'l-hicce
Za.	:	Zi'l-ka'de

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: 1850 Yılında Bosna'da Müslüman Erkek Nüfus.....	85
Tablo 2: Bosna'da Toplam Müslüman Erkek Nüfusunun Sancaklara Göre Dağılımı...	86
Tablo 3: 1863 Yılında Bosna-Hersek Nüfusu.....	87
Tablo 4: 1870 Yılında Bosna-Hersek'te Müslüman Erkek Nüfus.....	87
Tablo 5: 1870 Yılında Bosna-Hersek Nüfusu.....	88
Tablo 6: 1885 Yılında Bosna-Hersek Nüfusu.....	89
Tablo 7: 1891-1897 Yılları Arasında Göç Eden Nüfusun İş Alanlarına Göre Dağılımı.....	93
Tablo 8: İzmit'in Karamürsel Kazasında Bulunan Bosna-Hersek Göçmeni.....	101
Tablo 9: 1895 Yılında Kütahya'da bulunup henüz iskân edilmemiş Bosna-Hersek Göçmeni.....	102
Tablo 10: 1895 Yılında Henüz Biga'da İskân Edilmeyen Bosna-Hersek Göçmeni...	103
Tablo 11: 1895 Yılında Karamürsel'de iskân edilen Bosna-Hersek Göçmeni.....	104
Tablo 12: 1895 Yılında Karamürsel'de henüz iskân edilmemiş Bosna-Hersek Göçmeni.....	105
Tablo 13: 1895 Yılında Adapazarı'nda Bulunan Bosna-Hersek Göçmeni.....	106
Tablo 14: 1901 Yılında Ankara'nın Haymana Kazası'na Yerleştirilen Bosna-Hersek Göçmenleri.....	108
Tablo 15: 1901 Yılında Ankara'nın Zir Kazası'na Yerleştirilen Bosna-Hersek Göçmenleri.....	109
Tablo 16: 1901 Yılında Ankara'nın Sivrihisar Kazası'na Yerleştirilen Bosna-Hersek Göçmenler.....	109

Tezin Başlığı: Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İşgalinde Bosna-Hersek	
Tezin Yazarı: Zerrin Olaş	Danışman: Prof.Dr. Azmi Özcan
Kabul Tarihi: 11 Haziran 2007	Sayfa Sayısı: vii(ön kısım) + 120 (tez) +31(ekler)
Anabilimdalı: Tarih	Bilim Dalı: Yakınçağ Tarihi
<p>Kurulduğu tarihten itibaren hızlı bir şekilde büyüyerek üç kıtaya yayılan Osmanlı Devleti 18. yüzyıldan itibaren gelişmelere ayak uyduramamış ve topraklarını yavaş yavaş Avrupalı Devletlere kaptırmıştır. Osmanlı Devleti'nin Balkan toprakları açısından önemli bir olay olan 1875 Bosna-Hersek İsyanı, "Doğu Meselesi"nin ortaya çıkmasına neden olmuş ve bu tarihten itibaren artık Osmanlı topraklarını paylaşmak tüm Avrupalı Devletlerinin ortak amacı haline gelmiştir.</p> <p>1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası toplanan Berlin Kongresi ile birlikte Balkanlardaki çoğu toprağını kaybeden Osmanlı Devleti, halkının çoğunluğu Müslüman olan Bosna-Hersek'i de kendi hükümlerine altında, Avusturya-Macaristan devletinin işgaline bırakmak zorunda kalmıştır. Bu olay Osmanlı Devleti ve Bosna-Hersek için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. İşgal karşısında Bosna-Hersek halkının memnuniyetsizliğini gidermek için çaba sarf eden Avusturya-Macaristan, ülkede bölünmeyi önlemek ve kendi idaresine karşı oluşabilecek herhangi bir olumsuz tavrı engellemek için, Bosna-Hersek'te tüm milletleri kapsayan bir Boşnak kimliği oluşturmaya çalışmıştır. Bosna-Hersekli Müslümanlar ise bir yandan yeni hükümete karşı siyasi kimliklerini kazanmaya çalışmış, bir yandan da çeşitli sebeplerle ülkelerini terk etmek zorunda kalarak Anadolu'yu yurt edinmişlerdir. Osmanlı Devleti de Anadolu'ya gelen göçmenleri çeşitli şehirlere yerleştirerek, yıllar boyu onların iskân sorunlarıyla uğraşmıştır.</p> <p>19. yüzyılda işgal toprakları haline gelmiş, yabancı bir medeniyet ve kültürün egemenliği altında yaşamak zorunda kalmış ve yıllar boyu toplu göçlere sahne olmuş Bosna-Hersek, hem Osmanlı tarihi hem de dünya tarihi açısından önemli bir yer işgal etmektedir.</p>	
Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan, Özerklik, İlhak, Göç	

Title of the Thesis: In Occupation of Austria-Hungary Empire: Bosnia-Herzegovina	
Author: Zerrin Olas	Supervisor: Prof. Dr. Azmi Özcan
Date: 11 June 2007	Nu. of pages: vii (pre text) +120(main body) +31 (appendices)
Department: History	Subfield: Near Age History
<p>From the founding days on, the Ottoman Empire was rapidly expanded over three continents. But from the 18th century on it could not keep in step with the developments taken place in the European countries. So the Empire was enforced to give some of its lands to the mentioned countries. For the Ottoman Empire, the Bosnia-Herzegovina Insurrection taken place in 1875 was an event for the Balkan lands. This insurrection gave way to be “Eastern Issue” to come on the scene. From the mentioned date on, dividing and sharing the lands of the Ottoman Empire became the main and common target of the European States.</p> <p>The Ottoman Empire lost the most of its lands in Balkans with the Berlin Congress after Ottoman-Russian War taken place in 1877-1878. With the mention Congress resolution, the Ottoman Empire was enforced to leave the Bosnia-Herzegovina to the occupation of Austria-Hungary State under its sovereignty belonging to itself. This event became a beginning for the new period for Bosnia-Herzegovina and Ottoman State. In order to dispose of the displeasure and disgust of Bosnia-Herzegovina People against the occupation, Austria-Hungary State tried to do some measures and to avoid preventing to divide the country. It also tried to prevent any negative occurrences that might be to its administration and for this reason; it tried to form a Bosnian identity covering all nations. As for Bosnian Muslims, they tried to gain their political identity against the new government on one side and some of them left their land and migrated to Anatolia as on the other side. The Ottoman State located the new migrants to the Anatolia in the different cities and so the State faced an come under the many settling problems.</p> <p>In the 19th Century the Bosnia-Herzegovina suffered from occupations and had to live under sovereignty of a foreign civilization and culture. It experienced mass emigrations and exodus for long years. So, Bosnia-Herzegovina has an important place in the Ottoman history and also in the world history.</p>	
Keywords: Bosnia-Herzegovina, Austria-Hungary, Autonomy, Annexation, Emigration	

GİRİŞ

19. yüzyılda dünyada siyasi dengelerin yeniden kurulmasına zemin hazırlayan önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti bu gelişmelerin ortasında kalmış ve Avrupalı devletler Osmanlı toprakları için kıyasıya bir yarışa girmişlerdir. Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın Balkanlardaki nüfuz mücadelesi Osmanlı Devleti'nin zararına olmuş, Balkan devletleri ya büyük güçler desteğinde bağımsızlıklarını elde etmiş ya da bu güçlerin kendi topraklarını işgalleriyle karşı karşıya kalmışlardır.

Çalışmanın Konusu

15 yüzyıldan itibaren Osmanlı egemenliği altında yaşayan Bosna-Hersek, 18. yüzyılda Avusturya-Macaristan'ın hedefi haline gelmiş ve 1878 Berlin Kongresi kararları neticesinde bu ülke tarafından işgale uğramıştır. Bu çalışmanın ağırlık noktasını, Bosna-Hersek Müslümanlarının Avusturya-Macaristan idaresi altındaki siyasi ve dini mücadeleleri ve çeşitli sebeplerle Anadolu'ya olan göçleri oluşturmaktadır. İşgal yılından itibaren göç etmeye başlayan Müslümanlar Osmanlı Devleti tarafından Anadolu'nun çeşitli şehirlerine yerleştirilmişlerdir.

Çalışmanın Önemi

Berlin Kongresi ile birlikte Bosna-Hersek'in Osmanlı toprağı olmaktan çıkarak Avusturya-Macaristan egemenliği altına girmesi, Osmanlı ve Bosna-Hersek tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten itibaren bir taraftan Osmanlı Devleti Balkanlar'daki topraklarını birer birer kaybetmeye başlamış, bir taraftan da Bosna-Hersek halkı Hıristiyan bir devletin egemenliği altında yaşamaya çalışmış, yaşayamayanlar ise Anadolu'ya göç etmişlerdir. Bosna-Hersek halkının Osmanlı egemenliği altına girdiği andan itibaren İslam kültürünü benimsemesi ve bu halkın çeşitli sebeplerle Anadolu'ya göç etmiş kısmının da tamamen Türkleşmiş olarak aramızda yaşıyor olması bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın Amacı

Osmanlı egemenliği altında yaşamış ve halkının çoğunluğu Müslüman olan Bosna-Hersek, tarihi gelişimi açısından yakınçağda dünya siyasetinin ortasında önemli bir

ülkedir. Bu konudaki kaynakların ve araştırmaların ülkemizde yetersiz olması bu çalışmanın amacını vurgulamaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Bosna-Hersek'in Osmanlı Devleti'nden ayrılma süreciyle birlikte, genel olarak, Avusturya-Macaristan egemenliği altındaki Bosna-Hersek'in tarihi gelişimine ağırlık veren bu çalışma yoğun baskılar ve zorlaşan hayat şartları neticesinde Bosna-Hersek'ten göç eden Müslümanların sayıları ve Anadolu'da yerleştirildikleri şehirler hakkında bilgi vermektedir.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm; Osmanlı hâkimiyeti zamanında Bosna-Hersek tarihinden kısaca bahsettikten sonra, 1875 isyanını takip eden olaylar zinciriyle birlikte Berlin Kongresi kararıyla Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgaliyle son bulmaktadır.

İkinci bölümde; Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'te uyguladığı idare, Müslümanların siyasi kimliklerini kazanma mücadeleleri, ilhak kararı ve Müslümanların ilhaktan sonraki anayasa mücadelelerine kadar uzanan süreç yer almaktadır.

Üçüncü bölümde ise; 1878'den 1910 yılına kadar süregelen göçler, göçlerin sebepleri ve sonuçları ve göçlerin demografik gelişimi yer almaktadır.

BÖLÜM 1: AVUSTURYA-MACARİSTAN YÖNETİMİ ÖNCESİ BOSNA-HERSEK

1.1. 1875 İsyanı'na Kadar Bosna-Hersek

Bosna-Hersek Avrupa kıtasının güneybatı, Balkan yarımadasının ise kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Kuzey ve batıda Hırvatistan, doğuda Sırbistan, güneydoğuda ise Karadağ tarafında çevrelenmektedir (Alparslan, 2006:18). Yüzölçümü 51.129 km² olan Bosna-Hersek 20 km'lik bir toprak parçası ile Adriyatik Denizi'ne ulaşmaktadır. Sava ve Neretva büyük akarsularını teşkil eder. İliriya (İllyria) menşeli Bosna, ismini aynı adı taşıyan ırmaktan almaktadır ve ülkenin daha geniş olan kuzey kısmının adını oluşturmaktadır. Neretva nehri havzasıyla güney bölgeleri içine alan Hersek (Herzeg=Dük) adı ise, XV. Yüzyıl ortalarında Bosna kralına isyan edip kendisini "St. Sava'nın Herseki" yani dükü ilan eden Stjepan Vukcic Kosaca'nın unvanından gelir (Djurđev, 1992:297).

Bosna-Hersek'e ilk yerleşenlerin Hint-Avrupa kökenli İliriyalılar olduğu kabul edilmektedir. Daha sonra Bizans ve yerli hanedanların hâkimiyeti altındaki bölgeye 1386 yılında ilk Türk akınları başladı. Bosna kralı II. Tvrtko döneminde (1420-1443) Bosna-Hersek Osmanlı Devleti'ne bağlanarak vergi vermeye başladı. Son Bosna kralı Tomasevic'in Osmanlı Devleti'ne vergi ödemeyi reddetmesi üzerine Bosna-Hersek 1463 yılında Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet tarafından ilhak edildi. Bosna Osmanlı idaresine geçtikten sonra sancak haline getirildi ve ilk sancak beyi olarak Minnetoğlu Mehmet Bey atandı. Hersek sancağı ise 1470 yılında teşkil edildi. Bosna-Hersek'in Sırp-Hırvat kökenli halkının çoğunluğu bölgenin fethinden sonra Müslüman olmaya başladı (Djurđev, 1992:298).

Bosna ilk anlarda Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir sancaktı. Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) Macaristan'da kalan kuzey toprakları da fethedilerek, 1580'deki genel düzenlemede eyalet statüsüne alındı ve yeniden örgütlendi. Bosna Eyaleti'ne ilk atanan beylerbeyi Gazi Ferhad Paşa'ydı (Akarslan, 1993:39).

Osmanlı Devleti Bosna-Hersek'te uyguladığı tımar sistemi ile yerli beylerin gücünü kırarak köylü üzerindeki baskıları azaltmaya çalıştı. Kanuni döneminde de, yerli beylerin gittikçe artan nüfuz ve güçlerini kontrol edebilmek amacıyla bazı tedbirler

alındı. Bosna sipahileri yeni fetih bölgelerine kaydırılarak onlardan boşalan tımarlara diğer bölgelerden gelen sipahiler yerleştirildi.

XVII. yüzyılda bozulan mali durum, mukataa sisteminin (belirli yerlere ait devlet gelirlerinin, hizmet ve maaşlarına karşılık olarak, asker ve sivillere bırakılması) yaygınlaştırılması, yeni vergilerin konulması ve 1593-1606 Osmanlı-Avusturya savaşlarının Bosna-Hersek toprakları üzerinde yapılması bölge halkında huzursuzluk yarattı. Ayrıca sipahi, ayan ve beylerin köylülere ait toprakları ellerine geçirmesi sıkıntıları daha da arttırdı. Diğer yandan merkezi hükümetin bozulan mali durumu yüzünden maaşlı askerlerin masraflarını karşılayamaması, Bosna sınır boylarında kapudanlık sisteminin (kendilerine arazi tahsis edilmesi karşılığında kişilerin sınırları muhafaza ettiği ve kalelere silah ve cephane sağladığı idari bir sistem) yaygın ve kontrolsüz bir hale gelmesine neden oldu. Bu durum Müslüman ve Hıristiyan köylüler arasındaki ilişkileri gerginleştirdi (Djurđjev, 1992:300). Hâkimiyetin tamamen toprak sahiplerinin eline geçmesi ve merkezi hükümetin kontrolünün zayıflaması ile köylü isyanları başladı (Selver, 2003:82).

1804 yılında Sırbistan'da Kara Yorgi önderliğinde bir ayaklanma çıktı. Kara Yorgi'nin amacı, Bosna-Hersek'teki Hıristiyanları ihtilale katılmaları için ayaklandırmak ve Karadağ ile birleşmekti. Kısa zamanda bu ayaklanma Bosna-Hersek'teki Sırp köylüler arasında da yayıldı. Bu arada 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı başlayınca Sırp'lar Bosna'ya saldırarak Yadar, Radiyavana ve Böğürdelen'i ele geçirdi. 1812'de Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan Bükreş Antlaşması neticesinde Sırbistan ile Karadağ'ın birleşmesi mümkün olmadı ve bu isyanlar kısa zamanda bastırıldı.

II. Mahmut döneminde Bosna'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılma meselesi yıllarca devam etti (Çauşeviç, 1994:28-29). Ardından 1831'de Osmanlı Devleti'nin bazı yenilikleri uygulamaya koyma ve orduyu yeniden düzenleme teşebbüsleri üzerine Hüseyin Kapudan Gradaşeviç adlı bir Bosnalı Müslüman ayanın önderliğinde bir ayaklanma gerçekleşti (Selver, 2003:82). İsyân 1832 yılında bastırıldıktan sonra 1835 yılında kapudanlık müessesesi kaldırılarak yerine müsellimlikler kuruldu. Pek çok eski kapudan, ayan ve sipahi müsellim olarak tayin edildi (Djurđjev, 1992:301).

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı Bosnalı Beyler tarafından tepki ile karşılandı. Halkın da desteğini alan Boşnak Beyleri vergi vermeyip asker

göndermemeye başladılar (Selver, 2003:82). 1850'de Sultan Abdülmecid Bosnalı Beyleri etkisizleştirmek amacıyla Ömer Paşa Latas'ı görevlendirdi. Ömer Paşa'nın 1850 Mayıs'ında Saraybosna (Sarajevo)'ya gelmesinden hemen sonra Boşnak Beyler, başlarında Hersek veziri Ali Stoceviç Rızvanbeogoviç ile birlikte bir toplantı yaparak, Tanzimat başarıya ulaştığı takdirde "Boşnakların Bosna'dan sürüleceklerini ve otuz yıl sonra Bosna'nın Bosnalıların olmayacağını" ileri sürdüler. Ömer Paşa'nın Saraybosna'ya girişi, 30 üst rütbeli subay (çoğu 1849'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan kaçmış ve Müslüman olmuş Polonyalılar ve Macarlar), 8000 düzenli ordu askeri, 2000 Arnavut başıbozuk ve 34 adet modern toplu oldu. Ömer Paşa, padişahın Bosna beylerinin Tanzimat'ı kabul ve uygulamalarını isteyen fermanını okuyarak duruma el koydu (Glenny, 2001:84-85) ve 1851 sonbaharında bölgedeki otoriteyi sağlayarak beylerin özerkliklerini kısıtı (Selver, 2003:82). Ancak Ömer Paşa, iki önemli hedef olan askere almayı ve vergi toplanmasını düzenlemeyi başaramadı. Ömer Paşa'nın gidişinden bir yıl sonra mültezimler yine vergi toplamaya ve belli başlı aileler yeniden vermekle sorumlu oldukları askeri göndermemeye başladılar. Bundan sonra da zaman zaman huzursuzluklar devam etti (Glenny, 2001:88).

Topal Osman Paşa'nın Bosna valiliği sırasında (1861-1869) Bosna'daki kazalar bir nizamnameyle özelliklerine göre cemaatlere, cemaatler yaftalara, yaftalar da köylere bölündü. Eğitim ve öğretim işlerini yürütmekle görevli Bosna Maarif Müdüriyeti kuruldu. Bu aynı zamanda Osmanlı Devleti'ndeki İlk Maarif Müdürlüğü'ydü. 1866'da İstanbul'daki Mülkiye Mektebi'nin bir şubesi, Sabah Mektebi adı altında Bosna'da öğretime başladı (Akarşlan, 1993:40). 1872'de Banjaluka ile Novi arasında ilk demiryolu yapıldı (Djurdjev, 1992:301).

Osmanlı idaresinin son yıllarında ise idari yapıda değişiklikler yapılarak, Bosna vilayeti çeşitli sancaklara ve bunlara bağlı olan kazalara ayrıldı. Bu sancaklar ve kazaları şu şekildedir:

- Saray Sancağı: Merkezi Saraybosna. Kazaları: Visoka, Foyniça, Çayniçe, Vişegrad, Çelebipazar, Kladine.
- İzvornik Sancağı: Merkezi Tuzla. Kazaları: Maglay, Gradçaniça, Gradaçaç, Brečka, Bjelina, İzvornik, Birçe.

- Banjaluka Sancağı: Merkezi Banjaluka. Kazaları: Gradiška, Derbend, Teşene.
- Bihke Sancağı: Merkezi Bihaç. Kazaları: Klyuç, Novosel, Sazın, Krupa, Kostayniça, Priyedor.
- Travnik Sancağı: Merkezi Travnik. Kazaları: Yayçe, Akhisar, Glamoç, İhlivne.
- Hersek Sancağı: Merkezi Mostar. Kazaları: Foça, Konija, Dumna, Liyubuška, İstolça, Trebin, Bileke, Nikşik, Gaçka.
- Yenipazar Sancağı: Merkezi Yenipazar. Kazaları: Yenivaroş, Mitroviça, Gusinye, Tergovişte, Akova, Kolaşin, Prepol, Taşlıca (Alparslan, 2006:19).

1.2. 1875 Bosna-Hersek İsyanı

1874 yılında vergi artışının yürürlüğe konması Bosna-Hersek'te Hıristiyan köylülerin isyanına sebep oldu (Babuna, 2000:22). Bosna-Hersek isyanı, Hersek'in Nevesin kazası Hıristiyan ahalisinden birkaç yüz kişilik bir grubun Karadağ'a geçerek Prens Nikola'ya Osmanlı vergilerinin ağırlığından bahsederek "yapılan zulümlerden" şikayet etmesi ve prensin de bu durumu İgnatiyev'e bildirmesinden sonra mültecilerin cezalandırılmamak şartıyla geri dönmelerine izin verilmesiyle 1875 yılı Nisan ayında başladı. Bundan sonra Hersek'e dönen mülteciler orada da halkı isyana teşvik etti ve isyan kısa sürede Hersek bölgesine yayıldı (Çauşeviç, 1994:34). Hersek halkı da Babıali'nin mültecilerin tekrar kasabalarına dönmek hususundaki iznini Osmanlı Devleti'nin zaafi olarak düşündüler ve "Müslüman ağaların sert muamelelerini, vergilerin ağırlığını ve mültezimlerin zulmünü" gerekçe göstererek ayaklandılar (Gürsel, 1968:121-122). İsyan Temmuz ayında, bütün Hersek'e ve Bosna'nın bazı bölgelerine yayıldı (Karal, 1995:75a). Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya'dan isyanı desteklememesini istedi. Ayrıca Bosna'ya gerekli askeri birlik, Karadağ ile Rusya'nın müdahalesine yol açacağı düşüncesi ile Sadrazam Esad Paşa tarafından gönderilmedi. Ancak Hersek'in Karadağ sınırındaki bazı yerlerin isyancıların eline geçmesi ile bölgeye 4200 kişilik bir kuvvet yollandı (Çauşeviç, 1994:35). Ayaklanma kısa sürede uluslararası bir krize yol açtı. Bu ayaklanmada, Rusya'nın Panslavizm politikasının yanı sıra, Osmanlı yönetiminin vergi toplama işini devrettiği mültezimlere karşı köylülerin tepkisinin payı önemliydi. "Sırbistan yönetimi ve Karadağ çete beyleri, Bosna-Hersek ayaklanmasını, ülkelerinde,

Osmanlıya karşı Slav milli uyanışını bayraklaştıran bir seferberliğe dönüştürdüler. Bosna'daki çatışmaların şiddetlenmesi ve Müslümanların da silahlanarak çeteciliğe başlaması ile Bosna-Hersek ayaklanmasında Müslüman-Hıristiyan çatışması motivasyonu da devreye girdi ve bu motivasyonun etkileri bütün Avrupa'ya yayıldı” (Bora, 1991:23). Bosna ve Hersek'in coğrafi konumunun uygunsuzluğu, Sırbistan, Karadağ, Avusturya ve Rusya'dan sürekli olarak yardım görmesi, ayrıca Hıristiyanların, “Müslüman-Türk zulmü altında kaldıkları” şeklindeki görüşlerin İngiltere ve Fransa'da yayılması Osmanlı Devleti'ni isyan karşısında güçsüz bıraktı (Çauşeviç, 1994:35).

Bu arada Adriyatik sahilinde kendi durumunu güçlendirmeye başlayan Avusturya-Macaristan, Bosna ve Hersek'i elinde tutarak birtakım hedeflere ulaşmayı denedi:

- Güneydoğu'da siyasi ve ekonomik durumunu güçlendirmek için büyük bir hamle,
- Güney sınırlarında yeni ve büyük bir Slav devletinin kurulmasını engellemek,
- Yeraltı kaynakları ve tarım açısından önemli olduğunu düşündüğü bir bölgeyi alarak kendi ekonomisini garanti altına almak,

Bu hedeflerle Avusturya-Macaristan, 1875 Bosna-Hersek isyanının patlak vermesi ile oluşan doğu krizini çözmek için diplomatik bir hamlede bulunmaya karar verdi.(İmamoviç, 1997:345-346)

Bu dönemin Avusturya Dışişleri Bakanı olan Kont Grof Gyula Andrassy; “Türkiye, Avusturya-Macaristan için ilahi bir fayda sağlamaktadır... Eğer, Bosna-Hersek, Sırbistan ve Karadağ'ın eline geçerse ve biz de bunu önleyemezsek veya orada yeni bir devlet kurulur ve biz buna engel olamazsak o zaman bizim yıkılmamız kaçınılmazdır ve hasta adam rolünü bu kez biz üzerimize alırız” diyerek Avusturya'nın Balkan politikasının gerçeğini dile getirdi ve bu nedenlerden ötürü isyanın bir an önce bastırılmasını istedi (Yararcan, 1995b:34). “Andrassy, Avrupa'da kalıcı barışın sağlanmasını sadece Bosna ve Hersek'in çıkarları açısından değil, monarşinin de çıkarları açısından gerekli görüyordu. Ona göre, Osmanlı iktidarı Bosna ve Hersek'te kalıcı reformu ve kalıcı barışı sağlamak için yetersizdi ve bunu sadece karşısında tek başına bir devletin duramayacağı bir güç yapabilirdi” (İmamoviç, 1997:346). Ancak, 1872'de, Avusturya, Almanya ve Rusya'nın aralarında yapmış oldukları “Üç

İmparatorlar Birliği”nin ilkeleri arasında bulunan, Doğu Meselesi’nde birlikte hareket etme kararı üzerine Avusturya bu konuya tek başına müdahale edemedi. Bunun zerine Avrupa ülkelerini kapsayan ortak bir kararın alınması uygun görülerek, Fransa ve İtalya’nın da katılımıyla Osmanlı Devleti’nden bölgedeki olumsuz gelişmeleri önleyebilecek ıslahatların yapılması istendi (Yararcan, 1995b:34). Babıâli bu teklifi kabul ederek Server Paşa’yı fevkalade komiser olarak Bosna’ya gönderdi. Bu arada Avrupa devletlerinin konsolosları direnişçilerle görüşerek, onlara, yabancı devletlerden kendilerine hiçbir şekilde yardım yapılmayacağını ve şikayetlerini Babıali’nin kendilerini dinlemek iēin göndermiş olduğu temsilciye bildirmelerini söylediler. Direnişçiler ise, Osmanlı Devleti’ne güvenmediklerini ne sürerek bir mütareke yapılmasını ve Bosna-Hersek’e imtiyazlar verilmesini istediler. İstedikleri imtiyazlar şunlardı:

- Din ve mezhep hürriyeti,
- Hıristiyan mahkemelerin kurulması,
- Hıristiyanlardan oluşan mahalli bir jandarma teşkilatının kurulması,
- Vergi sisteminin düzeltilmesi,
- Bosna-Hersek’in bir Hıristiyan vali idaresinde ve Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetinde özerk hale getirilmesi,
- Bosna-Hersek’in büyük devletlerin garantisi altına alınması.

Ancak direnişçiler ve Server Paşa’nın uzlaşması mümkün olmadı. Bu olaydan sonra direnişçiler isyan sahalarını daha da genişlettiler (Karal, 1995:79a).

Osmanlı Devleti, Bosna-Hersek sorununun uluslararası platformda daha ciddi bir boyut kazanmasını önlemek ve iēiřlerine yapılacak olası bir müdahaleyi engellemek amacıyla, 20 Eylül 1875 Fermanı’nı, 2 Ekim İradesini (Adalet Fermanı) ve 12 Aralık Fermanı’nı yayımladı. 20 Eylül Fermanı, zel bir Adalet Bakanlığı’nın kurulmasını, bütün halk kitlelerinin genel ve özel haklarının sağlanmasını, mahkeme yöntemlerinin hızlandırılmasını, vergi toplayanların hareketlerine dikkat etmesini ve dürüst ēalıřmayanların cezalandırılmasını ngren Bosna’daki ilk fermandır. Bu fermandan sonra ayaklanmanın devam etmesi zerine 2 Ekim tarihli İrade yayımlandı. Bu İrade’de

ise vergi indirimi, inanç özgürlüğü ve kanun önünde eşitlik sağlandı. Ancak ayaklanmanın devam etmesi ve daha da genişlemesi, ayrıca Rusya ve Avusturya'nın sorunu çözmek konusunda çabalara girişmeleri üzerine, ilan edilen diğer fermanlardan daha kapsamlı olan 12 Aralık Fermanı ilan edildi. Bu fermanla ise şu konular yer alıyordu:

- Farklı mahkemelerin ve bütün yargı sisteminin yeniden organize edilmesi,
- Yargıçlar ve vilayetin diğer yöneticilerinin Müslüman ve Hıristiyan halk tarafından seçilmesi,
- Bazı vergilerin kaldırılması,
- Vergilerin daha adil hale getirilmesi ve toplanmasına polisin karıştırılmaması,
- Angaryanın kaldırılması,
- Köylü halkın toprak satın alabilmesi,
- Müslüman olmayanların kamu hizmetlerinde görev alabilmeleri,
- 20 yaşından küçük ve 40 yaşından büyük Hıristiyan tebaa için askerlik bedelinin kaldırılması,
- Dini serbestlik tanınması (Aydın, 2005:78-79).

Ancak bu ıslahatların uygulanması konusunda Osmanlı Devleti mali durumu yüzünden başarılı olamadı ve ayaklanma tüm hızıyla devam etti. Bunun üzerine Almanya, Avusturya ve Rusya başvekilleri Berlin'de bir araya gelerek Osmanlı Devleti'ne bir nota vermeyi kararlaştırdılar. Bu nota "Andrassy Notası" şeklinde adlandırılarak Osmanlı Devleti'ne bildirildi (Karal, 1995:81). 31 Ocak 1876 tarihli bu notada şu kararlar yer alıyordu:

- Hıristiyan halk için din ve mezhep serbestliği,
- Hıristiyanların mahkemeler karşısında Müslümanlar gibi şahitlik yapabilmeleri (Aydın, 2005:83),
- İltizam usulünün kaldırılması,

- Çiftçilerin kendi topraklarına sahip olması için gerekli tedbirlerin alınması,
- Vergilerin yalnızca mahalli ihtiyaçlar için kullanılması,
- Bunların uygulanmasına nezaret etmek üzere Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşan bir komisyonun kurulması.

Osmanlı Devleti bu istekleri kabul etti fakat vergilerin yalnızca mahalli ihtiyaçlar için kullanılması isteğine karşı çıktı (Gürsel, 1968:123). Notanın Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesinden birkaç gün sonra bu reformlar, evlerine dönenler için bir genel af sözü ile birlikte ilan edilerek reformları uygulamak amacıyla iki komisyon kuruldu. Bu komisyonlara başkan olarak Bosna için Haydar Efendi, Hersek için Vassa Efendi atandı (Aydın, 2005:96). Ancak bu nota direnişçiler tarafından kabul görmedi. Osmanlı Devleti askerinin bölgeden çekilmesini ve bütün ıslahatların Avrupa devletlerinin ortak kefaletleri altında yapılmasını istediler.

Bu arada 6 Mayıs 1876 tarihinde Bulgaristan'da, Müslüman olmaya karar vermiş bir Bulgar kızı yüzünden çıkan karışıklıklar sonunda Alman ve Fransız konsoloslarının öldürülmesi üzerine Avusturya, Almanya ve Rusya "Berlin Memorandumu"nu topladı. 11 Mayıs 1876 tarihinde Almanya Prensi Bismarck, Rusya Başvekili Gorçakof ve Andrassy arasında gerçekleşen toplantıda şu kararlar alındı (Çauşeviç, 1994:36):

- Güvenliğin tehlikede bulunduğu yerlere yabancı devletler tarafından harp gemisi gönderilmesi,
- İki aylık bir mütareke yapılması,
- Yapılacak reformu kararlaştırmak üzere Babıali ile direnişçiler arasında direkt temaslar yapılması (Genelkurmay, 1970:18),
- Ayaklanma dolayısıyla halkın uğradığı zararların ödenmesi ve memleketlerine dönen direnişçilerin affedilmesi,
- Reformların tamamen uygulanmasına kadar Hıristiyanların silah taşımalarına izin verilmesi (Gürsel, 1968:125),
- Yöresel reformu görüşmek için yerli Hıristiyanlardan birinin başkanlığında karma bir komisyon kurulması,

- Osmanlı askerlerinin geri çekilmesi,
- Yabancı konsolosların illerin durumlarını kontrol altında bulundurmaları.

Ancak Babiâli bu kararları uygulamadı (Genelkurmay, 1970:18).

1.2.1. İstanbul Konferansı

Sultan Abdülaziz tahttan indikten birkaç gün sonra, 8 Haziran 1876'da Babiâli, Sırbistan'a silahlanmaya hız vermesinin sebebini sordu. Sırbistan da, Karadağ ve Rusya'nın desteğine güvenerek Babiâli'ye verdiği karşılıklı; Bosna-Hersek'teki Osmanlı askerinin çekilmesi, yerine Sırp ve Karadağ askerinin girmesini istedi (Genelkurmay, 1970:18). Çünkü Karadağ ile Sırbistan aralarında yaptıkları antlaşmaya göre Hersek'in, Karadağ; Bosna ile Yenipazar'ın ise Sırbistan'ın hakimiyeti altına girmesini kararlaştırmışlardı. Bir taraftan da Sırp ve Karadağlı gönüllüler Hersek isyancılarına yardım ediyorlardı (Türk Ansiklopedisi, 1969:364). Babiâli Sırbistan'ın bu isteğini kabul etmeyince 1 Temmuz 1876'da Sırbistan, 2 Temmuz 1876'da Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Sırp ordusunun başında bir Rus generali olan Çarnayev vardı. Avusturya kendi çıkarları itibariyle Rusya'nın Balkan toprakları üzerinde tek başına söz sahibi olmasını istemediği için, iki ülke 8 Temmuz 1876'da Bohemya'da Reichstadt şatosunda (bugün Çek Cumhuriyeti'nde Zakopi şehri) bir anlaşma imzaladılar. Buna göre:

- Osmanlı Devleti galip gelirse, kurulu düzenin (statükonun) değişmesine izin verilmemesi (Genelkurmay, 1970:18),
- Osmanlı Devleti yenilirse, Avusturya, Sırbistan ve Karadağ'ın Bosna-Hersek'i aralarında paylaşmaları (Kuran, 1994:141), Rusya'nın ise Baserabya'nın 1856'da kaybettiği kısmını ve Doğu Anadolu'yu alması, İstanbul'un serbest şehir olması (Genelkurmay, 1970:18), Bulgar, Rumeli ve Arnavutluk prensliklerinin özerk olması; böylelikle Yunanistan'ın Taselya'ya ve Epeiros'a yayılabilmesi gibi hususlarda anlaşıldı (Mantran, 1995b:134).

29 Ekim 1876'da Osmanlı ordusunun Sırbistan karşısında kazandığı Aleksinaç Zaferi üzerine Belgrad yolu açıldı. Bunun üzerine Sırbistan Prensi Milan Rus Çar'ı II. Aleksandr telgraf çekerek Rusya'nın müdahalesini istedi. 31 Ekim'de Rusya'nın

İstanbul elçisi İgnatiyev, Osmanlı Hükümeti'ne 48 saatlik bir ulti­matom göndererek Sırbistan ile iki aylık kayıtsız şartsız bir mütareke edilmediği takdirde İstanbul'u bütün elçilik memurları ile birlikte terk edeceğini ve bu hareketin sorumluluğunun da Babıali'ye ait olacağını bildirdi. Osmanlı Devleti Rus ulti­matomunu kabul ederek 2 Kasım 1876'da Sırbistan ve Karadağ ile mütareke yaptı (Karal, 1995b:24).

Ancak Rusya'nın Babıâli üzerindeki etkisi dolayısıyla sağladığı başarı İngiltere'yi endişeye düşürdü. Mütareke imzalandıktan sonra 2 Kasım 1876'da Rus Çarı, İngiltere elçisi ile yaptığı bir görüşmede Balkan meselesi konusunda maksadını şu şekilde açıkladı: “ Avrupa, Osmanlı hükümetinin devamlı hakaretlerine katlanmaya hazır ise Rusya böyle bir hale katılamaz. Böyle bir davranış Rusya'nın şeref ve haysiyeti ile olduğu gibi menfaatleri ile de uyuşamaz. Durum devam ettirilemez. Eğer Avrupa cesaret ile hareket etmeye hazır değilse, Rusya tek başına hareket etmek zorunda kalacaktır.”

İngiltere'ye göre; Rusya'nın Balkan meselesini tek başına çözmeye kalkışmak istemesi Balkanları istila etmesi veya tamamen nüfuzu altına alması anlamına geliyor ve böyle bir durumda İngiltere'nin Hindistan yolu tehlikeye giriyordu. Bu sebeple Rus Çarı'nın tek taraflı hareket kararı İngiltere'nin tepkisine yol açtı. İngiltere böyle bir hareketi önlemek için 5 Kasım 1876'da muhtariyet ve ıslahat meselelerinin devletlerarası bir konferansta görüşülmesini teklif etti. Ayrıca İngiliz Başvekili 9 Kasım'da Rusya'nın tek taraflı olarak Balkan meselesini halletmeye çalışmasını İngiltere'nin kabul etmeyeceğini açıkladı (Karal, 1995b:25-26).

Bosna-Hersek ve Bulgaristan meselelerinde ıslahat yapılması için Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, Almanya ve İtalya bir araya gelerek İstanbul'da bir konferans toplamayı kararlaştırdılar (Çauşeviç, 1994:36). 23 Aralık 1876'da uluslararası konferans Kasımpaşa'da Bahriye Nezareti'nde başladı. İngiltere'yi Hindistan Bakanı Salisbury ile İstanbul büyükelçisi Eliot, Rusya'yı İgnatiyev temsil etti. Osmanlı Hükümeti'ni ise Hariciye Nazırı Saffet Paşa ile Berlin elçisi Ethem Paşa, Fransa'yı Bourgoın, Avusturya'yı Elçi Zichy ile fevkalade büyükelçi Calice, Almanya'yı Elçi Werter, İtalya'yı da Elçi Corty temsil etti (Çabuk, 1999:173). Temsilcilerinin özelliği bakımından konferansa “Elçiler Konferansı” adı da verilmiştir (Karal, 1995b:28). Konferansın açılış hazırlıkları yapıldığı sırada toplar atılmaya başlayınca, Saffet Paşa

söz alarak, atılan toprakların Kanun-i Esasi'nin ilanına işaret ettiğini, bu durumda konferansın Osmanlı ıslahatı için çalışmasına gerek kalmadığını bildirdi. Saffet Paşa konferans üyelerine Avrupalı güçlerin istedikleri reformların artık bir gündem konusu olmadığını, bunların anayasaya alındıklarını bildirdi. Anayasa, imparatorluğu bölünmez bir bütün olarak kabul ettiğinden Sırbistan ve Karadağ için Bosna'dan alınması istenen toprakların verilemeyeceği, anayasa eşitliği öngördüğü için Müslüman olan ve olmayan tebaa arasında bir ayırım gözetilemeyeceği ve anayasada yabancı denetimi ve gözetiminden söz edilmediği belirtildi. Bu sebeplerle Osmanlı Devleti tüm önerileri geri çevirdi (Oğuz, 1986:225). Konferans bu durumu sükûnetle karşıladı ve bir müddet sonra İgnatiyev söz alarak: “Böyle nümayişlere ehemmiyet verilmeyip bugün için ortaya konulan maddenin müzakeresiyle işe başlamak gerektiğini” bildirdi. Bu teklif kabul edilince Osmanlı delegeleri konferansı terk ettiler (Karal, 1995b:29).

Sultan II. Abdülhamit bu durum üzerine Mithat Paşa'ya muhtıra göndererek, Kanun-u Esasi ile bağdaşabilecek ıslahat önerilerinin kabul edileceğini bildirdi (Akşin, 1997:156). Bu muhtıraya göre Osmanlı Hükümeti'nin ıslahat önerileri şunlardı:

- Bulgaristan'da halk ve memurlar tarafından yapıldığı iddia edilen zulüm ve cinayetleri incelemek üzere devletlerarası bir komisyon kurulması ve bu komisyon tarafından suçluların yeniden yargılanarak en ağır cezalara çarptırılması,
- Kanun-i Esasi'nin hükümleri ile uzlaşan ıslahat tekliflerinin uygulanması,
- Kanun-i Esasi'nin genel haklarla ilgili hükümlerine göre, Müslüman ve Hıristiyan arasında en ufak bir fark ve ayrılık bulunmaması,
- Osmanlı Devleti'ne Kanun-i Esasi ile ona uygun olarak kabul edeceği ıslahatı yürütmek için büyük devletler tarafından bir süre verilmesi, eğer o süre zarfında taahhüt edilen şeyler yapılmazsa o zaman büyük devletlerin vazifelerini diledikleri gibi yapması (Karal, 1995b:30-31).

Ancak “Mithat Paşa, Tuna valiliği sırasında edindiği deneyimlere de dayanarak yabancı müdahalesine padişahın daha fazla karşıydı. Bu yüzden Sultan II. Abdülhamit'in önerilerini bir fikir olarak kabul etti, bunları konferansa sunmadı ve konferansın tüm önerilerine karşı takındığı sert tutumu sürdürdü.” Salisbury ise Osmanlıların tüm

uzlaşma önerilerini reddetmeleri karşısında şu ıslahat önerilerini sundu (Oğuz, 1986:225):

- Bulgaristan'ın, doğu ve batı olmak üzere iki vilayete ayrılması,
- Bulgaristan valisinin Hıristiyanlar arasından seçilmesi,
- Bosna-Hersek'te ve Bulgaristan'da "İstinaf Mahkemeleri" kurulması, hakimlerin altı devletin oyu alınarak seçilmesi, mahkemelerde Türkçe ve mahalli dil kullanılması,
- Bosna-Hersek ve Bulgaristan valilerinin, altı devletin oyu ile seçilmesi (Karal, 1995b:31),
- Kaza meclisleri üyelerinin vergi ile mükellef ahali tarafından seçilmesi ve bu meclislerin yollar ve mektepler yaptırması,
- Meclislere girecek üyelerin seçiminde mezhep farkı gözetilmemesi,
- Aşarın kaldırılarak, arazi üzerinden vergi alınması (Çabuk, 1999:177),
- Tütün ve gümrük gelirlerinin resmi hazineye ait olması, diğer vergilerin oranının tayin edilmesi ve onların yalnız üçte birinin hazineye ait olması, gerisinin ise mahalli ihtiyaçlar için kullanılması, aşar vergisinin kaldırılıp yerine arazi vergisinin konulması,
- Askerlik hizmetinin yalnız Müslüman halk için geçerli olması, askerlerin başlıca şehirlerde ve kalelerde bulundurulması: Vilayetlerde milli asker tertip edilmesi, fakat ahalinin sayısına göre Müslüman ve Hıristiyan olması, bu askerın vilayet dışına çıkmaması, vilayetin Jandarma askerinin ahalinin sayısına göre Müslüman ve Hıristiyanlardan tayin olunması (Karal, 1995b:32),
- Bölgedeki Çerkez muhacirlerin Anadolu'ya iade edilmesi, Müslüman mülkiyetindeki toprakların Hıristiyan çiftçilere devredilmesi (Akşin, 1997:156).

Öne sürülen bu tedbirlerin uygulanmasına nezaret etmek üzere aşağıdaki teklifler de geçici olarak tespit edildi:

- Altı devlet bir yıl süreyle ıslahatın uygulanmasına nezaret etmek üzere bir komisyonun kurulmasını isteyerek Bulgaristan'da çalışacak olan bu komisyonun adalet, ceza ve idare yetkilerine sahip olmasını kararlaştırdı.
- Komisyonu muhafaza etmek için Belçika'dan 5000 kişilik bir askeri kuvvet getirilmesi ve vilayetleri eskiden olduğu gibi yine Osmanlı askerinin muhafaza etmesi öngörüldü (Karal, 1995b:32).

Getirilen bu yeni öneriler Osmanlı delegelerinin itirazlarıyla karşılandı. Konferans, Osmanlı itirazlarını dikkate alıp ufak bazı değişiklikler yaparak planın kabulü için Osmanlı Hükümeti'ne bir haftalık bir süre verdi ve planın kabul edilmemesi halinde delegelerin ve elçilerin İstanbul'u terk edeceklerini belirtti (Akşin, 1997:156-157). Mithat Paşa üç gün sonra planı ve ilişigindeki uyarıları İstanbul'da toplanan Meclis-i Umumi'ye sundu (Oğuz, 1986:225). 18 Ocak 1877'de toplanan bu meclise 180 Müslüman ve 60 Hristiyan olmak üzere toplam 240 delege katıldı (Süer, 1993:12). Meclise katılanlardan bir iki kişi dışında hepsi yabancı müdahalesine karşı çıktı ve sonunda öneriler oy birliği ile reddedildi. Salisbury ile Alman temsilcileri son olarak, önerilerinde yalnızca Bulgaristan'da bir Hristiyan vali ile Belçika jandarması konularında ısrar etti, ancak Mithat Paşa bu önerileri de reddedince konferans 20 Ocak 1877'de başarısızlıkla sonuçlandı (Oğuz, 1986:226).

1.3. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)

İstanbul Konferansı kararlarının Osmanlı Devleti tarafından reddedilmesi üzerine konferansa katılan altı devletin temsilci ve elçileri, yerlerine birer ataşe bırakarak İstanbul'u terk ettiler (Çabuk, 1999:190). Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamit, büyük devletlerin konferansın başarısızlığa uğramasında en büyük engel olarak gördükleri Mithat Paşa'yı sürgüne gönderdi ve yerine Ethem Paşa'yı getirdi (Karal, 1995b:36-37). Sadrazam değişikliğinden sonraki günlerde Osmanlı Devleti 1 Mart 1877'de Sırbistan ile savaştan önceki statüko esasları dahilinde bir barış antlaşması imzaladı. Ardından 19 Mart 1877'de Osmanlı Mebusan Meclisi açıldı (Oğuz, 1986:52).

Rusya, Osmanlı Devleti ile tek başına bir savaşı göz önünde bulundurduğu için, konferans teklifleri reddedildikten sonra, 15 Ocak 1877'de Avusturya ile bir anlaşmaya vardı. İmzalanan Budapeşte Antlaşması, daha önce iki devletin Reichstadt'ta karara

bağladıkları esasları antlaşma haline getirmek suretiyle yapıldı. Buna göre, Rusya Osmanlı Devleti ile savaş halinde Avusturya'nın tarafsızlığını sağlayarak, ordusunun ikmal işleri için Galiçya'dan faydalanabilme hakkına sahip oldu. Ayrıca iki devlet, savaş sonunda Bosna'nın (Hersek ve Yenipazar hariç) Avusturya'ya, Besarabya'nın ise Rusya'ya ait olması konusunda da anlaştı. "Antlaşmanın meydana gelmesinde Almanya'nın rolü büyüktü. Bismarck, Almanya, Avusturya ve Rusya arasındaki üçlü ittifakı, Almanya'nın Orta Avrupa'da nüfuzunu arttırmak düşüncesiyle kurmuştu. Almanya'nın düşüncesi; Rusya'nın Fransa ile bir ittifak yapmasına engel olmak ve Avusturya'yı oyalamak için tek tedbir, bu iki devleti Balkanlarda meşgul etmektir." Bu sebeple Bismarck, Rus Çar'ına Alman Genel Kurmayı tarafından Balkan harekâtı hakkında hazırlanmış bir plan gönderdi. Bu planda, Tuna'nın kolay aşılabilir bir engel olduğu, Balkanların stratejik öneminin olduğu, fakat Osmanlı ordusunun buraları koruyacak güçte olmadığı ve 250.000 kişilik bir kuvvetin Osmanlı ordusunu yenmeye yeteceği belirtiliyordu.

Rusya, sadece Avusturya ve Almanya'nın desteğini yeterli görmeyerek Osmanlı Devleti'ne yapılacak savaşta diğer Avrupa devletlerinin de desteğini almak istedi. Bu amaçla Gorçakof 31 Ocak 1877'de Londra, Paris, Berlin, Viyana ve Roma elçiliklerine birer mektup göndererek Avrupa devletlerince kabul edilmiş olan İstanbul Konferansı kararlarının Babiâli'ye kabul ettirilmesi konusunda bu devletlerin bir an önce faaliyete geçmeleri konusunda çalışmalarını emretti (Karal, 1995b:37-38). İngiltere, Osmanlı Devleti ile oluşacak bir savaşı desteklemediğini, fakat barışçı tedbirleri incelemeye hazır olduğunu bildirdi. Bunun üzerine İgnatiyev Çar tarafından Avrupa başkentlerine gönderildi. Berlin'de önce Bismarck ile görüşen İgnatiyev, daha sonra, Paris ve Londra ile de görüşmeler yaptı. İgnatiyev Berlin'de Osmanlı Elçiliği ile de görüştü ve "Karadağ ile barış yapılması, istediği ıslahatın uygulanması ve Petersburg'a bir elçi gönderilmesini" istedi, bunlar kabul edilmediği takdirde savaşın başlayacağını belirtti. Rusya'nın Londra büyükelçisi Şuvalof da Osmanlı Elçisi Musurus Paşa'ya aynı açıklamalarda bulundu (Çabuk, 1999:191-192).

İgnatiyev ve Şuvalof'un çabaları üzerine İngiltere, 31 Mart 1877'de büyük devlet temsilcileriyle Londra'da bir toplantı tertip etti. Toplantıda hazırlanan protokolü, İstanbul Konferansı'na katılmış olan devletler imzaladı. Protokolde, Osmanlı

Devleti'nin Hıristiyan halk için söz verdiği reformları gerçekleştirmesi ve bu suretle Avrupa barışının korunması istendi (Genelkurmay, 1970:20). Ayrıca altı devlet, Babıali'nin, Bosna-Hersek ve Bulgaristan için daha önce kabul etmiş olduğu ıslahatların uygulanmasını istedikten sonra, Sırbistan ile yapılan barışı tanıdıklarını, Karadağ ile bir barış yapılmasını gerekli görmediklerini ve Osmanlı ordusunun, güvenliğinin korunmasından fazla olan miktarının silahsızlandırılmasını belirttiler. Bunun yanı sıra yapılacak ıslahatın, İstanbul'daki elçileri aracılığıyla kontrol edileceğini açıkladılar (Karal, 1995b:39).

Londra protokolünden ayrı olarak hazırlanan bir Rus bildirisinde, Avrupa barışının korunması konusunda Osmanlı Devleti ile birlikte Rusya'nın da silahlarının azaltılması istendi (Süer, 1993:13). Rusya askerini dağıtmak için Petersburg'a bir Osmanlı elçisinin gönderilmesini şart koşarak, Balkanlarda Bulgar ihtilaline benzer hareketler meydana geldiği takdirde askerini dağıtmayı geciktireceğini bir beyanname ile belirtti (Karal, 1995b:40). Bunun yanı sıra protokolü imzalayan Rusya delegesi Ruvalov, Babıali'ye bir nota göndererek protokol kararları reddedildiği takdirde bu durumu Rusya'nın savaş sebebi sayacağını bildirdi (Oğuz, 1986:53). O sıralarda Osmanlı Mebusan Meclisi toplanarak, devletin egemenliği ve yabancı müdahalesinin kesinlikle reddedilmesi konusunda görüşmeler yapmıştı. Bu sebeple Londra Protokolü Osmanlı Devleti tarafından reddedildi (Genelkurmay, 1970:20). Bunu Saffet Paşa 9 Nisan 1877'de tüm ilgili devletlere bildirdi (Oğuz, 1986:53).

Rusya, protokol kararlarının Osmanlı Devleti tarafından reddedilmesinden bir gün sonra seferberlik ilan etti. Gorçakof 19 Nisan 1877'de savaş kararını bir beyanname ile Avrupa'ya bildirdi. Bu beyannamede savaş sebepleri arasında; Babıali'nin Avrupa'nın nasihatlerine saygı göstermemesi, Hıristiyan halkın durumunu düzeltmek konusunda kendisine tavsiye edilen ıslahatları reddetmesi, Balkanların güvenliğinin bozulması ve Rusya'nın menfaatlerinin sarsılması ve bu sebeple Rusya'nın Avrupa'nın desteğini sağlayacağına olan inancı yer alıyordu. 22 Nisan'da İstanbul'daki Rus Elçisi Nelidof Babıali'ye bir nota vererek Rusya'nın Osmanlı Devleti ile olan siyasi ve diplomatik ilişkilerini kestiğini haber verdi. Nelidof'un, savaş ilanı anlamına gelen notayı Babıali'ye vermesinden hemen sonra 24 Nisan'da, Petersburg'da bulunan Osmanlı elçisi Tefvik Bey de, kendisine verilen bu notayı telgrafla İstanbul'a bildirdi. II.

Abdülhamit bu telgraf üzerine kumandanlıklara savaşın başladığını ve hazır olmalarını söyledi (Çabuk, 1999:194,196).

Osmanlı-Rus Savaşı biri Rumeli, diğeri ise Doğu Anadolu olmak üzere iki ana cephede yapıldı. Rusya, Rumeli'de Osmanlı topraklarına daha rahat girebilmek amacıyla 16 Nisan'da Romanya ile bir antlaşma imzaladı (Süer, 1993:13). Avusturya ve Almanya da Rusya'yı destekledi (Oğuz, 1986:53). İngiliz parlamentosundaki Gladstone'un yaptığı Osmanlı düşmanlığı yüzünden çalışmaları aksayan İngiltere Başbakanı Disraeli, Rusya'nın kazançlarını sınırlandırmak için bir İngiliz-Avusturya antlaşmasıyla Rus Çarı'nın Avusturya İmparatoru ile var olan antlaşmasını geçersiz kılmaya çalıştı. Fakat Andrassy, Rusların Budapeşte Antlaşması'nı çiğnedikleri takdirde harekete geçmeye hazır olduklarını bildirdi. Bu sebeple Disraeli, İngiltere'nin müdahalesi için kabine desteği sağlayamayınca Osmanlıları tek başına savaşmak zorunda bıraktı.

Rus ordusunun amacı, Balkan Dağlarını geçip mümkün olduğu kadar çabuk İstanbul ve Boğazlara yaklaşmak, bir yandan da Kuzeydoğu Anadolu'ya inip Kars, Ardahan ve Erzurum'u alarak Babiâli'ye İstanbul Konferansı'nda reddettiği şartları kabul ettirmektir (Shaw, 1983:229-230).

Bu arada Rusya, İngiltere'nin protestolarına karşı önlemini aldı ve 8 Haziran'da İngiltere'ye verdiği teminatta, savaşın sonu ne olursa olsun Mısır, Süveyş, Boğazlar ve İstanbul'a dokunmayacağını bildirdi (Selver, 2003:52). Disraeli ise, Osmanlı Devleti'nin yanında yer almak için kabine desteğini sağladı, ancak kabine en azından bir Avrupa devletinin desteği olmadan savaşa girmek istemediğinden Rusları İstanbul ve Boğazlardan uzak tutmak için 30 Haziran'da sadece İngiliz filosunu gönderdi. Disraeli ve İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Henry Layard, Rusları savaş dışı bırakmak için İngilizlerin Doğu Anadolu'ya bir sefer yapması gerektiğini düşünüyordu. Bunun yanı sıra Disraeli, Avusturya'nın Rus isteklerini destekleme konusundaki kararını değiştiremedi.

Ruslar batıda iki saldırıyla harekete geçip; bir yandan Dobruca'ya girdiler, diğer yandan Rusçuk ve Niğbolu arasından geçip 27 Haziran'da çoğunluğu Bulgar olan halkının yardımıyla Ziştoy'u aldılar. 1 Temmuz'da ise Balkan geçitlerini yarmak ve Sofya ile Edirne'ye inmek için Tırnona'yı, 16 Temmuz'da Niğbolu'yu ele geçirdiler. Bu olaylar üzerine II. Abdülhamit bütün komutanları değiştirerek, 28 Eylül'de Balkan geçitlerinin

savunmasını eski Harbiye komutanı Süleyman Paşa'ya verdi. Süleyman Paşa askerlerini deniz yoluyla Dedeağaç'a getirerek, oradan Kuzey Bulgaristan'a geçip, Rusların 19 Temmuz'da ele geçirdikleri Şıpka geçidini geri aldı. Rus ordusunun harekâtı, Plevne önlerinde Osman Paşa'nın 5 aylık bir savunmasıyla aksadı ve istedikleri hızda İstanbul'a inememelerine sebep oldu.

Doğu Anadolu'da ise 18 Mayıs'ta Ardahan, 20 Haziran'da Doğu Bayezid Rusların eline geçti (Shaw, 1983:229-231). Daha sonra Ruslar Alacadağ savunma hattını yarı ve 2 ferik, 5 liva, 250 subay ile 6500 erden oluşan Osmanlı birliği bütün silahları ve cephaneleriyle teslim oldu. Ordu komutanı Ahmet Muhtar Paşa geri kalan kuvvetleriyle Kars'a çekildi, fakat Erzurum yolunu açık bırakmayı uygun görmediğinden kaleyi savunmak için 26.000 kişilik bir kuvvet bıraktıktan sonra Ziyin üzerine çekildi. 27 Ekim'de burada İsmail Paşa kuvvetlerini yerleştirdikten sonra 22.700 kişilik bir kuvvetle Erzurum'un doğusunda Deveboynuğu mevkiine geçti. 4 Kasım'da Ruslar, Deveboynuğu'nda Muhtar Paşa'ya taarruza geçti. Muhtar Paşa kuvvetleri yenilgiye uğrayarak Erzurum'a çekildi. 9 Kasım'da Aziziye tabyasına saldıran Ruslar, Erzurum halkının ve Osmanlı askeri kuvvetinin savunmasıyla başarılı olamadılar. Ancak 19 Kasım'da Rus ordusu Kars'ı ele geçirdi (Karal, 1995b:56-57).

Bu arada Rusya, Balkan devletlerinin daha önce önerdikleri yardım tekliflerini kabul etti. Ancak Rusya Plevne'yi ele geçirmeden Sırbistan'ın savaşa girmesini istemedi. Yunanlıların da Osmanlı ordusunu Trakya'da oyalamasını istedi. Ancak Yunanlılar, Osmanlı ordusundan ve İngiltere'nin müdahalesinden çekindikleri için Ruslardan Epir ve Taselya'nın kendilerine verileceği garantisini almadan savaşa girmekten kaçındılar. Romanya ise Rusların Plevne kuşatmasına katıldı (Shaw, 1983:231).

Balkanlarda 10 Ocak 1878'de Osman Paşa'nın Plevne'yi teslim etmek zorunda kalmasıyla batı cephesi de yarıldı. Ruslar 9 Ocak'ta Şıpka geçidinde Osmanlı ordusunu yenerek geçidi geri aldılar. Süleyman Paşa'nın çekilerek Sofya savunmasını üstlenmesi bir işe yaramadı, bir süre sonra Sofya, ardından da 20 Ocak'ta Edirne Rusların eline geçti. 28 Ocak'ta Sırbistan Kralı Milan bağımsızlığını ilan etti ve Bulgaristan sınırında Pirot'u işgal ederek 11 Şubat'ta Niş'i ele geçirdi. Karadağ ise 15 Ocak'ta Bar'ı, 19 Ocak'ta Ülgün'ü aldı (Shaw, 1983:233-234).

1.3.1. Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması

Osmanlı Devleti Balkanlar'da ve Doğu Anadolu'da uğradığı yenilgiler üzerine Avrupa devletlerine müracaat etti, fakat hiçbirinden cevap alamadı. Bunun üzerine Babiâli'den Anadolu ve Rumeli ordu kumandanlarına çekilen telgraflarla, Kont Nikola ve Kont Mihail ile temaslara geçilerek, ateşkes anlaşması için görüşmeler yapılması emredildi. Babiâli bir yandan Edirne ve İstanbul'un muhafazası için çalışmalarını yoğunlaştırırken, II. Abdülhamit de, Rus Çar'ına telgraf çekerek, barış isteğinde bulundu. Çarın isteği üzerine görüşme merkezi Kızanlık olarak tayin edildi. Hazine-i Hassa Nazırı Namık Paşa ve Hariciye Nazırı Server Paşa elçi tayin edildi ve Kızanlık'ta Kont Nikola'nın ileri sürecekleri barış şartlarının aynen kabul edilmesi teklifini kabul ettiler. Nikola'nın öne sürdüğü şartlar şunlardı:

- İstanbul Konferans'ında belirlenen sınırlar dahilinde, bir Bulgar prensliğinin kurulması, bu prensliğin kendi ordusunu kurması ve Osmanlı askerinin Bulgaristan'ı terk etmesi,
- Bosna ve Hersek'e bağımsızlık verilmesi ve Rumeli'deki Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyan halkın lehine ıslahat yapılması,
- Karadağ'ın bağımsızlığının tanınması ve Osmanlı-Karadağ sınırının Karadağ'ın ele geçirdiği topraklara göre belirlenmesi,
- Romanya ve Sırbistan'ın bağımsızlıklarının kabul edilmesi, Romanya'ya bir miktar arazi verilmesi, Sırbistan sınırının düzeltilmesi,
- Osmanlı Devleti'nin belirlenen miktarda savaş tazminatı ödemesi,
- İstanbul ve Çanakkale boğazlarında Rusya'nın durumunun korunması konusunda çar ile padişahın görüşmesi (Çabuk, 1999:247-248).

Bu arada Rusların Bulgaristan'daki ilerlemeleri İngiltere'yi ve Avusturya'yı endişelendirdi. Avusturya İmparatoru I. Franz Josef, Rus Çar'ına bir mektup gönderip böyle bir şeye karşı çıkacağını, yalnız güney Besarabya'yı alsa bile kendisinin Bosna-Hersek'i istediğini ve Osmanlılarla yapılacak barış görüşmelerine katılacağını bildirdi. Bu arada Kont Nikola komutasındaki Rus birlikleri mütareke imzalanıncaya kadar İstanbul'a doğru ilerlemeye devam etti ve Edirne'ye geldiklerinde, 31 Ocak'ta burada

Osmanlı temsilcileri ile Edirne Ateşkesi'ni imzaladılar (Shaw, 1983:234). Edirne Ateşkesi'nde, Rusların Kızanlık'ta öne sürdüğü teklifler aynen kabul edildi. Ancak görüşmeler sırasında, Bulgaristan'ın sınırları belirlenirken, Rusya'nın Bulgaristan dahilinde kabul ettiği, Edirne, Selanik Havza bölgesi, Dimetoka kazası, Ferecik, Ahiçelebi, Sultan Yeri, Darıdere Gümülcine ve Cısr-i Ergene ile Vize ve Midye'nin bir kısmı bu sınırların dışında tutularak, Osmanlı Devleti'ne verildi (Çabuk, 1999:252).

Edirne Ateşkesi şartlarının öğrenilmesi üzerine, Rus kuvvetlerinin Çatalca'ya kadar geleceğinden endişelenen İngiltere, Çanakkale Boğazı'na bir donanma gönderdi. Rusya ise, İngiliz donanmasının İstanbul önlerine geldiği takdirde İstanbul'a gireceğini bildirdi (Karal, 1995b:61). Avusturya da 3 Şubat'ta Rus planlarına karşı çıkararak, ordusunu seferber etmeye başladı (Shaw, 1983:235). Fransa ve İtalya ise Rusya'nın "Doğu Meselesi"ni tek taraflı olarak halletmesinden rahatsızlık duydular. "Bismarck ise, Ruslar kadar durumdan memnundu. Onun büyük davası, Avrupa'nın büyük devletlerinin Almanya aleyhine anlaşmalarına meydan vermemek ve bu devletleri Almanya'ya ilgilendirmeyen anlaşmazlıklara düşürmektir. Almanya'nın Doğu Meselesi'nde çıkarı yoktu. Çıkarı olan devletler de birbirine girmişti. Bu durumda Bismarck, hakem rolü oynayabilecekti" (Karal, 1995b:61).

Ayastefanos (Yeşilköy) barış konferansı bu koşullar altında başladı ve görüşmeler Osmanlı Hükümeti adına Saffet Paşa ile Berlin Büyükelçisi Sadullah Bey, Rus Hükümeti adına da İgnatiyev ile Nelidof arasında yapıldı (Karal, 1995b:64). 3 Mart 1878'de imzalanan 29 maddelik Ayastefanos Antlaşması'na göre (Shaw, 1983:235);

- Bosna-Hersek için İstanbul Konferansı'nda Avrupa devletlerince kabul edilmiş olan tekliflerin, Osmanlı, Avusturya ve Rusya arasında kararlaştırılacak yeni tedbirlerle beraber kabul edilip uygulanması, zarar gören halka tazminat ödenmesi, bundan sonra Bosna-Hersek'in vergilerini Rusya ve Avusturya'nın tespit etmesi ve bu çalışmaların 1880 yılına kadar tamamlanması (Çabuk, 1999:256),
- Karadağ, Sırbistan ve Romanya'nın bağımsızlıklarının Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi,

- Osmanlı egemenliği altında Tuna'dan Ege Denizi'ne uzanan, Makedonya'nın büyük bir bölümünü içeren ve Osmanlı'nın Rumeli topraklarını ikiye bölen (Arnavutluk hariç) özerk bir Bulgaristan Prenslığının kurulması,
- Bulgaristan'da Rus ordusunun iki yıl daha kalması, ancak burada Osmanlı askerinin bulunmaması (Akşin, 1997:162),
- Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya 1 milyar 400 milyon ruble savaş tazminatı ödemesi ve bunun yarısının, Dobruca'nın bir bölümü, Tuna adaları, Kars, Ardahan, Batum ve Doğu Bayezid'in Ruslara verilerek ödenmesi (Meram, 1969:200),
- Sırbistan'a Drina Vadisi, Niş ve Yenipazar sancağının bir bölümünün verilmesi (Shaw, 1983:235),
- Dobruca'nın Romanya'ya verilmesi,
- Girit, Taselya, Arnavutluk ve Doğu Anadolu'da ıslahat yapılması (Akşin, 1997:163),
- İstanbul ve Çanakkale limanlarının Rus limanlarına gelen ve giden gemiler için açık tutulması,
- Rus ordusunun, kesin antlaşmanın imzalanmasından sonra, üç aya kadar, Bulgaristan hariç Rumeli topraklarını, altı ay içinde de Anadolu topraklarını boşaltması,
- Barış imzalandıktan sonra tarafların savaş esirlerini serbest bırakması kabul edildi (Çabuk, 1999:259).

1.3.2. Berlin Kongresi ve Berlin Antlaşması

Ayastefanos Antlaşması, İngiltere ve Avusturya'nın çıkarlarını zedeledi. Avusturya; Almanya ve İtalya'nın siyasi birliklerini kurmaları sebebiyle orta ve güney Avrupa'daki topraklarını kaybetmiş ve bundan sonra Balkanlar'da ve Adriyatik'te nüfuz sahibi olma yolunu tutmuştu. Ancak bu antlaşmayla Rusya'nın Balkanlar meselesinde kendi başına hareket etmesi, büyük bir Bulgaristan Prenslığı kurması ve Karadağ Prenslığı'ni de genişletip bağımsız hale getirmesi, Avusturya'nın Selanik ve Adriyatik sahilleri üzerinde yayılma yolunu kesiyordu (Karal, 1995b:68). Andrassy 9 Mart 1878'de

Rusya'nın bütün Avrupa'yı ilgilendiren meseleleri yalnız başına çözmeye hakkı olmadığını bildirdi (Oğuz, 1986:56).

İngiltere ise bu antlaşmayla, Rusya'nın Büyük Bulgaristan Prensiği'nin kurulmasıyla Akdeniz'e ulaştığını, Anadolu'nun doğu ve kuzeyindeki, dört büyük şehri almakla Dicle ve Fırat havzasına inmek için önemli üsler elde ettiğini, Taselya ve Girit'te kendi nezaretinde ıslahat yapmayı Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmesiyle ileride Yunanistan'ın da Rus nüfuzuna gireceğini düşündü. Bütün bunlar da, İngiltere'nin Hindistan İmparatorluğu ve doğu ticareti için engel teşkil ediyordu (Karal, 1995b:68-69). Bu sebeple İngiltere, 4 Mart'ta Avusturya'nın Ayastefanos Antlaşması'nı düzeltecek bir kongre toplanması teklifini kabul etti (Akşin, 1997:163). Ancak bu arada Avusturya, doğu Avrupa'daki Rus gücünün azaltılması için yeni Bulgaristan'ın küçültülmesini ve kendisinin Bosna, Hersek ve Yenipazar'ı ilhakını da Rusya'nın kabul etmesini istedi ve bu istekler Rusya tarafından kabul edilince de Franz Josef, Ayastefanos Antlaşması şartlarının yeniden gözden geçirilmesi isteğini eskisi gibi desteklememeye başladı (Shaw, 1983:237). Bunun üzerine İngiltere doğrudan doğruya Rusya ile temasa geçti. Ayrıca böyle bir kongrenin toplanmasını kabul ettirmek için Mart'ta savaş hazırlıklarına başlayarak, bir ay sonra da Hindistan ordusundan 12.000 kişilik bir kuvveti Malta Adası'na gönderdi (Karal, 1995b:69). İngiltere ve Avusturya'nın Rusya'ya birer nota göndermeleri ve İngiltere'nin savaş hazırlıklarına başlaması üzerine, Gorçakof, 9 Nisan'da Salisbury'nin notasına cevap vererek Ayastefanos Antlaşması'nın gözden geçirileceğini bildirdi (Oğuz, 1986:56). Rusya, Ayastefanos Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren konularına dokunmayıp sadece Avrupa Devletleri'ni ilgilendiren kısımları üzerinde görüşmeyi istedi, ancak İngiltere tümünün görüşülmesi üzerinde ısrar etmesi üzerine İngiltere ile Rusya arasındaki ilişkiler gerildi (Genelkurmay, 1970:22). Bir süre sonra Bismarck'ın aracılığı ile aralarında görüş birliği sağlandı (Shaw, 1983:237). 30 Mayıs 1878'de imzalanan anlaşma; Salisbury ile Şuvalof'un çabalarıyla meydana geldi. Anlaşmaya varılan maddeler şunlardı:

- Büyük Bulgaristan'ın iki bölgeye ayrılması ve Balkanlar'ın kuzeyindeki Bulgaristan'ın bir prens tarafından, Balkanlar'ın güneyindeki Bulgaristan'ın da Osmanlı Devleti'ne ait bir Hıristiyan vali tarafından yönetilmesi,

- Epir, Taselya ve diğer eyaletlerde yapılacak ıslahatın, yalnız Rusya'nın değil, diğer büyük devletlerin de kabulü ile yapılması,
- İngiltere'nin Dobruca'yı alması koşuluyla, Rusya'nın Besarabya'yı işgal etmesine müdahale edilmemesi,
- Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'da kalmasına karşılık, Doğu Bayezid'in Osmanlı Devleti'ne iade edilmesi.

İngiltere ve Rusya bu anlaşma koşullarının Avusturya tarafından da onaylanmasını sağladılar. Böylelikle üç büyük devlet, Ayastefanos Antlaşması koşullarının değiştirilmesi ile ilgili bir kongrenin toplanması konusunda görüş birliğine vardılar (Karal, 1995b:70). Böylece Berlin Kongresi daha başlamadan Ayastefanos Antlaşması'nın değiştirilecek maddelerinin temelleri hazırlandı. Ancak İngiltere, Rusya'nın Doğu Anadolu'da Akdeniz ve Basra Körfezi'ne inebileceği veya Ermenileri ayaklandırabileceği endişesiyle Osmanlı Devleti ile de görüşmelere başladı (Shaw, 1983:238). İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Asya ülkesini Rusya'ya karşı korumanın karşılığı olarak ve bu savunmayı sağlayacak bir üs olarak Kıbrıs'ın İngilizler tarafından işgalini önerdi (Akşin, 1997:163). Bu teklifin kabul edilmesi halinde Berlin Kongresi'ne katılıp Osmanlı çıkarlarını savunacağını, aksi takdirde Berlin Kongresi'ne katılmayacağını bildirdi.

II. Abdülhamit yapılan teklifi kabul etmeden önce, eski sadrazam Mehmet Rüştü Paşa ve Namık Paşa'nın fikirlerini aldı, ancak bu paşalar teklifin reddedilmesi konusunda ısrar ettiler. Buna rağmen teklif bir mazbata haline getirilerek imza için Saffet Paşa'ya sunuldu (Karal, 1995b:73). Saffet Paşa ve Henry Layard arasında düzenlenen anlaşma 4 Haziran 1878'de imzalandı. Diğer adı da "İstanbul Tedafüi İttifak Antlaşması" olan bu antlaşmaya göre:

- Batum, Kars, Ardahan illerinin tümü veya bunlardan biri Rusya'nın eline geçecek olursa, İngiltere'nin savaş gücüyle bu yerleri koruması ve Osmanlı Devleti ile birlikte Rusya'ya karşı savaşması,
- Osmanlı Devleti, İngiltere'nin bu yardımına karşı, kendi ülkesinde bulunan Hıristiyanlar lehine ıslahatlar yapması,

- Kıbrıs adasında, dinsel kurallara göre yargı sisteminde bir mahkeme bulunması, Müslümanların muhakemelerinin orada görülmesi,
- Ada'da Vakıflar Bakanlığı (Evkaf Nezareti) memurlarının bulunması, vakıf ve din müesseselerini yönetmesi,
- İngiltere'nin, ada gelirinden, adanın yönetim giderlerini düştüktan sonra, kalan geliri Osmanlı Devleti'ne vermesi,
- Ada'da bulunan Devlet'e ait arazi ve emlakların satışa çıkarılabilmesi ya da kiralanabilmesi,
- İngiltere'nin, görevlileri aracılığıyla bina ve toprak satın alabilmesi.
- Rusya'nın, Doğu Anadolu'da, son savaşta ele geçirdiği yerleri Osmanlı Devleti'ne geri verdiğinde, İngiltere'nin de Kıbrıs adasından çekilmesi ve 4 Haziran 1878 tarihli anlaşmanın yürürlükten kalkması kabul edildi (Meram, 1969:156-157).

Tüm bu hazırlıklar dahilinde Berlin Kongresi 13 Haziran 1878'de toplandı. Kongrenin toplanması Almanya'nın arabuluculuğu ile mümkün olduğu için, kongrenin Berlin'de toplanması yolunda Bismarck tarafından yapılan teklif kabul edildi. (Karal, 1995b:74) Kongre görüşmelerine Osmanlı Devleti adına, Mehmet Ali Paşa, Kara Todor Paşa ve Sadullah Bey; Almanya adına, Bismarck, Hariciye Nazırı M. De Bülov ile Paris büyükelçisi prens Hohenlohe; Avusturya adına, Andrassy, Berlin büyükelçisi Karolyi ve Roma büyükelçisi Heymerle; Fransa adına, Hariciye Nazırı M. Waddington, Berlin büyükelçisi Saint Vallier ve Hariciye Nezareti Umur-ı Siyasiye Müdürü M. Deprez; İngiltere adına, başvekil Lord Beaconsfield, Salisbury ve Berlin büyükelçisi Lord Odo Russel; İtalya adına, Hariciye Nazırı Corty, Berlin büyükelçisi Launay; Rusya adına ise, Gorçakof, Şuvalof ve Berlin büyükelçisi M. Dubril katıldı (Çabuk, 1999:275-276).

Osmanlı Devleti kongreye katılmadan önce Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'e asker göndermek istediğini kongreye teklif edeceğini haber almış, böyle bir teklifin Osmanlı elçileri tarafından kabul edilmeyeceği, her türlü güvenliğin sağlanarak mültecilerin vatanlarına geri dönmelerinin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınacağı ve Bosna-Hersek'in tanzimi ve ıslahı için Osmanlı Devleti'nden gönderilecek komiserlerden oluşan bir jandarma teşkil edilmesi gerektiği hususunda karara varmıştı

(Y.EE., 103/62, BOA, (H.01.Ş.1295), (31.07.1878)). Osmanlı devleti temsilcileri Berlin'e ulaştıklarında İngiltere temsilcileriyle Avusturya temsilcisi Andrassy, Bosna-Hersek sorunu üzerinde fikir birliğine varmışlardı. Bu sebeple daha kongrenin ikinci toplantısında Osmanlı Devleti temsilcilerine Bosna-Hersek'in Avusturya devleti tarafından tanzim edilmesi ile ilgili bir rapor sundular. Osmanlı devleti temsilcileri bu raporu kabul etmeden önce Babiâli'ye göndermek üzere bir program hazırladılar. Bu programda şu hususlar yer alıyordu:

- Bosna bölgesinin hiç olmazsa yarısının Osmanlı Devleti'nde kalmak üzere Dalmaçya hududunda bulunan kazalardan birkaçının Avusturya tarafından işgal edilmesine izin verilmesi,
- Kazaların işgaline karşılık Avusturya'nın Karadağ, Arnavutluk ve Sırbistan taraflarından hiçbir şey almaması,
- Sırbistan'a bırakılacak toprakların bir hayli azaltılarak Osmanlı Devleti'nin Bosna bölgesindeki yerleriyle irtibatının tam olarak sağlanması,
- Rumeli vilayetlerinde kalacak yerler ile adaların tümünün, dışarıdan bir müdahale olmaksızın, Osmanlı Devleti tarafından idare edilmesi.

Kongrenin Bosna-Hersek ile ilgili bir karara varmadan Osmanlı Devleti temsilcileri Babiâli'den bu hususta istedikleri talimatın bir an önce gönderilmesini istediler. Ertesi gün aldıkları telgrafta, Avusturya'nın işgal meselesine dair İngiltere ve Almanya ile birlikte ortaya atacağı teklife Osmanlı Devleti temsilcilerinin itiraz etmemeleri istendi (Mahmud Celaleddin Paşa, 1899:661-662).

28 Haziran'da yapılan 8. kongrede Bosna-Hersek meselesi tekrar tartışmaya açıldı. İngiltere temsilcileri Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i kontrol etmeleri ile ilgili teklifi kongreye sundular (İmamoviç, 1997:347). Ardından Andrassy bir rapor okuyarak, raporunda geçmişteki Hersek ihtilalinin savaşa sebep olduğunu, bunun Osmanlı Devleti tarafından önlenemediğini, komşu olarak Avusturya Devleti'nin bundan zarar gördüğünü, idari özerkliğin dahi Avusturya için tehlikeli olabileceğini, Osmanlı Devleti'nin bundan sonra oraları sağlam bir idare altında tutamayacağını ve ihtilalde zarar gören halka mali yardım yapamayacağını belirtti. Andrassy'nin raporuna karşılık Salisbury, bu ifadeleri onaylayarak Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından idare

olunması gerektiğini söyledi. Ancak Osmanlı Devleti temsilcileri Bosna-Hersek'in Osmanlıya ait olduğunu belirterek bu teklifi reddetti. Bunun üzerine Bismarck; "Kongre, Osmanlı Devleti'nin istediği yerleri elinde bırakmaya çalışmak için değil, sadece Avrupa'nın şimdiki ve gelecekteki güvenliğini korumak maksadıyla toplanmıştır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin bu kararı kabul etmesi gerekir." diyerek müzakerelere son verdi (Mahmud Celaleddin Paşa, 1899:631). Özellikle İngiltere ve Almanya'nın baskıları sonucunda Osmanlı delegeleri 4 Temmuz'da İstanbul'dan gelen şu bildiriye okudular: "Osmanlı hükümeti kongre ile ilgili fikirleri çok ciddiye almakta ve Bosna-Hersek'te barışı sağlamak için ortak hareket edebileceğinin fikrini savunmaktadır." Andrassy bu karardan memnun olduğunu açıkladı. Bismarck ise bundan böyle Avusturya-Macaristan devletinin Bosna ve Hersek üzerinde işgalinin ve kararlarının geçerli olduğunu açıkladı (İmamoviç, 1997:347-348). Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan bu görüşmelerde aşağıdaki hususlarda anlaşmaya vardı:

- Düzen ve asayışı sağlamak üzere Avusturya'nın Bosna-Hersek'e asker yerleştirmesi, bölgede Osmanlı hükümlerini ihlal etmeyecektir.
- Avusturya askerinin yerleştirileceği yerler; Bosna-Hersek'in Avusturya, Sırbistan ve Karadağ'la olan ortak sınırları ve Osmanlı ve Avusturya askeri birliklerinin asayişin sağlanmasını gerekli göreceği yerlerdir. Avusturya ve Osmanlı askerlerinin birlikte ikamet edecekleri yerleri ise her iki devlet birlikte kararlaştıracaklardır.
- Mültecilerin vatanlarına dönmeleri, asayiş ve düzenin sağlanması için Avusturya askerinin Bosna-Hersek'te ikamet süresi sınırlı olacak, bu müddet 6 ay ile 12 aydan ibaret olacaktır. Sürenin uzatılmasına gerek olduğu takdirde bu süreye her iki devlet birlikte karar verecektir.
- Avusturya askerinin ikamet ettiği yerlerde bulunan Osmanlı memurları, çeşitli milletlerin arasında asayiş ve düzeni sağlamak amacıyla Avusturya askerinin alacağı tedbirlere itiraz etmeksizin uyacaklardır.
- Avusturya askeri ve Osmanlı memurları arasında oluşabilecek herhangi bir anlaşmazlık Osmanlı Devleti'ne bildirilecektir.

- Avusturya askerinin Bosna-Hersek'te idareyi ele aldığı andan itibaren Müslüman memurlar bu düzene riayet edecek, fakat bu memurlar Osmanlı kanunlarına tabi olacaktır.
- Osmanlı memurları ve Avusturya askeri kumandanları, askerinin idaresine, kışlalarda ve çadırlardaki ikamesine ve askere ait meselelere birlikte çözüm bulacaklardır (İ.DUİT, 138/48, BOA, (H.06.B.1295), (07.07.1878)).

Berlin Kongresi uzun tartışmalar sonucunda 13 Temmuz 1878'de sona erdi ve Berlin Antlaşması imzalandı. İmzalanan 64 maddelik Berlin Antlaşması'na göre:

- Osmanlı hakimiyetinin Bosna-Hersek'te devam etmesi kaydıyla bu bölgenin Avusturya tarafından geçici olarak işgal edilmesi, ayrıca Avusturya'nın Yenipazar'ı da işgal ederek burada askeri ve ticari amaçlı yollar yapması konusunda ileri bir tarihte müzakerelerin yapılması (Genelkurmay, 1970:22),
- Bulgaristan'ın üç bölgeye ayrılarak, birinci bölgede Osmanlı hâkimiyeti altında, özerk, Osmanlı Devleti'ne vergi veren bir Bulgaristan Prensiği kurulması, prensin Osmanlı padişahı tarafından seçilip büyük devletlerin onayı ile tayin edilmesi, prensin Avrupa devletleri hanedanlarından birisine mensup olmaması ve bu prensliğin dokuz ay süreyle Rusya tarafından idare edilmesi; ikinci bölgenin Doğu Rumeli adıyla Osmanlı Devleti'ne bırakılması ve padişah tarafından tayin edilen bir Hıristiyan vali tarafından yönetilmesi, üçüncü bölgenin ise Makedonya olup ıslahat yapmak şartıyla Osmanlı Devleti'ne bırakılması (Karal, 1995b:77),
- Sırbistan'ın bağımsızlığının tanınması ve Niş şehri ile Bulgaristan'ın batısındaki bazı toprakların bu ülkeye verilmesi,
- Karadağ'ın bağımsızlığının tanınması ve Dalmaçya kıyısındaki Antivari limanının bu ülkeye verilmesi,
- Romanya'nın bağımsızlığının tanınması ve Baserabya'nın Rusya'ya verilmesi karşılığında Dobruca'nın Romanya'ya verilmesi,
- Dalmaçya kıyısındaki Spezia limanının Avusturya'ya, Ülgün limanının da Osmanlı Devleti'ne bırakılması (Çabuk, 1999:281),

- Doğuda Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'ya, Doğu Bayezid'in ise Osmanlı Devleti'ne bırakılması,
- Hatur ve civarının İran'a bırakılması,
- Taselya'nın Yunanistan'a verilmesi (Genelkurmay, 1970:22),
- Girit, Balkanlar ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde Hıristiyanlar lehine ıslahat yapılması, bütün yabancıların mahkeme önünde eşit kabul edilmesi, Doğu Anadolu bölgesinde, özellikle Ermenilerin yoğun olduğu eyaletlerde yeni bir idare tarzı kurulması ve Ermenilerin buradaki Kürt ve Çerkezlere karşı himaye edilmesi (Çabuk, 1999:282),
- Boğazların tüm devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulması (Kurat, 1999:139),
- Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya 802 milyon frank savaş tazminatı ödemesi kabul edildi (Gürsel, 1968:132).

“Ayastefanos Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'ni yalnız Rusya parçalıyor, Berlin Antlaşması'yla ise, diğer büyük devletler de kazançlı çıkıyordu. Bu antlaşmalarla Osmanlı Devleti'ni parçalama süreci, büyük sömürgeci devletler arasında bir yarış haline getiriliyordu” (Şimşir, 1999:149).

1.4. Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan Tarafından İşgali

Berlin Kongresi'nin 25. maddesine göre Bosna-Hersek'in yönetimi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılmış, ancak Osmanlı Devleti temsilcilerinin ısrarı üzerine bu açık protokolün yanı sıra Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti arasında bir anlaşmaya varılarak Bosna-Hersek'te Osmanlı Padişahının hükümranlığının devam etmesine ve Avusturya-Macaristan'ın varlığının geçici olmasına karar verilmişti (Başıç, 1998:12). “Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i işgal ederek Dalmaçya'ya açılmak ve Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesiyle doğan boşluğu siyasi bir güç olarak doldurmak istiyordu. Böylelikle Ortodoks nüfusun yoğun olduğu bu coğrafyada Rusya'nın daha fazla güç kazanarak, Avrupa'daki mevcut dengeleri bozmasına engel olacaktı” (Alkan, 1995:19). Büyük devletlere göre Avusturya-Macaristan gibi büyük ve güçlü bir devlet, Bosna-Hersek'te dinsel düşmanlıklar ve siyasi anlaşmazlıklar içindeki bölgeyi sükuna kavuşturabilirdi. Ortodoks ve Müslümanlar arasında üç yıl süren

savaştan sonra zayıf düşen Bosna-Hersek'i çok kolay işgal edebileceğini düşünen Andrassy'ye göre; "bir tabur asker Bosna-Hersek'i kolay bir şekilde ele geçirebilecekti" (Başıç, 1998:12). Adriyatik Denizi'ni kontrol edebilmek için Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan için önem arz ediyordu, aynı zamanda "Bosna-Hersek güçlenen Panslavizm'e karşı bölgede bir tampon işlevi görecekti. Çünkü doğuda Sırbistan'ın güçlenmesi Rusya'nın da güçlenmesini beraberinde getiriyordu" (Taşar, 1996:205).

Avusturya-Macaristan işgal haberini, 3 Temmuz'da telgrafla Saraybosna'ya ilettiler. İşgal haberinin yayıldığı esnada Bosnalı Müslümanların ileri gelenleri, İstanbul Hükümeti'ne bir arzihal göndererek Bosna-Hersek'e yabancı askerlerin girmesine izin verilmemesi isteğinde bulundular.

4 Temmuz 1878 yılında Avusturya-Macaristan Başkonsolosu Vasiç, Bosna-Hersek valisi Mazhar Paşa'ya, Berlin Kongresi'ne göre Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgal edeceğini söyleyince Mazhar Paşa konsolosa bu olay hakkında hiçbir bilgisinin olmadığını, eğer Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i işgale kalkarsa kendilerinin Bosna-Hersek'i savunacağını belirtti.

İşgale karşı olan Müslümanlar ve Sırp Ortodokslar 5 Temmuz'da Gazi Hüsrev Bey Camiinin avlusunda buluşarak Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgal etmesi durumunda onlarla silahlı mücadeleye girmeye karar verdiler. Bu toplantıda Nutvi Bey Muşoviç, Saraybosnalı Hacı Çurçiş ve Salih Hacı Loyo Efendi Müslümanlar adına bulundular. Bu toplantı sonunda "Halk Meclisi" adında bir teşkilat kuruldu ve kurulan bu meclise Müslümanların ileri gelenlerinden Mustafa Hayruddin Bey Fadilpaşić, Mehmet Bey Kapetanoviç Ljubuşak, Muhammed Hacıyamakoviç Efendi ve Gazi Hüsrev Bey Camiinin imamı Hafız Abdullah Kauçiya girdi (Başıç, 1998:13-14). Toplantının ardından Hacı Loyo yeşil bir bayrak açarak kalabalığı valinin konağına doğru götürdü. Bunun üzerine vali, yeni bir askeri kumandan atamayı ve Avusturyalıların işgaline karşı koymak için hazırlıklar yapmayı kabul etti (Malcolm, 1999:222-223). Hacı Loyo'nun emriyle kışladan alınan silah ve cephane kalabalığa dağıtıldı, ileri gelen Sırlar Milli Komiteye davet edildi, Müslüman ve Ortodoks ayrımı yapmadan herkese Avusturya-Macaristan askerlerinin işgaline direnmeleri emredildi. Bosna'daki 23 Osmanlı taburundan 19'u Bosna'dan toplanan askerlerden oluştuğundan bunlar hemen isyancıların tarafına geçti (Glenny, 2001:149).

Bu arada Osmanlı Devleti, Osmanlı memurlarının galeyana gelen halkı yatıştıramadığından 10 Temmuz'da Avusturya'ya işgali ertelemesini tavsiye etti. Ayrıca Sırplarla beraber silahlara sarılan Boşnak Müslümanlarının Avusturya'ya karşı savaşacaklarına dair Avusturya'yı uyardı. Ancak Avusturya bu uyarıları dikkate almadı (Yılmazata, 2005:49).

20 Temmuz günü, Saraybosna gazetesi, Avusturya işgalinin her an olabileceği konusunda uyarıda bulundu. Hacı Loyo, 27 Temmuz'da yine bir kalabalığı, vali konağına sürükleyerek, orduyu Avusturya-Macaristan hükümetine karşı itaatsizliğe teşvik etti ve valinin bazı görevlileri kovmasını ve bir "ulusal hükümet" oluşturmasını sağladı. Askeri kumandan, yüz atlı adamıyla birlikte kentten ayrıldı, fakat daha sonra yakalanarak geri getirildi ve Avusturyalılara karşı kentin savunulmasını düzenlemek konusunda ikna edildi (Malcolm, 1999:223). 28 Temmuz'da Bosna-Hersek'te işbaşında bulunan Osmanlı yönetimi kaldırılarak yerine yeni bir hükümet kuruldu. Bu yeni hükümetin başına bir Osmanlı memuru olan Hafız Paşa getirildi. Yeni kurulan hükümet ordu yönetimini İsmail Hakkı Bey Selmanoviç Taslıcak ve Muhammed Hacıyamakoviç'in yönetimine bırakırken, şehir yönetimini ise Hafız Paşa'ya verdi. Polis teşkilatının başına da Abidaga Gaça ve Ahmet Nako getirildi. Muhalif düşünen insanlar yargılandı. Ayaklanan halk Saraybosna müftüsü Mustafa Hilmi Ömeroviç, Saraybosna belediye başkanı Mustafa Bey Fadilpasiç, Sunullah Sokoloviç ve Ragıp Çurçič'i esir aldı, aynı zamanda bu ayaklanma esnasında Mostar'da Hulusi Paşa ve onun kayınbiraderi Rıfat Bey İhlivne'de bir komutanı öldürdüler. Mostar Müftüsü Hacı Mustafa Karabey ve Kadı Mehmet de ayaklanma sonucu öldürüldü. Son Bosna-Hersek valisi olan Mahzar Paşa Avusturya-Macaristan hükümetinden Bosna-Hersek'e en kısa zamanda girmelerini ve bu olaylara bir son vermelerini istedi. Bunun üzerine Avusturya-Macaristan ordusu 29 Temmuz'da, Bosanski Brod ve Bosanska Gradiška şehirlerine çok yakın olan Sava Nehri üzerinden Bosna-Hersek'i işgale başladı (Başıç, 1998:15-16).

Hacı Loyo, Bosna-Hersek'te Osmanlı egemenliğine karşı olduğu halde bu gücün yerine Avusturya egemenliğini geçirmeye asla niyeti olmayan kentin ileri gelen Ortodoks rahiplerinin de desteklerini kazanmıştı. 2 Ağustos günü, Müslüman gönüllülerin düzenlediği geçitte, aralarında yalnızca birkaç Katolik bulunan ve ağırlıklı olarak

Ortodokslardan oluşan bir Hıristiyan alayı da bulundu (Malcolm, 1999:223). Başkentteki pek çok Sırp, Loyo isyanı boyunca evlerinden dışarı çıkmamış, beşinci kol olarak görülen Hırvat ileri gelenleri ise yabancı konsolosluklara sığınmıştı. Osmanlı padişahı bölgeyi kaybetmiş olmasına rağmen, direnişçilere gizli silah teslimatını teşvik ediyordu. “Padişah, Bosnalıların hala Avusturyalıları rahatsız edebileceklerini umuyordu. Gerçekten de direniş sonbahar boyunca devam edebilirse Avusturyalılar Balkan kışının karla kaplı dağlarında sıkışıp kalacaklar, böylece Berlin Antlaşması’nın tümü tehlikeye düşecekti” (Glenny, 2001:149).

Ülkenin çeşitli bölgelerinde Müslüman kuvvetler aşağı yukarı 40.000, Avusturyalılar ise 82.000 kişiydi. Bu sayının yaklaşık 9.400’ü, Dalmaçya’dan harekete geçerek, asıl savaş kuvvetlerinin ele geçirmiş olduğu yerleri muhafaza etme görevine sahip olan “işgal birlikleri” idi (Malcolm, 1999:224).

Avusturya-Macaristan ordusunun generali Feldzeugmeister Josef Filipoviç, Bosna ve Hersek halkını teslim olmaya çağırarak Avusturya-Macaristan imparatoru adına bir bildiri sundu. Bu bildiride, Avusturya-Macaristan ordusunun Avrupa devletleri ve Osmanlı padişahı ile ortak bir karara vardıklarını söyledi. Ayrıca Bosna-Hersek halkının can ve mal güvenliğini sağlayarak, dil ve din konularındaki haklarını koruyacaklarına dair söz verdi. İşgal güçleri “ bizim askerlerimizi arkadaş olarak kabul edin, emirlere saygılı olun, işlerinize tekrar dönün, tüm haklarınız korunacaktır” diyerek bu bildirileri halka Türkçe ve Boşnakça basarak dağıttı. “Direniş başladıktan bir süre sonra ise Bosna komutanı Selmanoviç; Müslümanlara, Hıristiyanlara ve Latinlere çağrıda bulunarak, düşmana karşı savaşı sürdürmelerini istemiş, ancak yayınladığı bildirisinde Osmanlı Devleti ve Padişah’tan söz etmemiştir. Bu aynı zamanda Bosna’nın tek başına olduğunu ve sadece kendini savunduğunu açıklamaktadır” (İmamoviç, 1997:351-352).

Bosnalı Müslümanların, Bosna-Hersek’e giren işgalci birliklere karşı ilk tepkisi askeri direniş şeklinde oldu. Bu direnişe Sırp halkının bir kısmı da katılmıştı. Müslüman direnişçiler; kentli zanaat sahipleri, köylüler, az sayıda toprak sahibi ve işgalden önce, 29 Temmuz tarihinde salıverilen mahkûmlardan oluşuyordu (Babuna, 2000:24-25). Avusturyalılar ise, yeterli teçhizatla donatılmıştı ve Bosnalı yetkililerin, 1871-1873 yılları arasında ülkeyi boydan boya gezmesine izin vermiş oldukları Avusturyalı bir askeri araştırmacının sayesinde, Bosna’nın bütün kentleri, yolları ve köprüleri hakkında

sağlam bilgilere sahiplerdi (Malcolm, 1999:224). “Ancak beklenenin aksine, işgal bir askeri yürüyüşle başlamadı.” Filipoviç önderliğindeki 13. Hırvat ordusu, Müslümanların direnişiyile karşılaştı ve Doboj, Yayçe, Banjaluka ve Maglay şehirlerine girmek için kuzeyde büyük çatışmalar oldu (Castellan, 1993:362). 16 Ağustos günü, Vitez yakınlarındaki Klokoti Muharebesi’nde bir Bosna kuvveti yenilgiye uğratıldı, 18 Ağustos’ta ise Avusturyalılar, Saraybosna dağlarına geldi. Ertesi sabah 6.30’da topçu bombardımanıyyla saldırı başladı ve saat 13.30’u gösterdiğinde Saraybosna, 57 ölü ve 314 yaralıyla Avusturya birlikleri tarafından işgal edildi. Ağustos’un geri kalan kısmında ve Eylül’de, Avusturya ordusu Hersek ve Novi Pazar boyunca ilerledi (Malcolm, 1999:224). Bazı bölgelerde Bosnalıların başarılı savunmaları üzerine, Filipoviç takviye güç istemek zorunda kaldı ve Ekim ayında imparatorluk ordusunun üçte biri olan 268.000 asker gerekli oldu (Glenny, 2001:150). Aynı tarihlerde ise, işgal birliklerinin Doboj, Yayçe, Banjaluka ve Maglay şehirlerine yerleştirilmesi sağlandı (Castellan, 1993:362).

20 Ekim’e gelindiğinde, Bosna-Hersek’in işgali bütünüyle tamamlandı. Bu savaş sürecince 60 küçük ve büyük taarruz olmuş, Avusturya-Macaristan’ın kaybettiği asker ve subay sayısı 6000’i bulmuştur. (946 ölü, 3980 yaralı, 272 asker ve subay kaybolmuştur) İşgal için Viyana 82.000 asker hazırlamış, ancak zamanla bu asker sayısını çoğaltarak en son 200.000’in üzerine çıkarmıştır. İngiltere basınının haberine göre Filipoviç’in emri üzerine Osmanlı askeri hastanesindeki yaralıların dışarıya atılması istenmiş ve yaklaşık 600 direnişçi yakalanarak Olumc esir kampına götürülerek, 1879 yılının sonuna kadar orda kalmışlardır. 4 Ağustos 1878’de Saraybosna’da Divan-ı Harb (Standgericht) kuruldu. Filipoviç bu mahkemeyi ilk olarak Doboj’da başlatmış ve kurulan bu mahkeme Avusturya-Macaristan’ın Bosna ve Hersek’teki ilk müessesesi olmuştur (İmamoviç, 1997:353).

BÖLÜM 2: AVUSTURYA-MACARİSTAN YÖNETİMİNDE BOSNA-HERSEK

2.1. İşgalden Sonra Bosna-Hersek

Bosna-Hersek işgalinin tamamlanmasından sonra, Bosnalı Müslümanları yatıştırmak üzere Avusturya-Macaristan hükümeti bir bildirme yayınlayarak Bosna-Hersek halkının din, can ve mal güvenliğinin teminat altında olduğunu beyan etti (Karçiç, 1994:20). 1878 yılının sonunda yapılan resmi bir açıklamayla, yeni bir duyuruya kadar, Bosna-Hersek'teki Osmanlı kanunlarının yürürlükte kalacağı ilan edildi (Malcolm, 1999:227).

Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan işgaline bırakılma kararından sonra, Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek üzerindeki hükümranlılığının tespitine dair Avusturya ile müzakereye girişilmesine karar verilmişti. Bunun için Hariciye Nazırı Alexandr Karatodori Paşa ve Maarif Nazırı Münir Paşa görevlendirildi. Avusturya-Macaristan'ı ise İstanbul Elçisi Kont Fransuva Ziči temsil etti (Çauşeviç, 1994:38).

Avusturya-Macaristan Bosna'daki askeri durumunu güçlendirmek için Novi Pazar'a kadar ilerlemek ve oraya da asker yerleştirmek istiyordu. Ancak Bosna-Hersek'te olduğu gibi Novi Pazar ve hatta Mitroviça'ya kadar olan güney kesimi hâkimiyetleri altına almayacaklarını, buraların Osmanlı hâkimiyetinde kalacağını belirttiler. Avusturya-Macaristan için kendi kışlalarını ve askeri ile ticari yolları kontrol etmek yeterliydi. Bunun üzerine Osmanlı devleti ve Avusturya-Macaristan devleti Novi Pazar konusunda anlaşta. Avusturya-Macaristan'ın liberal muhalefeti Yenipazar Sancağı'na kadar gidilmemesinden yanaydı. Ancak askeri kanat, Bosna ve Hersek gibi tamamen Yenipazar sancağının da işgalini istiyordu. Andrassy ise; "Osmanlı'yı desteklemek zorundayız, Osmanlı'yı değiştirmek daha iyisini bulmadan mümkün değil. Karadeniz için Bosfor ne ise, Novi Pazar için de Sancak odur. Sancak'a girmek, Bosna sınırında bizler için artık farklı bir gücün olamayacağını kanıtı olur" diyordu. Fakat Avusturya-Macaristan devleti, Sancak'ın tamamının alınması ve Arnavutluk sınırına kadar çıkılması halinde direkt olarak Osmanlı devletini tehdit etmiş gibi görüleceğini ve buna karşılık Osmanlı savunmasının doğacağını ve özellikle ileriki dönemlerde siyasi krizlerin yaşanacağını düşündü. Andrassy, Avusturya askeri gücü ile büyük Slav ülkesinin kurulmasının engellenmesi, Rusların Balkanlar yolunun kapanması ve Slav ve

Ortodoksların hegemonyasının durdurulması için Sancak'ta Osmanlı Devleti ile birlikte olmanın doğru olduğu fikrini savundu. Bu nedenle Avusturya-Macaristan Ağustos 1878'de Osmanlı hükümetine 13 maddelik bir anlaşma sundu. Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek, Sancak ve Karadağ sınırlarındaki huzursuzluk ve karışıklıklardan dolayı bu anlaşmanın bir an önce sağlanmasını istiyordu. Bu arada Viyana Ticari Müsteşarlığı, Sancak ve Bosna'ya gümrüksüz malların geldiğini dile getirerek gümrüklerin acil kurulmasını istedi. Ayrıca Bosna-Hersek'in savunucularından müftü Şemsekadiç'in Sancak'ta organize olduğu ve Prizren'de Avusturya-Macar askerlerine ayrılan 240.000 şarabın döküldüğü haberi geldi. Bu olaylar tüccarlar arasında güvensizlik yarattı ve Avusturya-Macaristan'ın, ticaret yollarını kontrol altına alma konusunda daha da aceleci davranmasına neden oldu. 1878 yılının sonlarında Osmanlı devleti Sancak'ta karışık yönetimin olabileceği hususunda adım attı ve böylece görüşmeler başladı (İmamoviç, 1997:354-356). 21 Nisan 1879'da İstanbul'da, Bosna-Hersek'in işgalini ve Avusturya-Macaristan askerinin Yenipazar Sancağı'ndaki durumunu düzenleyen bir antlaşma imzalandı. İmzalanan İstanbul Antlaşması'na göre şu kararlara varıldı:

- Bosna-Hersek eyaletlerinin Berlin Antlaşması'nın 25. maddesine göre Avusturya tarafından idare edilmesi, şu anki memurlardan vazifesini iyi yapan ve memurluklarca gerekli olan yetki ve kabiliyete sahip kimselerin görevlerine devam etmesi, memurların değiştirilmesi halinde Avusturya'nın kendi memurlarını tercih yoluyla Bosna-Hersek'li olanlardan seçmesi,
- Bosna-Hersek halkının din, mezhep ve mahkemeleriyle olan ilişkilerinde serbest olması, Avusturya kumandanları ve memur sınıfının, Müslüman halkın ırz, namus, can, mal, gelenek ve dini törenlerine zarar vermemesi, zarar veren kişilerin cezalandırılması,
- Bosna-Hersek'in gelirinin, sadece halkın ihtiyacı, idareleri ve lüzum görülen ıslahatlarına harcanması,
- Osmanlı parasının Bosna-Hersek'te kullanılmaya devam edilmesi,
- Babiâli'nin, devlete ait olan siperlerde ve kışlalarda kalan silahlar, savaş malzemesi ve diğer cephaneleri istediği gibi kullanması ve bunların defterinin devletin komiserleri tarafından düzenlenmesi,

- Bosna-Hersek halkından olan ve bu eyaletler dışında oturan veya seyahat edenler hakkında yapılacak işlemin, ileride yapılacak antlaşma ile düzenlenmesi.
- Avusturya-Macaristan ordusunun Yenipazar, Lim nehri ve Sırbistan-Karadağ hududunda Osmanlı ordusuyla beraber asayişi sağlaması, ancak buralarda Osmanlı hâkimiyetinin devam etmesi (Mu'abedenameler, 56/15, BOA, (28.R.1296), (21.4.1879)),
- Osmanlı memurlarının da Boşnak Müslümanlar gibi hizmete girebilmesi,
- Padişah ve halifenin adının hutbelerde zikredilmesi ve camilerde Osmanlı bayrağının kullanılmasına izin verilmesi (Yılmazata, 2005:50-51).

Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek'in işgalini kabul etmesi hususunda öne sürdüğü şartlardan biri de, ülkeden çıkmak isteyen Müslümanlara izin verilmesiydi (Shaw, 1983:240).

Yeni yönetim Osmanlı döneminden kalan mevcut toprak yapısını büyük ölçüde aynen devraldı. Osmanlı Devleti'nin 3 Mayıs 1858'de yayınladığı Arazi Kanunnamesi yürürlükten kaldırılmayarak yeniden ilan edildi. Bu yasaya göre Bosna-Hersek'teki arazi ve topraklar şu şekilde sınıflandırılıyordu:

- Özel topraklar (mülk, memlüke): Bu kategoride köylerde ve kasabalardaki yarım dönüme kadar olan aile çiftlikleri ve bu çiftliklerin uzantısı olarak görülen araziler giriyordu. Ayrıca devlet mülkiyetinde olup tasarrufu şahıslara bırakılan araziler de bu kategoride yer alıyordu.
- Devlete ait topraklar (miri): Bu kategoriye ormanlar, meralar, çayırlar ve tarlalar giriyordu. Ayrıca bu tür arazilerin tasarrufu şahıslara verilirdi.
- Vakıf malları (mevkufe): Vakıfların idaresinde olan topraklara denirdi.
- Genel kullanım için bırakılmış topraklar (metruke).
- Sahipsiz boş topraklar (mevat)

O dönemde devlete ait olan topraklar, ülke topraklarının çoğunluğunu oluşturuyordu (Babuna, 2000:37-38).

Avusturya-Macaristan hükümeti ilk olarak 200.000 civarında olan mültecilerin ıslahı ve iskânı için çalışmalar yaparak eşkıyalığa karşı tedbirler aldı (Yılmazata, 2005:51). Bunun yanı sıra hükümet ilk yıllar, Karadağ'ın Bosna-Hersek'in bazı bölgelerinde çıkardığı direniş hareketleriyle uğraştı. Nevesin bölgesinde 1879 yılında bir direniş çıkmış, 1881 yılında ise, Karadağ sınırı civarındaki Gacko yakınlarında ordu personeline saldırılarda bulunulmuştu. Hükümet, Bosna-Hersek halkı arasında güven ortamı sağlamak ve göç edenleri geri dönmeye teşvik etmek amacıyla sınırlarda "Pandur" adında özel yerel milis kuvvetler oluşturdu.

Avusturya-Macaristan kanunları ve Bosna-Hersek için özel olarak oluşturulan kanunlar, kademeli olarak mevcut Osmanlı kanunlarının yerine geçirildi ya da eklendi. İslam hukukuna bağlı mahkemeler olduğu gibi bırakıldı. Genel olarak, Osmanlı idari yapısının kullanılabilir olarak kabul edildiği yerlerde düzene dokunulmayarak, kurum, yalnızca isim ve görevlileri bakımından, Avusturya-Macaristan biçimini aldı. Sancaklar "Kreise" (Bölgeler) olarak yeniden adlandırıldı. Her biri "Beziksvarsteher" (Mıntika Amiri) sorumluluğuna verilen kazalar veya kadılıklar ise "Bezirke" (Mıntıkalar) olarak değiştirildi (Malcolm, 1999:227-228).

Bosna-Hersek Müslümanlarının İstanbul ile olan yakın ilişkisi işgalden sonra kesildi. İşgali izleyen ilk dört yılda Avusturya resmi makamları Bosna-Hersek'li Müslümanlardan yüzlerce şikayet dilekçesi aldı. Bu dilekçelerin çoğunda, hükümet görevlilerinin kötü muamelelerine dair şikayetler vardı. Toprak sahibi Müslümanların verdiği şikayet dilekçeleri ise, toprak meselesi ve Müslüman halkın genel sorunlarıyla ilgiliydi (Babuna, 2000:25-26). Hükümet, toprak sahipleri ve köylülerin durumunu iyileştirmek için bir takım önlemler aldı. Mahsullerine değer biçilmesi sorumluluğu, işini iyi yapan vergi tahsildarlarına ve tahakkuk memurlarına verildi. Toprak sahiplerinin, köylülerin arazilerine müdahale etmesini önlemek için bir tapu kadastro dairesi kuruldu. Avusturya-Macaristan Hükümeti, Bosna-Hersek'i ekonomik yönden kalkındırma konusunda oldukça faaldi. Ancak planlarının önündeki tek engel, Bosna-Hersek'e ait harcamaların, bu eyaletlerin gelirlerinden karşılanacağını karara bağlayan kanundu. Bu açığı kapatmak için özel devlet kredileri sağlandı. İlk iki yıl zarfında, Hırvatistan sınırıyla Zenica arasında (190 km), maliyeti 8 milyon florini bulan bir

demiryolu hattı döşendi. Üç yıl sonra bu hat, 4 milyon florin daha harcanarak Saraybosna'ya kadar (80 km daha) uzatıldı (Malcolm, 1999:231-232).

Bosna-Hersek'in Avusturya ve Macaristan arasındaki paylaşımı sorun teşkil ediyordu. Avusturya, Bosna-Hersek'in idaresi konusunda Macaristan'ın muhalefetini istemiyordu. Ayrıca bu eyaletlerin masrafları için mali açıdan Macaristan'a ihtiyacı vardı. Macaristan ise, başta karşı çıktıkları bu işgal için mali açıdan bir yük istemiyordu. Ancak Avusturya'nın daha da büyümesini ve etkili olmasını istemediği için Bosna-Hersek yönetiminde söz sahibi olmak istiyordu (Glenny, 2001:221). Bunun üzerine Bosna-Hersek hükümdarlık toprağı yapılarak, Ortak Maliye Bakanlığı adıyla bir komisyon oluşturuldu. Kurumsal olarak bu eyaletlerdeki en yüksek yetkili, doğrudan hükümdarlığa karşı sorumlu olan askeri valiydi; fakat izlenecek politikalara dair kararları veren Ortak Maliye Bakanı idi (Malcolm, 1999:227). Bakanlık resmi olarak Bosna-Hersek askeri idaresi altındaydı. Herhangi bir anayasası yoktu ve bazı kanunlar ile mahkemelerin şekli askeri kanunlardan alınmıştı. Bunun sonucu olarak Bosna-Hersek'teki posta teşkilatı "askeri postası" olarak biliniyordu. Bakanlıkta her iki devletten memurlar eyaletlerin idaresinden sorumluydu (Yılmazata, 2005:51).

"İşgalden sonra Boşnaklarda büyük değişiklikler oldu. Avusturya-Macarların Bosna-Hersek'e gelmesiyle, Boşnaklarda farklı bir medeniyete ve kültüre geçiş ve farklı bir yaşam tarzına dönüş olmuştur. Ancak bu geçiş hızlı ve kolay değil, sancılı olmuştur. Boşnaklar işgal nedeniyle yıllar sonra bile kendilerini kaybolmuş bir vaziyette görmüşlerdir. Bosna dışında hiçbir ülkeye yaslanamadıkları, organize olamadıkları ve kendi kaderlerine bırakıldıkları için farklı bir medeniyeti kabul etmek zorunda kalmışlar, yoksa yok olacaklarını düşünmüşlerdir" (İmamoviç, 1997:361).

2.2. 1882 Bosna-Hersek Ayaklanması

1882 yılında yeni hükümet, Bosna-Hersek'te Müslüman, Sırp ve Hırvat bütün erkekleri, Avusturya-Macaristan silahlı kuvvetlerine katılmakla yükümlü kılan bir askerlik yasası çıkarttı. Bu durum Bosna-Hersek halkı içinde büyük huzursuzluk yarattı (Malcolm, 1999:229). Bunun bir sonucu olarak 11 Ocak 1882'de Doğu Hersek ve Güney Bosna'da bir ayaklanma çıktı (Başiç, 1998:21). Yeni askerlik yasasına karşı en büyük direnişi özellikle, Osmanlı zamanında askerlik hizmetinden muaf tutulan Sırp'lar gösterdi. Bosna-Hersek halkının yeni askerlik yasasına karşı duyduğu hoşnutsuzluğun bir başka

nedeni de, tarım işlerinde çalışan erkeklerin askere alınmasıyla doğan iş gücü açığını maddi olarak karşılayamayacak ailelere herhangi bir kolaylık getirilmemesiydi. Ayrıca Müslümanların tepki gösterdiği başka bir durum ise, Müslüman nüfusun bir Hıristiyan ordusunda askerlik yapmayı İslam'la bağdaştıramamaları idi (Babuna, 2000:30).

Direnışçilerin genel faaliyetleri, jandarma kışlalarına ve ordu mevziilerine saldırılarda bulunmaktı. Bu direnişı bastırmak üzere, bölgeye büyük çaplı kuvvetler gönderildi. Foca ile Saraybosna arasındaki dağlar dahil olmak üzere, Foca civarındaki bölgede, Şubat ayı boyunca çatışmalar yaşandı. Direnişçilerin sayısı 1000 civarındaydı. Pero Tunguz adlı bir Pandur subayının idaresindeki çoğunluğu Ortodokslardan oluşan bir grup, Ömer Sacic adlı bir toprak sahibinin idaresindeki bir Müslüman grup ve iki karışık grup olmak üzere kollara bölünmüşlerdi (Malcolm, 1999:229).

Hükümet, Müslümanların askerlik yasasına karşı direniş göstermelerini ve göç etmelerini engellemek için, üst düzey din adamları ve bazı toprak sahipleri aracılığıyla Müslümanlar üzerinde etkili olmaya çalıştı. Bu amaçla müftü Ömeroviç, Müslümanların askerlik yasasını benimsemeleri yönünde bir fetva verdi. Ortak Maliye Bakanlığı'nın aracılığıyla Ömeroviç, Mustafa Bey Fadılpaşic ve hükümet danışmanı Mehmed Bey Kapetanoviç tarafından Müslümanlara yapılan ortak çağrıda, Avusturya-Macaristan ordusunda askerlik yapmanın İslam'a aykırı olmadığı ve Müslümanların bu orduda askerlik yaparak, ülkelerinin savunmasına katkıda bulunabilecekleri ifade edildi (Babuna, 2000:30-31). Bu çağrı bazı bölgelerde etkili olsa da, direniş Nisan 1882'ye kadar devam etti. Ancak küçük grupların hareketleri Eylül ayına kadar sürdü (Başic, 1998:21).

O dönemde Osmanlı padişahı, Bosna-Hersekli Müslümanlardan yeni askerlik yasasına müdahale edilmesini isteyen şikayet dilekçeleri aldı. Bosna-Hersekli Müslümanlar dilekçelerinde, ya söz konusu yasanın iptal edilmesini ya da kendilerine göç izni verilmesini talep ediyorlardı. Padişah, Avusturya-Macaristan elçisi aracılığıyla bu yasanın belirli bir süre ertelenmesini istedi. Ardından, Avusturya-Macaristan imparatoruna, bu yasanın Müslümanlar için geçerli olmaması yönünde bir girişimde bulundu. Ancak bu çabalar hiçbir sonuç vermedi. Direnişı destekleyen bazı Osmanlı makamları ve üst düzey yetkilileri mevcuttu. Plevne Müftüsü Osman Paşa, Rauf Paşa, Ethem Paşa, Osmanlı Devleti'nin Dubrovnik konsolosu Rıza Bey bunlardan bazılarıydı.

Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından olası bir ilhakı karşısında bu gelişmeleri karşı bir tedbir olarak gören Osmanlı hükümeti ilk aşamalarında direnişi destekledi. Ancak daha sonra bu politikasından vazgeçti (Babuna, 2000:34). Avusturya-Macaristan kuvvetleri, zamanla bölgenin denetimini tekrar ele geçirdi. Eylül ayına gelindiğinde direniş tamamen bastırılmıştı (Malcolm, 1999:229).

2.3. Benjamin Von Kallay Dönemi (1882-1903) ve “Bosna Milliyetçiliği” Politikası

Direnişin bastırılmasından sonra hükümet bir toplantı yaparak, Dışişleri Bakanlığı'na hazırlanan, ıslahat ve değişiklikleri içeren bir plan ortaya sundu (Başış, 1998:21). Toplantıda Benjamin Von Kallay hazırladığı bildiriye, çeşitli ulusların milliyetçilik hareketlerine engel olmak için Bosna-Hersek'in mümkün olduğunca çabuk ilhak edilmesini tavsiye etti. Aynı bildiriye Kallay, hükümetin milliyetler politikasının esas olarak Müslümanlara dayanması gerektiğini dile getirdi. Bu düşünceleri hükümet tarafından kabul gördü (Babuna, 2000:137). Toplantıdan bir gün sonra, 4 Haziran 1882'de, Belgrat'ta başkonsolosluk yapmış ve bir Sırp tarihi yazmış olan Kallay (1839-1903) Ortak Maliye Bakanı olarak atandı ve 1903 yılına kadar görevde kaldı (Castellan, 1993:362).

Bu dönemde Bosna-Hersek eyaletleri, idari bakımdan altı “okrug”a (kısım) ayrıldı. Bunlar; Banjaluka, Bihaç, Mostar, Saraybosna, Travnik ve Tuzla idi. Bu kısımlar da sırayla “srez” (bölge) ve “ispostava”lara (en küçük idari birim) bölündü (Djurdjev, 1992:302).

Kallay Bosna ve Hersek'te Sırp'ların milliyetçilik hareketinin diğerlerine nazaran daha gelişmiş olduğunu düşünüyordu. Bunun için de Sırp'ların ağır basan ırkçılıklarının durdurulması gerektiğine inanıyordu. Zaten Sırbistan ile Avusturya-Macaristan 28 Haziran 1881'de bir anlaşma imzalayarak, Sırbistan'dan Avusturya-Macaristan topraklarına karşı yapılacak her türlü siyasi, dini ve buna benzer propagandaların yapılmaması yönünde karara varmışlardı (İmamoviç, 1997:374). Bunun yanı sıra Kallay Sırp milliyetçiliğinin önüne geçmek için, Bosna Slavlarının Sırp etnik grubundan olduğunu söylediği “Sırp Tarihi” adlı kitabının Bosna-Hersek'te okunmasını ve basılmasını yasakladı. Katolikler lehine çalışmalar yaparak 80'li yıllarda, Sava Nehri boyunca ovanın sömürgeleştirilmesi için buraya Hırvatları, Almanları, Polonyalıları ve Çekleri yerleştirdi. Bu durumun mezheplerin dengesini bozarak, Hırvatları “Büyük

Hırvatistan” idealini gerçekleştirmeye yöneltmesi üzerine 1882’den itibaren Kallay, “Bosna milliyetçiliği” politikasını uygulamaya karar verdi (Castellan, 1993:363-364). “Kallay’ın Bosna politikası, ülkeyi Sırbistan ve Hırvatistan’daki milliyetçi politik akımlardan uzak tutmayı ve ayrı ve birleştirici bir unsur olarak Bosnalılık idealini gerçekleştirmeyi hedefliyordu” (İzzetbegoviç, 2003:4). Kallay “Bosnalılar” kimliğini, Sırp, Hırvat ve Müslüman cemaatlerin mensuplarını kapsayacak şekilde genişletilmesini ve bu kimliğin öncelikle Müslümanlar tarafından benimsenmesini amaçladı (Malcolm, 1999:242). Çünkü Kallay’a göre Müslümanlar hem arazilerin çoğunluğuna sahipti, hem de en ileri ve eğitimli unsuru oluşturuyorlardı. Ayrıca gönderdiği talimatlarda mümkün olduğunca Müslümanların Katoliklerle yakın ilişkiye girmelerinin, Sırlardan ise uzak durmalarının sağlanmasını istiyordu (Babuna, 2000:135). Bunun yanı sıra “Bosna milliyetçiliği” politikası ile Müslümanlar, kendilerini sadece Müslüman ve hatta Türk olarak algılamaktan ziyade Boşnak olarak, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun bir parçası olarak görebilirlerdi (Yılmazata, 2005:55). Bu amaçla Kallay, yönetimin başına geldiği ilk günden itibaren Müslümanların dini ihtiyaçlarıyla ilgilenmeye başladı. Bosna-Hersek’e ilk gelişi sırasında Müslümanlara hediyeler dağıtarak onların Avusturya-Macaristan hükümdarlarıyla ilgili kötü düşüncelerini silmeye çalıştı. Özellikle Müslümanların dini adetlerine saygı göstererek, Hac için Mekke’ye gidiş ve dönüşlerde askeri bandoyla törenler yaptırdı (Başış, 1998:21-22).

1883 yılında Bosna-Hersek’te resmen Vuk Daniçev’in fonetiği kabul edildi ve dil Bosna dili olarak geçti. 1890 yılında grameri de işaretleriyle birlikte yazıldı. Bosna dilinin grameri Latince ve Kiril harfleriyle basılarak I. Dünya Savaşı’na kadar okullarda kullanıldı (İmamoviç, 1997:380). “Bosna dili” terimi Müslümanların “Boşnak” adlı dergileri tarafından da benimsendi ve kabul edildi. Ancak “Bosna dili” politikasının Sırp ve Hırvat kesiminde hoşnutsuzluğa neden olması üzerine hükümet, Sırp okullarında “Sırp dili”, Hırvat okullarında ise “Hırvat dili” tanımlamalarını kullanmalarına izin verdi (Babuna, 2000:142). Hükümet Avrupa yazısını çözemeyen Boşnaklara 1882-1892 yılları arasında “Türk Dilinde Yıllık Takvimleri” (Bosna ve Hersek Vilayeti Salnamesi), 1884-1887 yıllarında Türkçe “Vatan” gazetesi, 1897-1902 yıllarında da Türkçe “Rehber” gazetesini yayınladı. Bunun yanı sıra Kosta Hörmann’ın topladığı binlerce mısrası olan Boşnak epik şiirlerinin ve Bosna-Hersek’teki Müslümanların türkülerinin yer aldığı “Bosna-Hersek Müslümanlarının Halk Şarkıları”

adlı derlemesini iki kitap halinde bastırđı. Kallay Boşnakların ellerine kolay ulaşması için kitapların daha ucuz olmasını sağladı. “Böylece Müslümanlar hükümetin kendileriyle ne kadar çok ilgilendiğini göreceklerdi” (İmamoviç, 1997:386).

Hükümet yeni açılan ilk ve ortaokullarda da Bosna milliyetçiliğı politikasını uygulamaya çalıştı. 1879 yılında Saraybosna’da açılan ilk ve orta seviyeli lise, 1883/84 yılında genel liseye dönüştürüldü. 1893 yılında Mostar’da, 1899-1900’de ise Tuzla’da yüksek lise açıldı. Bu liseler Avrupa kültürünü benimseyecek olan entelektüellere eğitim olanakları sunuyordu. Ayrıca bu okullarla hükümete sadık bir bürokrasi temelini atılması amaçlanıyordu. Hükümet özellikle Müslüman ailelerden gelen öğrencileri devletin tarafına çekmek için çaba gösteriyordu. 1893 yılında Saraybosna ve Mostar’da, 1898-1899’da Banjaluka’da olmak üzere üç yüksek kız okulu açıldı. Hükümet bu şekilde Bosna-Hersekli kadınların da eğitim seviyelerini yükseltmeyi amaçlıyordu. Bu okullara yeterince Müslüman kız çocuğı başvurmadığı için onlara mahsus okullar da açıldı. 1894 yılında Saraybosna’da Müslüman kız çocukları için özel bir kurs düzenlendi ve bu kurs 1897 yılında Müslüman çocuklar için bir ilkokula dönüştürüldü (Babuna, 2000:143-144). Her cemaat zamanla, hükümetin mali olarak desteklediğı kendi okullarına sahip olmaya başladı. Hükümet Müslüman kadınların da güvenini kazanmaya ve onlara Avrupa kültürünü benimsetmeye çalışıyordu. Bu amaçla bazı hükümet yetkililerinin eşleri ülkenin ileri gelen Müslüman ailelerinin kadınlarıyla toplantılar yapıyordu. Bu toplantılara Kallay’ın karısı da katılıyordu (Babuna, 2000:144).

Hükümet bu dönemde Bosna-Hersek’te uyguladığı tarım politikasında özellikle “tarımcı göçmenler” yöntemini benimsedi. Bu göçmenlerin ilk kısmı, Alman bir rahibin Almanya’da bir dini dergide, Bosna’ya gelip yerleşmeleri için dindar çiftçilere seslenmesi ile gelmişti. Silezya ve Ren vadisinden gelen aileler, Hırvatistan sınırı yakınlarından toprak alarak, “Windhorst” (Rüzgâr Yuvası) adıyla bir yerleşim bölgesi kurdular. Bu yerleşim bölgesinin bir uzantısı, Veliht Prens Rudolf’un 1888 yılında Bosna’ya yaptığı ziyaretin ardından, “Rudolfstal” (Rudolf Vadisi) olarak adlandırıldı. Macaristan’dan gelen etnik Protestan Almanlar tarafından ise “Franzjosefsfeld” (Franz Josef Arazisi) adında bir yerleşim bölgesi kuruldu. Hükümet bu çiftçilere vergi imtiyazları tanıdı. 1890 yılında bu tarımcı göçmenler ile ilgili özel bir kanun çıkarılarak,

aile başına 12 hektara kadar arazi verilmesi öngörüldü. Ayrıca ilk üç yılı kirasız olarak verilen bu arazilere, sonrasında da düşük bir ipotek oranı uygulanacak ve eğer çiftçiler Bosna-Hersek vatandaşlığına geçerlerse, on yıl sonunda bu ipotek uygulaması da kaldırılacaktı. Bu şartlara uygun, nüfusu yaklaşık 10.000 olan 54 yerleşim bölgesi kuruldu. Bunların yaklaşık 2000'i etnik Almanlar'dı. Bu nüfusun çoğunluğunu ise Lehler, Çekler ve Rutenler oluşturuyordu. Ancak hükümetin uyguladığı bu tarım politikası, Bosna-Hersek hakkında huzursuzluk yarattı (Malcolm, 1999:234-235). Kallay Müslüman toprak sahiplerinin haklarıyla oynamayı iki nedenden ötürü istemiyordu. Bunlardan ilki, aşar sistemi para sıkıntısı olduğunda hükümete ek bir gelir sağlıyordu. İkinci neden ise, Müslümanlar Bosna-Hersek nüfusunun %39'unu oluşturuyordu ve ona göre eyaletlerin en güçlü grubuydular (Glenny, 2001:236).

Avusturya-Macaristan'ın düzenli asker ve polis teşkilatlarıyla ve modern bir mahkemenin sayesinde Bosna-Hersek'te asayiş sağlandı. Ticaret küçük çaplı da olsa gelişebildi. Ulaşım ve posta teşkilatları geliştirildi (Yılmazata, 2005:53). Kallay, Bosna-Herseklilerin sadakatini kazanmanın en iyi yolunun, eyaletlerin ekonomik alt yapısını genişletmek, iş alanı yaratmak ve yaşam standardını yükseltmek olduğuna inanıyordu. "Bosna-Hersek'in gelişmesini önleyen Macar Ticaret Bakanlığı'nın her türlü engellemelerine karşın, bu eyaletlerde modern sanayinin temellerini atmayı başardı." O yıllarda ülkenin tek sanayi alt yapısı Vares'teki demir fabrikasıydı ve o da Avusturya-Macaristan gümrük birliğine geçildiğinde kapanmıştı. Bunun dışında Bosanski Novi'den Hırvatistan sınırında Banjaluka'ya uzanan 80 km'lik dar hatlı bir demiryolu vardı. Kallay'ın ilk işi, Bosanski Brod'dan Zenica'ya uzanan dar hatlı bir demiryolu yapmak oldu. Kallay'ın planı, 193 km'lik bu demiryolu hattıyla Bosna'nın iç bölgelerini, kuzeyde Hırvatistan ve Macaristan'a ve nihayet oradan Dalmaçya ile Split limanına bağlamaktı. Ancak bu planı Macar yetkililer tarafından engellendi ve demiryolu hattı yarım kaldı (Glenny, 2001:235-236).

Kallay imparatora sunduğu planda, Bosna-Hersek Müslümanlarının Hıristiyanlaştırılması hakkındaki fikirlerini izah etti. Bu plan imparator tarafından kabul edildi. 1891 yılında hükümet, halkın din değiştirebileceğini kabul ettiğine dair bir belge yayınladı. İlçe Kaymakamlıklarına resmi yazılar gönderilerek halkın ne şekilde din değiştirebilecekleri belirtildi. "Din Değiştirme Kanunu"na göre; kim din değiştirmek

isterse, ilk önce bulunduğu dinin yetkilisinden bir belge alacak, aldığı bu belge ile girmek istediği dinin yetkilileri kendisini kabul edebileceklerdi. Bunun aksi davranışların ise cezalandırılacağı belirtildi. “Hükümetin burada asıl yapmak istediği, Katolikliğin propagandası ile birer birer ve çok az sayıda kişiyi Katolikleştirmekten ziyade, Katolik nüfusun Bosna-Hersek’te hızla artmasını sağlayarak, kilisenin iyi teşkilatlanmasını ve arazi sahipleri ile zenginlerin Katolikleştirilmesini sağlamaktı.” 1893’te Kallay, mülki amir Benko’ya gönderdiği mektupta; Müslümanlara saygı göstermelerini ve onlara güvence verilmesini isteyerek Müslümanların Sırplarla yakınlaşmasının yasaklanmasını istedi. “Böylece uzun gelecekte Müslümanların Katolikleşmesine zemin hazırlanmaya çalışıldı” (Başiç, 1998:22-23). Nüfusun %18’ini oluşturan Katolik dini teşvik edilerek, Hırvatlara ayrıcalıklar vermeye başlandı (Taşar, 1996:206). Bir başpiskoposluk, üç piskoposluk ve yüz elli din adamından oluşan dini grup, 1889’da yapılan Saraybosna Katedrali gibi çok sayıda kilisenin inşasını ve dini okullar açılmasını sağladı (Castellan, 1993:363). Cizvitler ülkeye getirilerek, eğitim vermeleri için iki ilahiyat fakültesi kuruldu. Saraybosna Katedrali’nin ardından, Padua’lı Aziz Anthony adına yeni bir kilise inşa edildi. 1878 yılında, yalnızca Saraybosna’da 800 olan Katolik nüfusu 3876’ya çıkmıştı (Malcolm, 1999:237).

Müslümanların “formalite görüntü olarak” yerel belediyelerde hükümet tarafından atanmış siyasi temsilcileri vardı. 1895 yılına gelindiğinde Müslümanlar, 91 belediyeden 77’sinde müdür, 11’inde müdür yardımcısı ve genelinde de 305 memur sandalyesine sahiplerdi. Aynı zamanda Ortodokslar 6 müdür, 34 müdür yardımcısı, 202 memur; Katolikler ise 6 müdür, 11 müdür yardımcısı ve 95 memur sandalyesini ellerinde bulunduruyorlardı (İmamoviç, 1997:386).

Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan gümrük birliğine dahil edildiği için, zamanla ekonomik yönden bağımlı hale geldi. Demir, boksit, krom, manganez, kurşun gibi madenler karşılığında, Sisleitanya’dan işlenmiş ürünler, Macaristan’dan buğday ithal ediliyordu. Sırp milliyetçileri ise, Kallay hükümeti sırasında beş katına çıkan vergilerin ağırlığından şikayet ediyordu (Castellan, 1993:363).

“Kallay, 1903’te ölümüne kadar en azından çatlakların üzerini örtmeyi başardı. Onun ‘Boşnak’ bilinci yaratma çabası, Bosna-Hersek halkı için kabul edilebilir bir şey değildi. Kallay ve Avusturya-Macaristan hükümeti sadece yaşam standartlarını yükselterek

Bosna-Hersek'teki milli gerilimleri azaltmanın mümkün olacağına inanıyordu” (Glenny, 2001:237).

2.3.1. Bosna-Hersek'te Dini-İslami İdare'nin (Diyanet) Kurulması (1882)

Avusturya-Macaristan hükümeti, Bosna-Hersek'te İslam'ı resmi din olarak kabul etmişti. Bunun yanı sıra, Müslümanları Osmanlı Devleti'nden ve Osmanlı Halifeliği'nden koparmak gibi siyasi amaçlarla bir takım önlemler almaya çalıştı (Karçiç, 1994:21-22). “Avusturyalılar ne kadar dost görünmeye çalışsalar da yine de Müslümanlar onları düşman olarak görüyorlardı. Bu sebeple Müslümanların güvenini kazanmak ve onları İstanbul'dan koparmak için İslam dini hiyerarşisini kurmak istediler.” Bu tasarı üzerinde daha çok Filipoviç çalıştı. Amacı Bosna-Hersek'te, İstanbul'daki Şeyhülislamıktan ayrı bir Şeyhülislamlık kurmaktı. “Filipoviç, Boşnakların Osmanlı Devleti'nden ayrılması ve imparatora saygılı olmaları karşısında onların her isteğini yerine getirmeye hazırды.”

Şeyhülislamlığın kurulması için Saraybosna'nın tanınmış simalarından 58 kişi bir araya getirilerek bir bildiri hazırlandı. Bildiri resmi gazetede imzasız olarak yayınlandı. Hronik Enver Kadiç ise 58 kişinin isimlerini yayınlamış ve “Saraybosna'daki söylentilere göre bu kişiler bırakın imzalamayı bildiriye bile görmemişlerdir” demiştir. Hamdiya Kapidziç bu fikri doğrulamış ve 58 kişinin; 22 sivil vatandaş, 15 dini memur ve 13 tüccar olduğunu söylemiştir. Avusturya-Macaristan ordusu generali Stevan Jovanoviç ise 16 Nisan 1879'da Viyana Bakanlığı'ndan olan 58 kişinin imzasıyla bu meseleyi kapatmaya çalışmıştır. Ancak 21 Nisan 1879'da imzalanan İstanbul Antlaşması'na göre, Müslümanlara İstanbul'daki dini liderleriyle özgür bir şekilde görüşme izni verilmişti. Bu sebeple Saraybosna'da bu bildiriye imzalayanların etkisi geçersiz oluyordu.

Ortak Maliye Bakanı ve lider Herzog Württemberg, Andrassy'den fikir istediler. Andrassy bu konuda diplomatik bir tutum sergilenmesi gerektiğine inanıyordu. Müslümanların İstanbul ile olan dini bağlılıklarına saygı gösterilmesi ve haklarının korunması gerektiğini belirtti. 1 yıllık bir suskunluktan ve bekleyişten sonra Osmanlı hükümeti 18 Nisan 1880'de eski Rumeli kadısı olan Ahmet Şükri Efendi'yi Bosna'nın yeni müftüsü olarak atadı. Ancak hükümet yeni atanan müftüyü kabul etmeyerek, “Müslümanların dini haklarına karışmayacaklarını ancak başkalarına da bu meselelere

karışma hakkı tanımayacaklarını” belirtti. “Kadı atama hakkı hükümete, dini memurları atama hakkı da Şeyhülislam’a aittir, ama dini memurların sadece yerli halktan seçilmesi gerekir” beyanında bulundu (İmamoviç, 1997:364-365).

1881 yılına gelindiğinde, Saraybosnalı 27 Müslüman hükümete verdikleri dilekçede, başında Reisu'l-ulema'nın bulunduğu bir Ulema Meclisi ve İslam dini hiyerarşisinin Bosna ve Hersek'te kurulmasını istedi. 22 Mart 1882'de Şeyhülislam, Saraybosna müftülüğüne tekrar Ömeroviç'i atadı. 17 Ekim'de Ömeroviç Reisu'l-ulemalığa getirildi (Babuna, 2000:57). 24 Ekim'de ise Reisu'l-ulema başkanlığında kurulan Dini-İslami idarenin yanında bir de dört üyeli bir Ulema Meclisi teşkil edildi. Ulema meclisine Reisu'l-ulema başkanlık edecekti (Başıç, 1998:45). Hükümet Ulema Meclisi için şu esasları belirledi:

- Reisu'l-ulema ve Ulema Meclisi üyelerinin Avusturya-Macaristan imparatoru tarafından tayin edilmesi,
- Ulema Meclisi üyesi olarak, Hasan Pozderac Efendi Cazin'de, Nur Hafizoviç Efendi Rogatica'da, Hüseyin İbrahimoviç Efendi Lubuşko'da ve Mehmet Nezir Şkaliç Efendi'nin Saraybosna'da şer'i hakim (kadı) olarak tayin edilmesi,
- Ulema Meclisi'nin, kadıları imtihan etmesi ve yetki belgesini ona göre vermesi,
- Maaş olarak, Reisu'l-ulema Ömeroviç'e 8000 forint, kadılara 2000 forint verilmesi,
- Ulema Meclisi'nin idaresi ve çalışması hususlarında özel kanunlar yapılması.

İmparator 4 Aralık 1882'de Ulema Meclisi'nin statüsü, sorumlulukları ve bürokratik işleri hakkında bir belge onayladı. Bu belgeye göre:

- Reisu'l-ulema ve Ulema Meclisi, devlet kanunlarına aykırı olmamak şartıyla, bütün Müslümanların dini işlerini idare etmek, onlarla ilgili memurların tayini, kontrolü hakkında yardımcı olmak ve kadı adaylarını imtihan etmekle görevlidir.
- Eğer Reisu'l-ulema bu işleri yapmazsa, o zaman hükümet yetkiyi Ulema Meclisi üyelerinden birine verir.

- Toplantılar açık yapılır ve toplantılara bütün Ulema Meclisi üyeleri katılır.
- Çoğunluğu sağlamak için toplantıda başkan ve en az iki üye bulunmalıdır.
- Bürokratik ve benzer işlerin yapılması için Ulema Meclisi'ne bir sekreter verilecektir. Belirlenecek olan bu sekreter hükümet tarafından tavsiye edilecek ve Reisu'l-ulema tarafından atanacaktır.
- Hükümet bir adaya kadılık sınavına girmek için izin verdiğinde Ulema Meclisi sınav tarihini belirlemek ve adayı mahkeme yoluyla haberdar etmek zorundadır (Başıç, 1998:49-51).

1883 yılında hükümet, şer'i mahkemelerin teşkili ve görev alanlarının belirlenmesi konusunda da bir nizamname çıkardı. Bu nizamname ile hükümet, davaların yeniden ele alınabilmesi (istinaf) ilkesini getirerek iki türlü şer'i mahkeme oluşturdu:

- Her bölgede mevcut olan ve davaların ilk olarak ele alındığı bidayet mahkemeleri,
- Başkent Saraybosna'da bulunan istinaf mahkemesi.

Bu mahkemeler, şeriat kadılarıyla hukuk hâkimlerinden oluşturuldu. Şer'i mahkemelerde, resmi dil olarak Osmanlıca yerine Boşnakça'nın ve Latin alfabesinin kullanılması emredildi (Karçiç, 1994:22-23). 5 Ağustos 1884'te şer'i mahkemelerin işleri tam olarak düzenlendikten sonra gayrimüslimlerin veraset işleri normal devlet mahkemelerine bırakıldı. 14 Nisan 1885'te ise, hükümetin emriyle gayrimüslimlerin bazı veraset işleri şer'i mahkemelerin yetki alanına girdi (Başıç, 1998:86-87). Şer'i mahkemelere kadılar yetiştirmek üzere, hükümet tarafından 1887'de "Mekteb-i Nüvvab" adında okul kuruldu. "Bu okul, Bosna-Hersek'te görevlendirilecek olan kadıların Osmanlı medreselerinde yetişmiş kimseler olmamasını, çağdaş Batı kültürüyle yetişmiş olmalarını sağlamak amacıyla açıldı" (Karçiç, 1994:23-24).

Hükümetin oluşturmuş olduğu parasız devlet okulları sistemine göre, her dini cemaatin üyeleri, kendi din görevlileri tarafından ayrı olarak öğretim görüyordu. Avusturya-Macaristan hükümeti, her dini cemaatin yüksek konumdaki kişilerinin tayinlerini denetlemek için bazı girişimlerde bulundu. Ortodoks Patriği tarafından imparatora Bosna'daki piskoposları tayin etme hakkı verilerek, Katolik piskoposlarını atamak için

benzer bir hak da Papa'dan alındı. Reisu'l-ulema başkanlığındaki Dini-İslami idaresi ile de Müslümanlar üzerinde denetim sağlanıyordu (Malcolm, 1999:236-237).

2.3.2. Bosna-Hersek'te Basın

Avusturya-Macaristan idaresi sırasında hükümetin desteğiyle çeşitli dergiler çıkarıldı. Bu yayın organlarının görevi, Bosna-Hersek'in Güney Slav bölgesinde hür bir ülke olduğunu ve bu hürriyetin Avusturya-Macaristan devleti sınırları çerçevesinde korunabileceğini vurgulamaktı. Müslümanların hükümet yanlısı ilk dergisinin adı "Vatan"dı. Bu dergiye Ulema Meclisi'nin başkanı olan Hulusi Efendi başyazarlık yapıyordu. Osmanlıca yayınlanan bu derginin en önemli hedeflerinden biri, Müslüman halkın Bosna-Hersek'e sevgisini ve hükümete olan sadakatini geliştirmektir.

Hükümet Nisan 1891'de Saraybosna'nın eski belediye başkanı Mehmet Bey Kapetanoviç'e siyasi bir dergi çıkarma izni verdi (Babuna, 2000:139-140). Kallay'ın "Bosna milliyetçiliği" politikasını benimseyen bir kısım Müslümanların lideri olan Kapetanovic, 2 Temmuz'da her tür cemaate hitap eden "Boşnak" adıyla bir dergi kurdu. "Bu dergi, Müslüman din adamlarının muhafazakâr tutumlarının aleyhinde yazan, hem Hırvat hem de Sırp milliyetçilerinin, Bosnalı Müslümanların aslında Hırvat veya Sırp olduklarını kanıtlama çabalarını engellemeye çalışan bir Müslüman dergisiydi" (Malcolm, 1999:242).

Boşnak'ın 2 Temmuz'da çıkan ilk sayısında derginin programı açıklandı. Bu programın belli başlı ilkeleri; eğitim, Müslüman kesimdeki ön yargılarla mücadele ve Müslümanların Avrupa medeniyetine yakınlaştırılmasıydı. Derginin ikinci sayısında Saffet Bey Başağiç'in bir şiiri yayınlandı (Babuna, 2000:156). Bu şiirin kıtalarında, "Bosna ve Hersek'te hiçbir zaman fiziki anlamda Slav veya Sırların, Katolik veya Hırvatların bulunmadıklarını demek istemeseler de, ancak Hırvat ve Sırp milli isimlerinin daha önce olmadıkları" yazılıydı. Sırp ve Hırvat basını dergiyi ve şiiri ağır bir şekilde eleştirmiş, Boşnak dergisinin cevabı da; "kaynayan Sırpçılığın ve Hırvatlığın işgalden önce herhangi bir işareti bile yoktu" olmuştur. "Ancak Boşnakları her iki taraf da kendine çekmeye çalıştı. Bir yandan Hırvatlar, Sırlar ne ise Ortodoks da aynıdır diyerek Sırları düşman olarak gördüklerini belirtiyor, diğer yandan Sırlar da tüm dünyayı Sırplaştırarak yeni bir tarihten bahsediyorlardı." Ancak Boşnak dergisi

Müslümanları, kendi vatanlarına ve milliyetlerine bağlı kalmaları konusunda uyarıyordu.

30 Ağustos 1891'de "Bosnalı Vila" dergisi, yeni bir Slav toplumunun Boşnak adında doğuşunu ve bu toplumun dilinin Bosna dili olduğunu sert bir dille eleştiriyordu. Boşnak dergisi buna karşılık Bosna'da 15 yıl önce Sırp ve Hırvatların olmadığını dile getiriyordu. Kallay ve hükümetin danışmanlarından Henrich Müller ise; "Bosna'da 3 dine ayrılan tek millet yaşamaktadır ve bu millet Sırlardır. Boşnak gazetesi Latince baskı yaptığı için, dili bozmakta ve atalarına ihanet etmektedir" diyordu. Boşnak gazetesine Hırvatistan basınıyla beraber yabancı basınlardan da ağır eleştiriler geliyordu. Zagreb'in "Obzor" gazetesi "Boşnaklık millet değildir. Katoliklerin Hırvat, Ortodoksların Sırp, Muhammedilerin ise Boşnak olduğu bir toplumun ortaçağda bile yeri olmadı. Avusturya-Macaristan'ın bizi yönetmede hakkı vardı " diyerek dini ayrılıkların olması halinde uzun vadede ağır bedellerin ödeneceğini belirtiyordu. Bütün bu tartışmaların ortasında Boşnak gazetesi milliyet meselelerinde kendine göre bir formül buldu. Gazeteye göre Boşnakları diğer milletlerden ayıran faktörler, farklı bölgelerde yaşamak, farklı din ve geleneklere sahip olmaktı (İmamoviç, 1997:378-379).

Sırların 1885 yılında çıkmaya başlayan "Prosvjeta" dergisi de ülke içinde hükümete sadık bir akım yaratmak amacındaydı. Prosvjeta ulusal sorun konusunun tarihe ve bilime bırakılması gerektiği düşüncesindeydi. Hırvatlar da "Glas Hercegovca" adıyla siyasi bir dergi yayınlıyordu. 1880'li yıllarda hükümetin desteğini alan dergi 1890'lı yıllardan itibaren giderek hükümetin kontrolünden çıktı. Bu dergi, Bosna-Hersek halkının aynı kökenden geldiğini vurguluyor ve halkı herhangi bir isimle adlandırmayarak "halkımız" ifadesini kullanıyordu. 1890 yılında yayınlanmaya başlayan Sırp siyasi dergisi "Napredak" hükümetle bağlantı kurarak 1890'lı yılların ortalarında çıkacak olan Sırp özerklik hareketi karşısında denge kurmak amacıyla hükümetin politikalarını destekliyordu (Babuna, 2000:139-140).

Dil konusu üç etnik grup arasında basında siyasi tartışmalara neden oldu. Hırvat ve Sırp basını "Bosna dili" kavramına ağır eleştirilerde bulundu. Boşnak gazetesi ise bu konuda "Sırlar ve Hırvatlar dillerini Bosna dilinden almışlar ve bunlara Sırp dili ve Hırvat dili adını vermişlerdir" açıklamasında bulundu. Viyana Üniversitesi filoloğu Prof. Vatroslav Jagiç, Bosna dili adının kullanılmasını desteklemiş, bu dilin Sırpça veya Hırvatça olarak

geçmemesi, devletin adı olarak geçmesi gerektiğini” söylemiştir (İmamoviç, 1997:380). Boşnak dergisi zamanla “Boşnak” kavramı altında Bosna-Hersek’te yaşayan etnik grupların birleştirilemeyeceği sonucuna vardı. Dergi ikinci yılında Müslümanlar üzerinde yoğunlaşmaya başladı. Dergiye göre Müslümanlar, Bosna geleneğini temsil eden halk olarak bu tarihsel misyonu üstlenmeliydi (Babuna, 2000:158).

Mehmet Bey Kapetanoviç’ten sonra Boşnak gazetesinin sahibi Yusuf Bey Filipoviç ve oğlu Eşref Filipoviç oldu. Bunlar da Kallay’ın Bosna siyasetini desteklediler. “Kallay ve Boşnak gazetesi 1890’lı yılların ortalarına kadar milli hareketlere karşı çıkış konusunda hizmet etmişlerdir.” Boşnak gazetesi 1895-1906 yılları arasında gücünü kaybetmeye başladı ve 1906 yılında Bosna-Hersek’te Müslümanların tek gazetesi olarak kaldı (İmamoviç, 1997:381-382).

2.3.3. Müslümanların Din, Vakıf ve Maarif Özerkliği Mücadelesi’nde I. Dönem (1899-1902)

Müslümanlar, diyanet işlerinin yeniden örgütlenmesiyle ilgili olarak verdikleri 1881 yılı dilekçesinde, vakıfların yönetiminin denetimi için de bir Müslümanın görevlendirilmesini talep etmişlerdi. Hükümet 17 Ekim 1882’de aldığı bir kararla, vakıf faaliyetlerinden sorumlu olmak üzere geçici bir vakıf komisyonunun kurulmasını kararlaştırdı (Babuna, 2000:61). Bunun üzerine 15 Mart 1883’te Bosna-Hersek’te, üyeleri hükümet tarafından atanan kıdemli Müslümanlardan oluşan bir Vakıf Komisyonu oluşturuldu. Bu komisyon, aile idaresindeki yerel vakıfları merkezi denetim altına alarak düzenli bütçeler oluşturdu ve cami ve okullara mali destek sağlanmasına çalıştı (Malcolm, 1999:240). Komisyonun ilk başkanı Saraybosna Valisi Fadilpaşiç oldu. (1883-1892) Bu komisyona daha sonra Viyana’da bulunan Maliye Bakanlığı’ndan biri vakıf müfettişi, diğeri hesap kontrol memuru olmak üzere iki memur atandı. 5 Eylül 1884’te hükümet bütün illerde görev yapacak olan vakıf yöneticilerini tayin etti. İl ve ilçelerdeki vakıf kurumlarında başkan kadı olmak üzere iki üye, idare meclisinden bir imam ve bir müderris bulunuyordu. 1885 yılında, bürokratik işlerin vakıflarca, hukukla ilgili önemli sorunların şer’i mahkemelerce, diğeri işlerin ise devlet mahkemeleri önünde çözümlenmesi kararlaştırıldı (Başiç, 1998:77-78). 8 Kasım 1885’de Vakıf Komisyonu hükümetin istediği gibi şehit ve Çekrek mezarlıklarının park yapılmasına karar verdi. Müslümanlar geleneklerine aykırı olan bu durum karşısında imparatora başvuruda

bulundular ve kendi vakıflarının özerkliğini istediler. “Bu durum din, vakıf ve maarif özerkliği konusunda yumuşak bir savaşın başlangıcıydı.” Vakıf organizasyonunun tartışmaları yapılırken hükümetin önerilerine karşı muhalefet tepki gösterdi. Muhalefetin başında Mostar müftüsü Ali Fehmi Dzabiç vardı ve hükümetten din, vakıf ve maarif alanında tam bir özerklik istiyordu (İmamoviç, 1997:387).

8 Kasım 1886’da vakıf memurlarının nasıl tayin edileceği hükümet tarafından belirlendi. Buna göre şahısların din eğitimiyle ilgili mesleklere, Vakıf Komisyonu’nun tavsiyesiyle, Reisu’l-ulema tarafından tayin edilmeleri karara bağlandı (Başıç, 1998:78). Vakıfların gelirlerini nasıl kullanacağı da 1888 yılında çıkarılan bir talimatnameyle belirlendi. Bosna-Hersek’teki tüm vakıf kurumlarının elde ettiği kârların, son hesaplarının yapılmasının ardından Vakıf Komisyonu’na gönderilmesi gerekiyordu. Bu şekilde 1889 yılında 622 bağımsız vakıftan 84.000 kron tahsil edildi. Bu yolla biriken paralarla vakıf arazilerinde çeşitli yapılar inşa edildi ve kiraya verildi. 1893 yılında Müslüman liderler, vakıf sorunlarıyla ilgili olarak Saraybosna’da bir toplantı düzenledi. Daha sonraki toplantı ve konferanslarda da vakıflara ilişkin reformlar konusundaki istekler dile getirildi. Müslüman liderler bu isteklerini bir taslak halinde hükümete ilettiler. Hükümet bu taslağı dikkate alarak bir kanunname hazırladı ve bunu Ortak Maliye Bakanlığı’na öneri olarak sundu. 10 Temmuz 1894’te Vakıflar İdaresi Teşkilatı’nın kuruluşu Ortak Maliye Bakanlığı tarafından onaylandı. Bu kararname uyarınca, geçici vakıf komisyonu yerine karar organı olarak Eyalet Vakıf Komisyonu, icra organı olarak da Eyalet Vakıf İdaresi kuruldu (Babuna, 2000:61-62). Eyalet Vakıf Komisyonu bir reis, bir müfettiş, bir kâtip, Ulema Meclisi’nden dört üye, iki şer’iye hâkimi ve sancak eşrafi arasından üçer yıllıkına hükümetçe seçilen iki üyeden oluşuyordu (Pehlivanlı, 2005:10). Hükümet kararnamenin 15. maddesine göre Eyalet Vakıf İdaresi’nin ve diğer komisyonların bütün toplantılarına oy verme hakkı olmadan katılan bir temsilcisi aracılığıyla vakıfların idaresi üzerinde denetim sağlıyordu (Babuna, 2000:62). Aynı yıl Eyalet Vakıf Komisyonu, Bosna-Hersek’in bütün kesimlerinden temsilciler almak üzere genişletildi (Malcolm, 1999:241).

1895 yılına gelindiğinde Müslümanlar hükümete ve imparatora sayısız şikayet dilekçeleri gönderdi. Bu dilekçelerde kendi arazileri üzerinde kmetlerin (toprak üzerinde tasarruf hakkı olan ağaların ve toprağın asıl sahibi olan kralın buyruğu altındaki

köylüler) gittikçe artan tasarruf hakkından ve hükümetin kmet yanlısı tutumundan da yakınıyorlardı. Ayrıca kmetlerin, toprak sahiplerinin çiftliklerini ihmal ettiği ya da doğru düzgün verim almadığı, dolayısıyla da hak vergisinin düştüğü ifade ediliyordu (Babuna, 2000:55). Bosnalı Müslümanların 1895 tarihli aynı şikayet dilekçelerinde, özellikle yine vakıf ve maarif işlerinin Müslümanlara verilmesi isteği vurgulanıyordu. 19 Aralık 1895'te Kallay imparatora bu isteklerin reddedilmesini önererek, "karşı tarafa bir boşluk vermek veya isteklerini yerine getirmek, isteklerinin daha da artmasına neden olmak demektir. Bunu yapmakla diğer tüm din temsilcilerine kendi özerkliklerini istemeye hakları olduğunu gösteriyorsunuz" dedi (İmamoviç, 1997:387-388).

1896 yılının sonlarında Saraybosna'ya gelen 70 Müslüman İslam dininin korunmasını sağlaması için Reisu'l-ulema'ya bir arzuhal sundu. Müslümanlar bu arzuhalde, rüştiyelerde ve dini muallim okullarında Osmanlıcanın daha yoğun bir şekilde kullanılmasını, şeriat hukuku alanında Arapçanın muhafaza edilmesini ve Saraybosna'daki okullarda öğretmenlerin İslam'a özel önem vermesini istiyorlardı. Aynı arzuhalde, Eyalet Vakıf Komisyonu'nun kurulmasına rağmen bazı vakıf ve camilerin ihmal edildiği ve Reisu'l-ulema'nın denetimi altında ve herhangi bir para almadan çalışacak bir komisyonun oluşturulması gerektiği ifade ediliyordu. Ancak hükümet bu arzuhalleri çok fazla dikkate almadı (Babuna, 2000:64-65).

Özerklik mücadelesi ile birlikte Müslümanların derece derece siyasi organizeleri başladı. Müslümanların özerklik mücadelesi resmen 5 Mayıs 1899'da Mostar meclisinin protestolarıyla başladı. Bir habere göre 2 gün önce Katolik kızlar Osman Omanoviç'in kızı Fata Omanoviç'i kaçırmıştı. Babası kızının kaçırıldığını silahlı güçlere haber vermiş ve bu olay Mostarlıları ayağa kaldırmıştı. Zamanla Katoliklerden İslam'a karşı bu tür tehlikelerin gelebileceği düşünüldü. Bu konuyla ilgili başında Dzabiç'in bulunduğu Mostarlı Müslümanlar arasından seçilen 12 kişilik bir yönetim kurulu oluşturuldu. Onikiler Komitesi olarak da adlandırılan bu komisyon, emniyet müdürü Baron İsidor Benk'e dilekçe yazarak Fata'nın bulunup ailesine teslim edilmesini istedi. Komisyon 13 Haziran 1899'da hükümete bir yazı göndererek tüm kaçırılan kızların bulunmasını ve ailelerine teslim edilmesi ile birlikte bunu yapanların cezalandırılmasını istedi. Hükümet bu yazıyı dikkate almayarak "bu tür olayların meydana gelmesinde Müslümanların dini inançlarının çok zayıf olmasının rolü vardır" açıklamasında

bulundu. Hükümetin bu tutumu, Mostarlıların hayal kırıklığına uğramalarına ve Hersek'teki tüm Müslümanlarla birleşmelerine neden oldu (İmamoviç, 1997:389-390).

Dzabiç'in başında bulunduğu bu komisyon 14 Ekim'de Kallay'a, 19 Ekim'de de imparatora aynı şikayet dilekçesini gönderdi. Bu dilekçelerde, Fata Omanoviç olayı Bosna-Hersekli Müslümanların içinde bulunduğu zor duruma örnek olarak gösteriliyor ve Müslümanların aldığı dini eğitim seviyesinin düşüklüğüne işaret ediliyordu. Ayrıca bu dilekçelerde Eyalet Vakıf idaresi eleştiriliyor ve bu kurum işgal kuvvetleriyle birlikte, Müslümanların içinde bulunduğu durumun sorumlusu olarak görülüyordu. Bu dilekçelerin yanı sıra özellikle Mostar bölgesi için, Müslümanların diyanet işleri ve eğitim sistemiyle ilgili değişiklik önerileri içeren bir tüzük taslağını Kallay'a sundular. Bu taslağa göre, diyanet işleri ve dini eğitim sisteminin ana organı olarak, merkezi Mostar'da olan bir meclisin oluşturulmasını istiyorlardı (Babuna, 2000:66). Hükümet 12 Aralık'ta bu tüzüğün reddedilmesini önererek, Dzabiç'in görevden alınmasını istedi. Ortak Maliye Bakanlığı bu öneriyi kabul ederek 2 Şubat 1900'de imparatorun, Mostarlıların isteklerini reddettiğini bildirdi. Fakat anayasayla Müslümanların dini çıkarlarını korumaya devam edeceklerini beyan etti.

1900 yılının Nisan ayında hükümet müftü Dzabiç'i görevden alıp, Mostarlı muhalefetin toplanmaması için Mostar Kırathanesi'ni kapattı. Bu olaylar tepkilerin tüm Bosna'ya yayılmasına neden oldu. Kallay, hükümeti muhalefetin daha da büyüyeceği konusunda uyardı. Hükümet buna karşılık önemli şahıslardan imza toplamaya başladı. 7 Temmuz'da Kallay, Mostarlıların hareketinin büyümesini engellemek için imza toplama kampanyasının durdurulmasını istedi. Bu arada Müslümanların özerklik mücadelesinin Bosna-Hersek'te genişlemesi, Sırp'ların özerklik mücadeleleriyle siyasi anlamda birleşmelerine yol açtı (İmamoviç, 1997:390-391).

Hükümetin izniyle Dzabiç'in de aralarında bulunduğu Müslüman liderlerin katılımıyla Eylül 1900'de Saraybosna Konferansı toplandı. Bir grup katılımcı oluşturacakları yasa tasarısının sadece dini konularla sınırlandırılmasına karşı çıktı. Bu grup, tarımla ilgili çeşitli sorunları da tartışma gündemine getiriyordu. Ancak Dzabiç bu aşamada tüzük yasa taslağında tarım sorununu öne çıkartmanın uygun olmayacağını belirtti. Böylece tarım sorununa tasarıda çok genel olarak değinildi. Konferanstaki bazı katılımcılar ise İslami bir bankanın kurulmasını, Osmanlıcanın resmi dil olarak kabul edilmesini ve

şer'i okullarda daha fazla kullanılmasını talep ettiler. Ayrıca söz konusu taslağın sadece Hersek için değil, tüm Bosna-Hersek için geçerli olması yönünde karar alındı (Babuna, 2000:74).

26 Kasım 1900'de Budapeşte'de Dzabiç başkanlığında, çeşitli sancakların mebuslarından 32 üye ile 5 gün süren bir kongre toplandı (Y.A.Hus, 412/8, BOA, (H.3.Ş.1318), (26.11.1900)). Müslümanlar isteklerini hukuki bir çerçevede hükümete iletmek için, Slavonski Brod'lu Sırp avukat Nikola Curceviç'i tuttular. Hazırladıkları yasa tasarısı Curceviç tarafından Kallay'a teslim edildi (Glenny, 2001:233). Özerk bir "Vakıflar Meclisi" öngören bu yasa tasarısına göre, hükümet tayiniyle örgütlenmek yerine, kendi önerdikleri yapı, yerel dernekler üzerine dayandırılacaktı. Bu yerel dernekler, bölge meclislerinin üyelerini tayin edecek, bölge meclisleri de il meclislerine vekiller gönderecekti (Malcolm, 1999:241). Ayrıca bu yasa tasarısında din işleri ve maarifte de özerk bir idare isteniyordu. Kongre, bu teşebbüsün sonucunu iki ay bekleyeceğini, sonuçlanmadığı takdirde padişaha bir muhtıra göndereceğini belirtiyordu. Fakat bu tasarı hükümet tarafından kabul edilmedi (Y.A.Hus, 412/8, BOA, (H.3.Ş.1318), (26.11.1900)).

Bu arada Müslüman ve Sırp ortak muhalefeti Avusturya-Macaristan'a karşı kendi siyasi karşıtlıklarını göstermek için Sultan II. Abdülhamid'in 25. yıl kutlamalarını yapmak istediler. Hükümet "tekrar Osmanlının Bosna-Hersek'i olmasın" diye bu tür kutlamaları engellemek için tedbirler almaya çalıştı (İmamoviç, 1997:392). Bosna-Hersek'te Sultan adına kutlama yapılmasından Müslümanların men edildiği Peşte'de çıkan bazı gazetelerde yazmış, Saraybosna ve Travnik'te Osmanlı bayrağı açılmasına izin verilmediği gibi, Banaluka, Mostar ve diğer bazı şehirlerde de şenlik yapılması engellenmişti (Y.A.HUS., 411/107, BOA, (H.05.B.1318), (29.10.1900)). Ancak Müslümanların özerklik hareketi her yere yayılmış ve tüm şehir ve köylerde yönetim kurulları oluşturulmuştu. Ayrıca Macar parlamenterler de Müslümanlar ile ilişki kurup, Kallay hükümetini devirmek için Müslümanların özerklik isteklerini meclise taşımaya karar vermişlerdi.

Kallay, özerklik hareketini durduramayacağını anlayarak, bir delegasyonla görüşmeleri kabul etmeye ve Müslümanların şikayetlerini dinlemeye hazır olduğunu bildirdi. Dzabiç 19 Aralık'ta Kallay'a bir memorandum teslim etti. Memorandumda yine Müslümanların

din, vakıf ve maarif konularında özerkliği isteniyordu. Müslümanlar memorandumun 96. maddesi ile Ulema Meclisi ve Reisu'l-ulema'yı vakıf ve maarif yönetiminin seçmesini, sadece bir kişiyi İstanbul'daki Şeyhülislam'dan izin geldiği takdirde imparatorun seçmesini istedi (İmamoviç, 1997:392). Görüşmeler 2 Şubat 1901'den 23 Nisan'a kadar sürdü. Görüşmeler ilerledikçe tarafların özellikle Ulema Meclisi, Reisu'l-ulema ve meşihat (şeyhülislamlık) konularında anlaşmak istemedikleri ortaya çıktı. 23 Nisan'da olan 30. toplantıda şu 3 ana madde hakkında görüşüldü:

- Ulema Meclisi'nin ve Vakıf-Maarif Komisyonu'nun seçimi ve yönetimi
- Reisu'l-ulema'nın ve müftünün yönetimde yer alması
- Reisu'l-ulema'ya menşur (padişah tarafından verilen vezirlik vb. bir unvanı gösteren ferman) verilmesi ve meşihat sorunu (Babuna, 2000:84-85).

Hükümet Müslümanlara isteklerinin kabul edilemeyeceğini söyleyerek görüşmeleri kestiğini bildirdi.

Bu arada hükümet Ağustos'ta Dzabiç ve Sırp Gligorij Jeftanoviç'in aralarında anlaşmaları ve ortak hareket edecekleri haberini aldı. Toplantı gizli yapılmıştı ve toplantının konusu Bosna-Hersek'te siyasi özerkliği. Bu olaydan sonra hükümet polis kontrollerini arttırdı. Ocak 1902'de Dzabiç 5 arkadaşıyla birlikte İstanbul'a gelerek İslam otoritelerinden fikir alışverişinde bulundu. Ayrıca Müslüman ve Sırp ortak delegasyonu Şubat ayında Osmanlı veziri Ethem Paşa'ya 600.000 imzalı bir kararı teslim ederek, Osmanlının eski kanunlarının geçerli olmasını veya kendilerine özerklik verilmesini istediler. Ancak Osmanlı hükümeti bu dönemde böyle bir şeyi kabul edemeyeceğini bildirdi. Bu arada hükümet 4 Mart'ta Dzabiç ve arkadaşlarını "izinsiz göçmen" ilan edip ülkeye dönüşlerini yasakladı. Dzabiç'in 3 aylık hapis cezasına karşılık ülkeye bir daha dönemeyeceği kararı alınarak tüm dernekleri kapatıldı. Hükümetin bu hareketine karşılık Bosnalı bir delegasyon 28 Mayıs'ta Budapeşte'de Avusturya-Macaristan parlamentosunu protesto etti. Dzabiç'in gidişinden sonra yerine Ali Bey Firdus ve Bekir Bey Tuzliç Müslümanları temsil etmeye başladı (İmamoviç, 1997:394-395).

Mayıs 1902'de Avusturya-Macaristan hükümeti göçmenlik yasası çıkararak Müslümanlara yönelik yeni bir girişimde bulundu. Hükümet bu yasadan sonra özerklik

isteyen Müslümanlara karşı uyguladığı “polis yönetimi” ile sürekli takipler, uzun soruşturmalar, göç ettirme, sürgüne gönderme, özgürlüğü sınırlama ve istifa ettirme gibi tedbirler aldı (Başıç, 1998:24).

2.4. 1903-1908 Yılları Arasında Bosna-Hersek

1903 yılında Benjamin Von Kallay’dan sonra yerine Baron İstvan Burian atandı (İzzetbegoviç, 2003:4).

Bu dönemde hükümetin üzerinde durduğu konulardan biri tarımdı. Hükümet 1905 yılında Burian’ın idaresi altında, öşürde götürü fiyatlandırma adı altında yeni bir sistemini uygulamaya koydu. Köylüler ve “kmet”ler her yıl yeniden belirlenen vergi yerine, on yıllık bir zaman zarfında alınan verim temelinde peşinen hesaplanan sabit bir miktarı ödemekle yükümlüydü. Yeni vergi uygulamasında, vergiden muaf olduğu kesinleşmemiş olan ve tarım amaçlı kullanılan tüm araziler dikkate alındı. Yasanın çıkmasından sonra toprağın fiili sahipleri gerçek birer vergi mükelleflerine dönüştü. Hükümet götürü öşür sistemiyle vergi oranını her yıl yeni baştan belirleme zahmetinden kurtulmak ve köylüleri beklenmedik vergi artışlarından korumak istiyordu (Babuna, 2000:40). Bunun yanı sıra Bosna-Hersek’te balık çiftliği ve üzüm bağı gibi çiftlikler kurularak, taşradaki erkek öğretmenlere çağdaş yöntemlerle eğitim verildi. Saraybosna yakınındaki İlidza’da bir tarım yüksekokulu kuruldu. Damızlık hayvan çiftlikleri oluşturularak at yetiştiriciliğini teşvik etmek amacıyla, İlidza ve Priyedor’da at yarışları pistleri yapıldı. Hükümet köylülere maliyet fiyatından düşük bir fiyata demir sabanlar temin etti (Malcolm, 1999:234).

Müslüman tarımcılar kendi çalıştıkları toprakların devlet toprağı olmasını istememişler, özelleştirilmesini yani kendi toprakları olmasını istemişlerdir. 20. yüzyılın başlarında ise tarımcıların istekleri tarımda işçi sayısını arttırmaktı. “Ancak bey ve ağaların Avusturya-Macaristan’la ilişkileri güçlü olduğundan Bosna-Hersek’te bunu gerçekleştirmek imkânsızdı.” O yıllarda Bosna-Hersek’te 6-7 büyük tarımcı ailesi vardı. Bunlar aralarında birleşip çiftlik ve tarla işlerini büyütme kararı alarak, çiftliklerde ve tarlalardaki işçi sayısını çoğaltmayı düşündüler. Bunun için de toprakları Müslüman olmayan toplumlarla değiştirerek veya onlara satarak, tarım gelenekleri olmayan aileleri toprak sahibi yapmak gibi bir taktik uyguladılar (İmamoviç, 1997:406). Bosna-Hersek’in 1908’deki ilhakına kadar 23.477 “kmet” ailesi, “kmet” çiftliklerini müstakil

çiftliklere dönüştürdü. Hükümet bu işlemin gerçekleşmesi ve daha fazla “kmet”in özgürlüğe kavuşmasında gerekli paranın sağlanabilmesi için kredi olanakları sunmaya çalıştı (Babuna, 2000:49). Teşnja’da kurulan “Müslüman Ticaret Bankası”nda Müslümanların 600.000 krana’sı toplandı. Toplam 7 Müslüman bankasının parası 31 Aralık 1910’da 1.138.591.14, depozitler 168.550.72 ve kazanç 171.870.84 krana idi. 1907 yılında Müslümanlar Saraybosna’da bir Boşnak-Müslüman bankasına ihtiyaçları olduğunu düşündüler, Bu fikir görüşülüp karara bağlandı, fakat bankanın kurulması 1911 yılını buldu (İmamoviç, 1997:405).

Bu dönemde ülkede ormancılık ve kömür madenciliği geliştirilerek, bakır ve krom gibi madenler çıkarılmaya başlandı. Priyedor’da demir cevheri çıkarılarak, demir çelik fabrikaları ile çeşitli kimyasal madde fabrikaları kuruldu. Birçok kentte fabrika işçileri kadınlardan oluşuyor, kadınlar Saraybosna’da sigara ve halı üretimi gibi faaliyetlerde bulunuyorlardı. Tütün fabrikasında çalışan işçiler, 1906 yılında çalışma saatlerinin daha kısa ve ücretlerinin daha yüksek olması talebiyle bir grev düzenlediler. “Genel Grev” adıyla anılan bu grev beş gün içinde çözümlendi, fakat diğer kentlerde buna benzer başka grevler meydana geldi. Zenica’da çelik işçilerinin düzenlendiği bir gösteride bazı kişiler vuruldu. 1907 yılı itibariyle, hükümet 111 kilometrelik geniş aralıklı ve 911 kilometrelik dar aralıklı tren hattı, 1000 kilometreden fazla ana yol ve 121 köprüyle birlikte, yine aynı ölçüde yerel yollar inşa etmişti. Bu karayollarının ve demiryollarının bazıları askeri amaçlarla inşa edildi (Malcolm, 1999:233).

1907 yılında Bosna-Hersek’te 44.327 özel sınaî-ticari firma ve atölye bulunuyordu. Tüm özel atölyelerin yüzde 96’sı küçük zanaat kategorisine giriyordu. Kesin olmayan rakamlara göre devlete ait işletmelerle birlikte işletme ve atölyelerin sayısı 46.593’ü bulmuştu. Buralarda çalışanların sayısı 101.664 kişiydi (Babuna, 1997:108). Çalışanların 20.178’i Müslüman’dı. Bunlardan 12.145’i üretici, 8033’ü tüccar, diğerleri ise farklı işlerle uğraşıyorlardı (İmamoviç, 1997:404). Müslüman zanaatkâr ve tüccarlar yerel ticarete egemen durumdaydı. Ancak yerli mallar, Avusturya-Macaristan ürünleriyle rekabet edemiyordu. Bosna şehirleriyle Avusturya-Macaristan bölgeleri arasındaki ulaşımın gelişmesi, yeni ihtiyaçların ve zanaat kollarının ortaya çıkışı, zanaatkârların durumunu zorlaştırıyordu. Müslüman zanaatkârlar savaş zanaatlarıyla ilgili tüm alanları; silah, bıçak ve pala imalatını; deri işletmeciliği ve kundura imalatını

tekellerine almıştı. Ancak bu iş kolları yeni ekonomik hayatta ellerinden yavaş yavaş gidiyordu (Babuna, 2000:108). 1907 yılının sonuna gelindiğinde endüstrinin büyük bir bölümü devlet elindeydi. Endüstride çalışan toplam Müslüman sayısı 2088 idi. Bunlardan içkili üretimde 528, odun üretiminde 413, gıdada 394, kimyada 268, tekstilde 153, metalde 113, inşaatta 81, elektrik sanayisinde 12, hizmet sektöründe 8, ticaretle 3 ve tezgâhtar olarak da 825 kişi bulunuyordu (İmamoviç, 1997:407). Bosna-Hersek'teki 231 büyük işletmenin 64'ü devlete aitti. Tüm işletme ve işyerlerinin 3957'si (yüzde 9'u) yabancı yatırımcıların elindeydi (Babuna, 2000:113).

Hükümet 1907 yılında Müslümanlar için bir basın kanunu çıkardı. Ancak sağlanan bu basın hürriyeti hiçbir zaman uygulanmadı (Başiç, 1998:25). Ayrıca 4 Ekim 1907 yılında yayınlanan kararnameyle resmi dil "Sırpça-Hırvatça" olarak kabul edildi; Boşnakça kaldırıldı. Hükümet Müslümanlara sadece bazı enstitülerde ve okullarda Boşnakça ismini kullanmalarına izin verdi (İmamoviç, 1997:382).

Avusturya-Macaristan hükümeti bu dönemde, Bosna-Hersek yönetiminde gittikçe kadrolaşarak yöneticilerinin sayısını 1908 yılında 9533'e ulaştırdı (Malcolm, 1999:228).

Müslümanlar bu dönemde kültür faaliyetlerinde bir hayli ilerleyerek dernekler kurdular. 1903 yılında kurulan "Gayret" adlı sosyal dernek Müslüman halkın kültür seviyesini yükseltmek için çaba gösterdi. Gayret'i spor kulübü "El Kamer", esnaf cemiyeti "Hürriyet", Viyana'daki Müslüman öğrencilerin cemiyeti olan "Zvijezda", Müslüman basımevi "İslamska dioniçarska ştamperija", Müslüman tarım işçilerinin ilk kooperatifi, Müslüman tüccar ve çiftçilerin ilk bankası, çok sayıda kiraathane, kulüp ve diğer teşkilatların kuruluşları izledi. Resmi verilere göre 1908 yılında Bosna-Hersek'te, Müslümanların kayıtlı 124 derneği bulunuyordu (Babuna, 2000:148).

2.4.1. Müslümanların Din, Vakıf ve Maarif Özerkliği Mücadelesi'nde II. Dönem (1905-1908) ve Müslüman Halk Örgütü (MNO)

Dzabiç'in ülkeye girişinin yasaklanmasıyla özerklik hareketi belli bir süreliğine lidersiz kaldı. Bu özerklik hareketini güç kaybetmiş olarak gören Burian 1904 sonu ve 1905 başında Ulema Meclisi ve Eyalet Vakıf Komisyonu'nun başına yeni üyeler atadı. Ayrıca Eyalet Vakıf Komisyonu, dini eğitim kurumlarının harcamalarını karşılayabilmek amacıyla Müslüman nüfustan yüzde 5 oranında ek vergi toplamaya

karar verdi. Hükümetin uyguladığı “götürü öşür vergisi” yöntemine de tepki gösteren bazı Müslüman liderler 24 Nisan 1905’te Burian’a, olağanüstü durumun kalkmasını ve Müslümanların ülkede serbestçe dolaşmalarına izin verilmesini istediler (İmamoviç, 1997:397). Ayrıca yine aynı yıl Sırp özerklik hareketinin başarılı bir şekilde sonuçlanması ve imparatorun onayıyla 13 Ağustos’ta Sırlara dini özerklik sağlayan tüzüğün yürürlüğe girmesi, Müslümanlarda tekrar özerklik mücadelesine başlama hevesi uyandırdı (Babuna, 2000:177).

Şubat ayında Şerif Arnautoviç, Mahmud Bey Dziniç, Şemsi Bey Zaimoviç ve Derviş Bey Miralem adlı şahısların aralarında bulunduğu Müslüman bir grup, özerklik mücadelesinin devamı için Dzabiç’ten bazı dokümanları almak amacıyla İstanbul’a gitti. Ancak bir aylık bir görüşmeden sonra bu grup Dzabiç’ten dokümanları ve yetkiyi alamadı. Ülkeye döndükten sonra Arnautoviç Nisan ayında ofislerini tekrar açmak için çalışmalarına başladı. Amaçları özerklik mücadelesini basına buradan tanıtmaktı. Aynı yılın sonbaharında “Musavat” adlı gazeteyi çıkardılar. Gazete Müslümanlar için 3 şeyin çok önemli olduğunu söylüyordu:

- Din, eğitim ve siyasi özgürlük için mücadele etmek,
- Müslümanların maddi yönden güçlü olması gerektiği,
- Müslümanların tamamının kendi haklarını isteyebildikleri bir siyasi oluşum.

Musavat gazetesi bu siyasi oluşumda özellikle şehirli Müslümanların olmasını istiyordu. Çünkü hareketi yönetenler Bosna Müslümanlarının çoğunun şehirlerde yaşadığını ve bu mücadeleyi şehirli sayesinde kazanacaklarını düşünüyorlardı (İmamoviç, 1997:397-398).

Bu arada hükümet 7 Şubat 1906’da şer’i mahkemeler ve il mahkemelerinde değişiklikler yaptı. Kralın emriyle il mahkemeleri tamamen il meclisinden ayrıldı (Başiç, 1998:87). 20 Şubat’ta ise, şer’i mahkemelerin kadıları il mahkemelerinin vesayeti altına girdiler. Resmi belgeleri onaylama yetkileri ellerinden alınarak il kadılarına verildi (Başiç, 1998:94).

Müslümanların 24 Nisan 1905’te Ortak Maliye Bakanlığı’na verdikleri dilekçe, Müslüman özerklik hareketinin ikinci döneminin başlangıcına işaret ediyordu. Bu

dilekçe, 1902'den sonra Müslümanların hazırladığı ilk kolektif dilekçe oldu (Babuna, 2000:177).

Bosna-Hersekli Müslümanlar, Ali Bey Firdus ve arkadaşlarının 3 Aralık 1906'da yazılı daveti üzerine Slavonski Brod'da bir araya gelip Müslüman Halk Örgütü'nün (MNO) temellerini attılar. Firdus başkan seçildi. Toplantıya katılanların çoğu tarım işlerinin mücadelesinin yapılmasından, azınlık ise vakıf, maarif ve din işlerinin mücadelesinin yapılmasından yanaydı. Hazırlanan tüzükte şu ana başlıklar halinde istekler sıralandı:

- Göç edenlerin geri dönmeleri için izin çıkarılması,
- Belediyede ve resmi kurumlarda özgürlük,
- Müslümanların insani haklarına saygı gösterilmesi,
- Gayrimüslimlerin Müslümanları istedikleri gibi yönetmemeleri.

Müslümanlar özellikle son madde üzerinde duruyor; Katoliklerin istedikleri yerde bir araya gelerek toplantı yapabildiklerini, Müslümanların ise bir yerden bir yere giderken bile yollarda tutuklanıp hapse atıldıklarını; devletin toprağını yabancıların istedikleri gibi satın alabildiklerini fakat Müslüman köylülerin fakirlik yaşadıklarını belirtiyorlardı. Aynı toplantıda Musavat gazetesinin de MNO'nun gazetesi olmasına karar verildi. Kısa bir süre sonra MNO, Bosna ve Hersek'in Osmanlı Devleti'nin bir parçası olduğunu, Berlin Kongresi ile birlikte sadece hükümet işlerinin Avusturya-Macaristan'a verildiğini gazetede yayınladı (İmamoviç, 1997:399-400).

MNO 1907 yılının başında Bosna-Hersek'in tüm bölgelerinde halk komiteleri oluşturdu. Aynı yıl gerçekleştirilen halk komitesi seçimlerine, toplam nüfusu yaklaşık 600.000'i bulan Müslümanlardan 130.000 kişi katıldı. Halk komiteleri daha sonra kendi delegelerini, MNO'nun Mart 1907'de Budapeşte'de yapılan kongresine gönderdi. Bu halk komitelerinin delegeleri de partinin yeni icra komitesini seçti. Herhangi bir kriz durumunda partinin politikalarını halk komiteleri belirliyordu. Bu gelişmelerin sonucu olarak Müslümanların bir kısmının siyasete doğrudan katılımı sağlanmış oldu. Bunun üzerine Burian, Eyalet Vakıf Komisyonu'ndan dini özerkliğin yeniden organizasyonu konusunda önerilerde bulunmasını istedi. Ancak komisyon, hükümet tarafından atandığını ve Müslüman halk adına konuşamayacağını belirtti. Komisyon, halk

komiteleri tarafından seçilen delegeleri, Bosna-Hersekli Müslümanların temsilcileri olarak tanıdığını açıkladı. Bu şartlar altında hükümet de icra komitesini Müslüman halkın temsilcisi olarak tanımak zorunda kaldı ve 1901 yılında kesilen müzakereler yeniden başladı (Babuna, 2000:180-181). MNO Burian'a, tarımcıların tarım hakları üzerindeki olağanüstü durumun kaldırılması, din ve vakıf işlerinin düzene konulması ve menşur sorununun halledilmesi şartıyla müzakerelere katılacağını bildirdi. Zamanla Müslüman hareketine Budapeşte'de hem Macar basını hem de diğer siyasi oluşumlar ilgi göstermeye başladı. Hatta Macar basınının bir bölümü tamamen Müslüman liderlerin lehine çalışmaya başladı. Macar parlamenterlerin önde gelen isimleri de Müslümanlarla yakından ilgilenmeye çalıştı. Macar parlamenterler parlamentoda ve meclis komisyonlarında bazen Müslüman isteklerini bizzat kendileri gündeme getirdi (İmamoviç, 1997:400-401). Macaristan Mebuslar Meclisi'nin bir toplantısında Bosna-Hersek meselesi görüşülürken, mebuslardan Hofman, bu eyaletlerde yürürlüğe konan yönetim biçimini, tamamen Avusturya'ya has olduğunu söyleyerek eleştirdi ve daha uygun tedbirler alınması gerektiğini belirtti. Bunun üzerine Meclis başkanı, idari işlerde birçok eksiklik bulunmasına rağmen hükümetin insani görevlerini yerine getirdiğini, siyasi ve iktisadi düzenlemelerin biran önce uygulanması gerektiğini vurgulayarak, arazi meselesinin Müslümanlar lehine düzeltildiğini, dini işlerde Ortodokslarda olduğu gibi Müslümanlara da dini özerklik verildiğini, eğitimde düzenlemelere gidilip, basında da bazı serbestlikler getirileceğini ifade etti (Y.A.Hus, 509/36, BOA, (12.M.1325), (25.02.1907)). Başka bir toplantıda ise mebuslardan Teodor Batyani'nin Bosna-Hersek Müslümanları hakkında sorduğu bir soruya Meclis başkanı, Müslümanlara özerklik hakkının tanınmasının bir an önce çözülmesi gereken bir mesele olduğunu, Ortak Maliye Bakanı'nın vakıf işleri, ulema komisyonu ve Şeyhülislamlık seçimlerinde gereken kolaylığı göstermeye hazır olduğunu ve Müslümanların Bosna-Hersek'teki nüfuzlarını kuvvetlendireceklerini söyledi (Y.A.Hus, 511/22, BOA, (H.12.Ra.1325), (25.04.1907)). "Fakat her türlü ilgiye rağmen Macarlar Müslüman isteklerinin gerçekleşmesi konusunda çok fazla mücadele etmemişlerdir" (İmamoviç, 1997:400-401).

Bu arada hükümet, vakıf-maarif meclisinin, Ulema Meclisi üyelerini seçmesini istemediği için bir Manevi Seçim Kurulu oluşturdu. Bu kurum Reisu'l-ulema hariç Ulema Meclisi'nin dört üyesi başta olmak üzere 30 imamdan oluşuyordu. Bu imamlar il

vakıf-maarif kurumunca seçilecek, seçime hükümetin temsilcisi ve Bosna-Hersek'te bulunan beş müftü katılacaktı. Yeni seçilen Ulema Meclisi üyeleri de hükümet tarafından onaylanacaktı. Manevi Seçim Kurulu hükümete Ulema Meclisi'ne üye adaylarını gösteren bir liste vermek zorundaydı. Hükümet ise bazı şartlara göre listeyi kabul veya reddedecekti. Bu şartlar şunlardı:

- Aday vesayet altında olmamalı,
- Cinayet suçundan hüküm giymiş olmamalı,
- Politik olarak uygun olmalı.

Seçim sadece boş olan üyelikler için yapıp, bütün Ulema Meclisi için yapılmıyordu. 3 Temmuz 1907'de yapılan toplantıda MNO Manevi Seçim Kurulu'nun varlığını kabul etti (Başıç, 1998:52-53).

Bir taraftan MNO, padişahın ağırlığını hissettirmek amacıyla tüm ülkede padişahın doğum günü kutlamaları organizasyonunu yapmaya karar verdi. Ağustos başında tüm Müslümanlara davetiye gönderildi. Hükümet çeşitli baskılarla bu kutlamaları engellemeye çalıştı. 18 Ağustos'ta İmparator Franz Josef'in doğum günü kutlamaları yapıldığı için MNO padişahın kutlamalarını aynı zamana denk getirmeye çalışıyordu. Musavat gazetesi 30 Ağustos'ta Tuzla Müslümanlarının padişahın doğum gününü kutlamak istediklerini beyan eden imzalı bir bildirisini yayımladı. Ayrıca gazete o gün oluşabilecek tehlikelere karşı halkı uyardı. 1 Eylül'de tüm ülkede halk "Padişahım çok yaşa" diyerek kutlamalar yaptı. II. Abdülhamit'in doğum günü kutlamalarından sonra Burian, Müslüman temsilcilerle görüşmelerin başlaması için hükümete emir verdi. Hükümet Firdus'a görüşmeye hazır olduklarını bildiren bir davetiye gönderdi. MNO "ilk önce menşur meselesinin halledilmesi" şartını ileri sürerek 22 Eylül'de Travnik'te görüşmeleri kabul etti.

7 Ocak 1908'de görüşmelere kaldığı yerden devam edildi. Müslümanlar ısrarla işgal edilmiş toprakların padişaha ait olduğu ve Avusturya-Macaristan'ın sadece yönetici olduğu fikrini savunuyor, buna göre de Şeyhülislam ya da menşur reisleri konusunda çıkacak kararların hepsinin padişahın veya halifeden alınması gerektiğini söylüyordu. Bu fikri hükümetin yanında yer alan bir takım Müslüman temsilciler de destekledi. Bu sebepten hükümet, aralarından Hafız Süleyman Şarca'yı görevinden alarak disiplin

komisyonuna verdi. Bu arada Burian hükümete ulti matom vererek böyle bir karara boyun eğmemesi gerektiğini bildirdi.

MNO seçmenleri menşur konusunda toplumda ikili fikirlerin oluştuğunu gördü. Bu konudaki fikirleri hükümetin basına sızdığını düşünen MNO, sorunu çözmek için bir millet toplantısı yapmaya karar verdi. 20 Ocak'ta Saraybosna'da ülkenin her yerinden davet edilen 1200 delegeyle bu toplantı gerçekleştirildi. Yapılan görüşmelerde menşur konusunda 5 ayrı fikir ortaya atıldı. Bu 5 fikrin MNO'nun bölünmesine neden olmaması için Firdus farklı bir görüş ortaya sundu. Firdus bu beş fikrin İstanbul'daki Şeyhülislam'a gönderilerek hangisinin şeriata uygun olduğunu onun karar vermesini istedi. Herkesin bu konuda hem fikir olması tekrar MNO'nun birliğini sağladı. MNO bu kararını hükümete bildirdi. Hükümet bunu kabul ederek İstanbul Şeyhülislamlığı'na cevaplaması için bu konuyla ilgili bir yazı gönderdi (İmamoviç, 1997:402-403). Uzun bir bekleyişten sonra Şeyhülislamlık 3 ana nokta üzerinde kararını bildirdi.

- Manevi Seçim Kurulu Reisu'l-ulema'nın yerine üç temsilci seçecek,
- Üç temsilciden birini imparator tayin edecek,
- Avusturya-Macaristan tarafından seçilecek kişinin ismi menşurun çıkarılması için İstanbul Şeyhülislamlığı'na gönderilecekti.

Böylelikle Manevi Seçim Kurulu'nun yetkileri onaylanacak ve Reisu'l-ulema tayini gerçekleşecekti. Alınan bu kararlardan sonra Mustafa Hilmi Ömeroviç Saraybosna müftüsünden şunları istedi:

- Bosna-Hersek Müslümanlarının dini sorunları çözülecek, kadınlara uygun şahıslar tayin edilecek, bu konular hakkında Avusturya-Macaristan devletiyle temas kurulacak,
- Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nde ders verilecek,
- Kadı adaylarının hepsi bir komisyon önünde sınava tabi tutulacak,
- Sınavdan sonra kadıların notları mühürlenmek üzere kendisine gönderilecek,
- İstanbul'daki şeyhülislamlıkla bağlantıları kesilmeyecekti.

Kısa bir süre sonra Manevi Seçim Kurulu, iyi bir âlim olarak düşündüğü Hafız Süleyman Efendi'yi Reisu'l-ulema olarak seçti. Hükümet ve Osmanlı Devleti de bu kararı onayladı (Başıç, 1998:99-100).

Bu arada MNO "Gayret Kültür ve Yardımlaşma Derneği"ni kurdu. O yıllarda "Gayret" derneğini MNO'ya muhalefet olan entelektüeller yürütüyordu. Gayret derneğinin seçimleri yeniden yapıldı ve başına MNO'nun yönetim kurulundan olan Fadilpaşiç getirildi. Gayret 4082 üyeye sahipti. Yeni yönetim MNO'dan aldığı destekle derneğe yeni üyeler kazandırmak için çalışmalar başlattı. 5 Temmuz 1907'de yeni bir dergi çıkarmayı hedeflediler. MNO ise 6 Ekim'de Banjaluka'da toplanarak 100.000 krunalık bir fon ile "Hamiyet" isimli bir gazetenin çıkarılmasını karara bağladı. Fakat bu kararın uygulanması başarısızlıkla sonuçlandı.

MNO'nun tüm kültür ve siyasi çalışmaları Musavat gazetesinde yayınlanıyordu. Gazetenin okurları da gittikçe çoğalan kıraathanelerden oluşuyordu. O yıllarda Bosna-Hersek'teki kıraathanelerin sayısı 120'ye yükselmişti. Böylece Musavat gazetesinin tirajı 1600'e, üye sayısı da 1480'e ulaştı. İstanbul'da tahsil gören ulemanın kahvehanelerde sohbet etmek, çay içmek, yeni haberleri konuşmak ve dünyada olup biteni bilmek gibi alışkanlıkları Müslümanlara öğretildi. MNO, kurulduğundan bu yana yürüttüğü çalışmalar ile 116 kültür merkezi açmıştı.

Dzabiç'in hareketi gibi MNO'nun da Sırp Halk Örgütü (SNO) ile ilişkileri iyiydi. Musavat gazetesi Sırpların Müslümanlara Hırvatlardan daha yakın olduğunu açıklıyordu. Sırpların tüzüklerinde Bosna-Hersek'in Osmanlı topraklarının bir parçası olduğu yazılı olduğu için birlikte hareket etmek gerektiği savunuluyordu. Firdus bu işbirliğini, İkdam'a yaptığı açıklamasında; "Biz Sırplarla isteyerek birlikte hareket etmiyoruz, ancak etmek zorundayız. Çünkü Sırpların çoğu bu harekete hazır bulunmaktadır." diyordu.

24 Temmuz 1908'de Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet ilan edilince Müslümanlar ve Sırplar "Bosna-Hersek'in Osmanlı'nın bir parçası olduğunu ve kendi anayasalarının olması gerektiğini" savundu. Bu konuyu yazılı olarak Burian'a teslim ettiler. Bir grup Müslüman ve Sırp temsilci Avusturya-Macaristan hükümetine anayasa isteklerini bildirmek için Ekim ayında Budapeşte'ye yola çıktı. Ancak delegasyon yoldayken 7 Ekim'de Bosna-Hersek'in ilhaki ile ilgili haber geldi (İmamoviç, 1997:408-409).

2.4.2. Müslüman İlerici Örgütü (MNS)

Müslümanlar arasında 19. yy sonu ve 20. yy başında kurulmuş olan, MNO'ya muhalefet bir grup daha vardı. Bu grup kendisine "İlerici Müslümanlar" adını verdi. Bu teşkilat birincisi vakıf, maarif ve din işleri üzerine, ikincisi ise kültür alanında olmak üzere iki koldan çalışmalar yapıyordu. Bu oluşum kendini Slav kökenli Müslümanlar olarak tanımlıyordu. MNS 1900 yılında ilk Boşnak dergisi "Behar"ı yayınladı. "Behar dergisi sayesinde dünya toplumları Boşnakların doğu ve batı arasında güzel bir köprü olacağını öğrendi. Dergi her zaman yayınladığı yazılarla bir yandan halk yaşam tarzını ve Slav geleneklerini, diğer yandan doğu yazarlarının tercümelerini ve maneviyatı korumaya çalıştı. Üzerinde durduğu bu konular Boşnakları diğer milli baskılardan uzak tuttu."

MNS her şeyden önce Müslümanların Bosna-Hersek'te kalması ve halkın hakları için mücadele ediyor, "zamanın değiştiğini ve asıl silahın kitap ve ilim olduğunu" anlatmaya çalışıyordu. MNS, Avusturya-Macaristan'ı kabul etmek ve Hırvatlarla birlikte hareket etmekten yanaydı. Onlara göre Müslümanlara Sırp tarafından daha çok tehlike gelebilirdi (İmamoviç, 1997:410-411). Ayrıca Müslümanların Avusturya-Macaristan hükümetiyle mücadele etmek yerine eğitim seviyelerini yükseltmeye ve yeni burjuva toplumuna uyum sağlamaya çalışmalarını istiyordu (Babuna, 2000:185).

1903 yılında MNS Saraybosna'da bir Müslüman kültür derneği olan "Gayret"i kurdu. Dernek ilk yıllarda şair ve tarihçi Hırvat Saffet Bey Başagiç tarafından yönetildi (Malcolm, 1999:248). Bu dernek fakir Müslüman çocukların eğitim görmelerini sağlamaya çalışıyordu. Gayret derneği çağdaş Avrupalı gibi eğitim vermeye çalışmakla birlikte din adamları yetiştirmek için de çaba gösteriyordu. Özellikle İstanbul'daki Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde eğitim gören öğrencilere burs veriyordu. Dernek daha geniş programlarla İlahiyat Fakültesi'nde eğitim için burslar vermek amacıyla 1904 yılında karar aldı. 1907 yılından sonra derneğin yeni idare kurulunun çoğunluğu Müslüman Halk Örgütü üyelerinden oluşuyordu. Bu tarihten sonra daha fazla öğrenci bursu için mücadele eden dernek, 1908 yılında bu mücadelesini hükümete kabul ettirebildi (Başıç, 1998:103-104).

Her yıl Gayret derneğinin kuruluş kutlamaları yapıldı. 1908 yılındaki kuruluş kutlamasında MNS üyeleri Teşnja'da yaptıkları bir toplantıda siyasi bir oluşum kurmak için anlaşma imzaladı. Böylece bu kuruluş parti olarak siyasi hayata atıldı. Adem ağa

Meşîç başkan, Ziya bey Donlagîç ise parti sekreteri oldu. Parti tüzûğünde Şu konular karara bağlandı:

- Halkı savunmak için gereken her mûcadelenin yapılması,
- Müslüman dininin korunması,
- Bosna-Hersek'in otonomisinin sağlanması,
- Sırbistan ve Karadağ'la birleştirilmemeleri için her türlü mûcadelenin yapılması,
- 8 yıllık zorunlu eğitim,
- İslam Fakültesi'nin kurulması,
- Arap dilinin resmi dil olması, bunun yanında Latin dilinin de resmileşmesi,
- Özellikle alkol gibi sosyal sorunlarla mûcadele edilmesi,
- Maaşların arttırılması,
- İşçinin sigortalı olması,
- Kazalarda ve ölümlerde yapılacak harcamaların işçiye ait olmaması,
- Dinleri nedeniyle Müslümanlara askerlikte bazı kolaylıkların sağlanması,
- Göç eden Müslümanların geri dönecek olanlarına tekrar Bosna-Hersek vatandaşlığının verilmesi (İmamoviç, 1997:415-416).

MNS, MNO'ya kıyasla Müslümanlar arasında fazla bir destek bulmadı. Meşîç başkan olduğu süre içinde hükümet ve Hırvat yanlısı bir tutum sergilemesi, bu durumun iki önemli nedeniydi. Bu örgüt, Müslümanların kültür ve eğitim kurumlarında, dergilerinde ve özellikle Gayret derneğinde destek buldu. Bu sebeple MNS zamanla Hırvat etkisinden kurtulmayı amaçladı (Babuna, 2000:187).

2.5. Bosna-Hersek'in İlhakı

23 Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet, Osmanlı Devleti'nin çeşitli halkalarının tümü arasında bir Osmanlı kimliği yaratarak dağılmayı önlemek amacı taşıyordu. Bu ihtilal Balkan Yarımadasında tepkiye neden oldu (Hall, 2003:9). Avusturya-Macaristan

hükümeti ise, Bosna-Hersek kuramsal olarak Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğundan, Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek halkını İstanbul'daki meclise temsilci göndermeye çağıracağından ve böylece Avusturya'nın iki vilayeti yönetme hakkını sorgulayacağından endişe duymaya başladı (Glenny, 2001:247).

Zaten 19. yy. sonu ve 20. yy. başında Avusturya-Macaristan siyasileri Bosna-Hersek'in devlet-hukuk statüsünün monarşi içinde tamamlandığını ve işgal topraklarının ilhakının artık söz konusu olabileceğini düşünüyorlardı. 11 Aralık 1907'de Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Alois Aehrenthal ilhak sorununu yapılan bir hükümet toplantısında dile getirmişti. Aehrenthal ısrarla "Bosna-Hersek'e hiçbir özerklik ve hakkın, hatta ilhak sorunu çözümlenmeden temsil hakkının bile verilmeyeceğini" söylüyordu. Hükümet sadece uluslararası çevrenin ilhaka razı olup olmayacağından emin değildi. Avusturya-Macaristan'a göre ilhakın gerçekleşmesi iki etkene bağlıydı. Birincisi Osmanlı Devleti'nin uluslararası konumu ve içinde bulunduğu durum, ikinci ise Rusya ile işbirliği idi. Yeni anayasanın kabulüyle Osmanlı Devleti'nin zayıfladığını ve gerekli ortamın oluştuğunu düşünen Avusturya-Macaristan Rusya ile anlaşma yolları aramaya başladı (İmamoviç, 1997:418-419).

Bir yandan zamanla güçlenen Sırp ve Hırvat milliyetçiliği Avusturya-Macaristan devletinin başını ağrıtıyordu. Bu milliyetçilerin faaliyetleri Rusya tarafından destekleniyordu. Sırp askeri ve sivil gizli servisi çevrelerce oluşturulan Bosna'daki bu gruplar Bosna ve Hersek'in Avusturya'dan koparılmasını istiyordu. Belgrad şehrinde kurulan "Slovenski Jug" cemiyeti Panslavizm faaliyetlerinde bulunan bir cemiyetti. Cemiyet "esarettен kurtulmaya çalışan Güney Slavlarının" desteği ve yardımı ile faaliyet gösteriyordu. Ayrıca Bulgaristan, Bosna, Dalmaçya ve Zagreb'de bulunan benzer gruplarla bağlantılıydı. Bu ve benzeri gruplar Bosna-Hersek'te propaganda ve faaliyetler bakımından Avusturya-Macaristan devleti açısından tehlike oluşturuyordu. Hükümetin tüm önlemlerine ve mahkemelerce yargılamalarına rağmen cemiyetler faaliyetlerine devam ediyordu. Sonuç itibarıyla Avusturya-Macaristan için Sırp/Güney Slav bölücülük hareketi Bosna-Hersek'in ilhakına zemin oluşturan en önemli sebepti (Yılmazata, 2005:85-86).

Bu arada Avusturya ve Macaristan hükümetleri Bosna-Hersek'in ilhakı konusunda fikir ayrılığı içindeydi. Macaristan başbakanı Sandor Weker, Macarların ilhakı bazı şartlarla

kabul edeceğini açıkladı. Ona göre ilhakın kendi anayasası çerçevesinde halledilmesi gerekiyordu. Avusturya başbakanı Beck ise “kanla alınan Bosna ve Hersek’in Macaristan’a bağlanmasına o kadar kolay izin verilmeyeceğini” dile getiriyordu. İki devlet arasındaki anlaşmazlığın daha fazla büyümemesi için Bosna-Hersek’in “özel bölge” olarak kullanılmasına karar verildi. Burian Osmanlı parlamentosu toplanmadan ilhakın bir an önce kabul edilmesinden yanaydı. Çünkü Osmanlı parlamentosunun toplanmasından sonra karar verilmesi durumunda, Osmanlı Devleti’nin işgal edilmiş topraklarını geri alma isteği içerisinde girebileceğinden korkuyordu. 10 Eylül 1908’de hükümet Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere ve İtalya’ya Bosna-Hersek’in ilhaki konusunda anlaşmak için çağrı yaptı (İmamoviç, 1997:420-421). Zaten Rusya, boğazlardaki emellerinden dolayı Balkanlarda girişeceği bir hareketin Avusturya-Macaristan’da tepki uyandıracığı endişesiyle onunla anlaşmak amacındaydı. Bunun üzerine Avusturya-Macaristan Rusya’ya anlaşma teklif etti ve teklif Rusya tarafından kabul edildi (Genelkurmay, 1970:42). 11 Eylül’de Weker ve Burian Peşte’de bir araya gelerek Bosna-Hersek ile ilgili bir toplantı yaptı. Ele alınan konular itibariyle bu görüşme ilhak hazırlıklarıyla ilgiliydi. Bosna ve Hersek’i kapsayan bir teftiş gezisinden dönen Burian durumu toplantıdakilerle paylaştı. “Bosna ve Hersek eyaletlerinin idaresinde bölgelere daha fazla özerklik ve hakların tanınması gerekli olduğu vurgulandı ki bu, daha sonra ilhak gerekçesi olarak ortaya çıkacak olan anayasa senaryosuna işaret etmektedir.” Ayrıca toplantıda Bosna-Hersek halkının durumu, idareye yönelik tavırları ve Yenipazar Sancağı’nda konuşlanan askeri birliklerin durumu da ele alındı (Yılmazata, 2005:90-91). Ardından 15 Eylül’de Aehrenthal ile Rusya dışişleri bakanı Alexandr Izvolski Viyana’da görüşerek, Avusturya’nın Bosna-Hersek’i ilhak etmesini Rusya’nın onaylaması karşılığında, Avusturya-Macaristan’ın da Rus savaş gemilerinin boğazlardan geçmesini kabul edeceği hususunda anlaşmaya vardılar (Kurat, 1999:140).

Avusturya Dışişleri Bakanlığı bundan böyle ilhak hazırlıklarını gizlilik içinde devam ettirerek, ilhakın ilanı için uygun zamanın oluşmasını bekledi. Bu hususta Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasındaki mevcut gerginlik uygun zamanın oluşması konusunda Avusturya’ya yardımcı oluyordu. Avusturya Bulgaristan’a tam bağımsızlık yönünde destek vererek oradaki Rus nüfuzunu kısıtlayacağını düşünüyordu. Böylece Avusturya’ya göre Panslavizm hareketinin etkinliği azalacak ve Avusturya’nın toprak bütünlüğünü tehdit eden Slav milliyetçiliği daha kolay kontrol altına alınabilecekti.

Diğer yandan Avusturya, Bulgaristan ile birlikte hareket ettiğinde Bosna-Hersek eyaletlerini daha kolay ilhak edebileceğini, Osmanlı Devleti'nin ve diğer devletlerin dikkatini iki tarafa çekeceğini ve Berlin Antlaşması'nı çiğneyen tek taraf olmayacağını düşünüyordu. Avusturya makamları Bulgaristan ile temasa geçerek, Bulgaristan'ın tam bağımsızlık yönündeki planlarını desteklediklerini belirtti ve her iki devlet birlikte harekete geçmeye karar verdi (Yılmazata, 2005:89-90).

İlhak hükümet tarafından dikkatle hazırlandı. Burian 27 Eylül'de tercümenin Bosna diline çevrilmesi için Thalloczyju'yu görevlendirdi. Avusturya-Macaristan, Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanından bir gün sonra 5 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini açıkladı. Bu haber 7 Ekim'de Saraybosna'da yayınlandı (İmamoviç, 1997:422). İlhak kararı diğer Avrupa devletlerinde büyük tepkilere neden oldu. İngiltere ve Fransa, Berlin Antlaşması'nın Avusturya-Macaristan tarafından tek taraflı değiştirilemeyeceğini belirttiler. Ayrıca Ege Denizi'ne bir donanma yollayarak 13 Ekim 1908'de yayınladıkları bir teklifle milletlerarası bir konferans toplanmasını istediler. Fakat Avusturya-Macaristan bu konferans fikrine yanaşmayarak, böyle bir şeyi ancak ilhakın görüşülmesi değil onaylanması halinde kabul edebileceğini bildirdi (Genelkurmay, 1970:44). Rusya ise, İngiltere ve Fransa'nın tepkisi üzerine Avusturya-Macaristan'a desteğini çekti (Bora, 1991:37). Aehrenthal Bosna-Hersek'i ilhak kararını Sırbistan'ın gizli casus ağı ve komplocu hücrelerle vilayetlerde düzeni bozmak için girişimde bulunduğu iddiasıyla haklı göstermeye çalıştı (Glenny, 2001:253).

Hükümet ilhakın Bosna-Hersek'in her yerinde duyulması için afişler astı. Viyana'da Latin ve Kiril alfabeleriyle ilhak ile ilgili 6200 metin yazılarak belediyelere, hastanelere, okullara ve gümrüklere dağıtıldı. Saraybosna Katedrali'nde tüm çanlar sabaha kadar çaldı. İlhak Ramazan ayına da denk geldiği için 101 tane gülle atıldı. Bütün bu ilhak kutlamalarından sonra hükümet Bosna-Hersek'i dış dünyadan izole etmek için 7 Ekim ve 11 Ekim arasında tüm telefon ve telgraf bağlantılarını kesti. İlhak başta Saraybosna Müslümanları olmak üzere tüm Bosna-Hersek'te huzursuzluk yarattı. Müslüman ve Sırp temsilciler 11 Ekim'de Bosna-Hersek halkına bir bildiri yayınlayarak, "30 yıldır toplumumuz işgal ile barışamamıştır. İlhak ise habersiz gelmiştir. Bundan sonra özerklikten vazgeçecek değiliz. Müslümanlar ve Sırp halklarıyla birlikte özgürlük için sonuna kadar mücadele etmeye karar vermişlerdir. Hiçbir saldırı bu iki toplumu

birbirinden ayıramayacaktır” açıklamasında bulundular. Bunun üzerine hükümet Avusturya-Macaristan aleyhinde olan her türlü afişi yasakladı. Ancak gazetede yazı yazmak hala serbestti. Yayınlanan bildiriden sonra tüm dünyaya Bosna-Hersek halkının isteklerini duyurmak için bir ekip kuruldu (İmamoviç, 1997:424-425). Hükümet, ilhakin Bosna ve Hersek eyaletlerine bir anayasa vermek arzusuyla gerçekleştirildiğini ve halkın siyasal statülerini yükseltmek amacıyla harekete geçildiğini ifade etti. “Bu vaatlerle Bosna-Hersek halkının gönlü kazanılmaya çalışılıyordu.” Ayrıca ilhakin meşruluğunu haklı göstermek için Bosna ve Hersek’in Macaristan krallığıyla olan tarihi bağlantılarına atıflar yapılıyordu (Yılmazata, 2005:100-101).

Boşnak gazetesi de ilhakı tebrik ederek Hırvatların güçlenmesini engellemek istedi. Özellikle Müslümanların kültür ve tarımda daha fazla ilerlemesi için yeni anayasaya alışması gerektiğine işaret etmeye çalıştı. MNS de ilhakı destekledi. MNS’nin gazetesi ilhaktan önce “halkın büyük çoğunluğu ilhakı istemiyor” diye yazmasına rağmen, ilhaktan sonra “kendi dinimize ve geleceğimize sahip çıkmamız lazım” diyerek Müslümanların bu durumu kabul etmelerini istedi. Ayrıca gazete “İstanbul ve Osmanlı Devleti’nin bir gün geri geleceğini boşuna düşündüklerini” anlatmaya çalışılıyordu. Ekim ayında Saraybosna valisi ve MNS’nin lideri Esad-ef Kuloviç’in aralarında bulunduğu kalabalık bir heyet, Müslüman halk adına imparatoru kutlamak için Viyana’ya gitmeye karar verdi. Kuloviç Müslüman halkın desteğini almak için durumu bir mektup şeklinde gazetede yayınladı. İmparator 9 Kasım’da görüşmeleri kabul etti. Kuloviç hem imparatoru tebrik etti, hem de Avusturya-Macaristan devletine daima sadık kaldığını ve bunun gelecekte de böyle devam edeceğini söyledi (İmamoviç, 1997:427). “Bu heyetin imparator tarafından büyük bir nezaket ve sıcaklıkla karşılanması, Bosna-Hersek’teki Müslümanların Avusturya idaresi için en azından Hırvatlar kadar önemli olarak algılandığını göstermekteydi.” 80 kişiden oluşturulan heyette hem kamu görevlileri hem de büyük toprak sahipleri bulunuyordu. İmparator Franz Josef, Müslümanların gönlünü almaya çalışıp, heyet tarafından verilen sadakat teminatına karşılık İslam dinine mensup olanlara dinlerini yaşama özgürlüğü verileceğini ve dinlerinin diğer dinler karşısında eşit tutulacağını garanti etti (Yılmazata, 2005:125). Görüşmeden bir gün sonra vali Ferdinand da Kuloviç’i kabul etmiş, Kuloviç burada da hükümete olan sadakatini dile getirmişti.

MNO bu durumu ağır bir dille eleştirerek Kuloviç'e "ölü siyasetçi" adını taktı. Musavat gazetesinde birçok demeç ve mektuplarda Kuloviç ve onun heyetinin Müslümanların temsilcisi olmadıkları haberi yayınlandı. MNO özellikle Kuloviç'in Daily Telegraph gazetesindeki; " Müslümanlar ilhak ile çok mutludur. İlhakla birlikte Bosna-Hersek'te korku bitti. Çünkü onlar zulüm yapan Osmanlı Devleti'nin tekrar dönmesinden korkuyorlardı" açıklamasına büyük tepki gösterdi. " Çünkü Bosna-Hersek'teki Müslümanların Osmanlı Devleti'ne olan sevgisini bile bile Kuloviç'in böyle bir şey söylemesini kabullenemiyordu" (İmamoviç, 1997:427).

MNO Ocak 1909'da Osmanlı Devleti'nden yana daha çok ümitlenmeye başladı. Çünkü Osmanlı hükümetinin vezir Kamil Paşa'ya olan güvenini yitirdiği duyumları alınmıştı. İlhak konusunda Avusturya-Macaristan hükümetiyle anlaşan kişinin Kamil Paşa olduğunu düşünüyorlardı. 1902'den bu yana İstanbul'da yaşayan Dzabiç Osmanlı hükümetine bir önerge verdi. Bu önergede; "Bosna-Hersek İslam dünyası açısından önemlidir. Toprakları açısından Osmanlı Devleti'nin en zengin bölgelerinden biridir. Ben işgalin geçici olduğuna ve Bosna-Hersek'in Osmanlı Devleti'ne geri verileceğine inanıyorum. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin ilhakı kabul etmesi yanlıştır. Bu Avusturya'ya yardım etmek demektir" ifadeleri yer alıyordu.

İlhak konusunda her geçen gün anlaşmazlıkların artması üzerine hükümet 1909 Şubat başında bir anayasa anketi düzenledi. Hükümete göre bu ankette yer almak yeni anayasayı kabul etmek demektir. Anket için 10 Müslüman, 8 Sırp, 5 Hırvat ve 1 Yahudi davet edildi. Hükümet siyasi partileri kanunen kabul etmediği için onları çağırmadı. 8 Şubat'ta 5 Sırp temsilci anket çalışmalarında bulunduktan sonra, toplumun temsilcileri olarak değil birey olarak davet edildikleri için çalışmalara devam etmeyeceklerini açıkladılar. Müslüman temsilciler ise kişisel sebepler göstererek anketlere katılmayacaklarını bildirdiler. Musavat gazetesi "bizim için bizsiz" başlıklı bir yazı yayınlarak, Müslüman halkın kendi temsilcilerinin bulunacağı bir anayasa anketi dışındaki hiçbir anketi kabul etmeyeceklerini açıkladı (İmamoviç, 1997:428-429).

Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan arasında 26 Şubat 1909'da Bosna-Hersek ile ilgili bir protokol imzalandı. Bu protokole göre;

- Bosna-Hersek'in ilhakı Osmanlı Devleti tarafından kabul edilecek,

- Buna karşılık Yenipazar Osmanlı Devleti'ne bırakılacak,
- Aslen Bosna-Hersekli olup Bosna-Hersek'te seyahat etmekte olan veya oralarda ikamet etmekte olan Osmanlı tebaası, Osmanlı tebaalığını muhafaza edecek,
- Bosna-Hersek ahalisinden olup Osmanlı ülkesine göç etmek isteyenler serbestçe göç edebilecekler ve bunlar Osmanlı tebaası kabul edilecek, daha sonra göç etmek isteyenlere ise Avusturya tebaası muamelesi yapılacaktır,
- Bosna-Hersek Müslümanlarına, önceden olduğu gibi, din, mezhep ve ibadet özgürlüğü tanınacak,
- Diğer din ve mezhep mensuplarının sahip oldukları sosyal, siyasi ve iktisadi haklar Bosna-Hersek Müslümanlarına da tanınacak,
- Vakıfların idaresinin Bosna-Hersekli'lere ait olduğu kabul edilecek,
- Din adamları ve dini reisler Şeyhülislamlığa bağlı kalacak ve camilerde hutbeler padişah adına okunacak,
- Avusturya-Macaristan emlak-ı mirîye bedeli olarak Osmanlı Devleti'ne 2,5 milyon lira verecektir (HR.HMŞ.İŞO., 36/4, BOA, (H.5.S.1327), (26.02.1909)).

2.5.1. İlhaka Tepkiler

İlhak kararı, Bosna ve Hersek'te yaşayan insanları hukuken yeni bir durumla karşı karşıya bıraktı. Doğal olarak Hırvatlar ilhak karşısında olumlu bir tavır sergilediler. Katolik eğitim ve din kurumları Avusturya-Macaristan hâkimiyeti altında olumlu bir gelişme göstermiş, Hırvatlar diğer milletlere nazaran kamu hizmetlerinde daha yüksek oranda istihdam edilmişlerdi. Özellikle dindar ve soylu çevreler Avusturya-Macaristan devletine sadık kalarak ilhakı kendi menfaatlerine uygun olarak kullandılar. Hırvatlar, Katolik kilisesinin, İslam'a ve Ortodoksluğa karşı daha fazla güçleneceğini ümit ettiler (Yılmazata, 2005:117). Bosna-Hersek Müslümanları ise ilhaka ve Osmanlı Devleti'nden tamamen ayrılmaya karşı çıktılar. Mostar bölgesinin baronu, eski savcı Karla Pitner, 23 Ekim'de ilhaktan sonraki Bosna-Hersek Müslümanlarının huzursuzluğunu şu şekilde açıklamıştır: “Boşnakların tamamı dövülmüştü. Ramazan nedeniyle olanlar duyulmamıştı. Hepsi korku, istek ve beklentilerle dolu idi.

Müslümanlar göçlerin başlayacağını düşünüyorlardı. Onların kafalarında camilerde namaz kılamayacakları, hatta halifenin ismini dahi anamayacakları fikirleri oluşmuş, ayrıca kadınların örtünmesinin yasaklanabileceği korkusu da vardı. Bu durum Boşnaklarda ağır bir psikolojik durum yaratmıştı. Katolikler tarafından diğer din mensuplarına, özellikle de Boşnaklara karşı çeşitli provokasyonlar yapılmaya başlanmıştı” (İmamoviç, 1997:426). Avusturya resmi politikasına göre ise tüm Bosnalı Müslümanlar ilhaktan memnundu. Hem Avusturyalı hem de Macar delegeler tarafından parlamento oturumlarında sıkça Müslümanların, Hırvatların ve Sırpaların ilhaktan memnun oldukları dile getiriliyordu (Yılmazata, 2005:116). 26 Şubat 1909’da Osmanlı Devleti’nin ilhakı kabul etmesinden sonra MNO “Bosna-Hersek Müslümanlarının Memorandumu” adlı dokümanı Osmanlı hükümetine teslim etti. Bu memorandumda; “Bu ilhak çok tehlikelidir. Avusturya-Macaristan Devleti bu ilhakı Osmanlı Devleti’ne zarar vermek için hazırladı. Osmanlı Devleti 2,5 milyon funta için kendilerinin en vatansever topluluğunu, her karış toprağını kanla aldığı Bosna-Hersek’i o toprakta hakkı olmayanlara nasıl satar? Kardeşimiz olan Osmanlı Devleti Müslümanları böyle bir ayıp satışa çıkarılmamıza razı olmayacaklardır. Gerekirse Bosna-Hersek’teki Müslümanların hepsi 2.5 milyon funta yerine 10 milyon funta verir ve gerekirse kendi çocuklarını satar. Sadece ‘Avusturya esirleri’ yerine ‘Osmanlı’nın en güvenilir toplumu’ olarak kalmak istiyoruz” ifadeleri yer alıyordu (İmamoviç, 1997:430).

Diğer taraftan ilhak haberi Bosna-Hersek’teki Sırp lar arasında ve özellikle Sırbistan’da büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Belgrad’da toplu gösteriler düzenlendi ve kısa zaman içinde Sırp birliği için mücadele edecek olan iki gizli cemiyet kuruldu: “Narodna Odbrana” (Milli Savunma) ve “Ujedinjenje ili Smrt” (Birleşme veya Ölüm, bir başka adıyla Kara El). 1908 yılının sonuna gelindiğinde Narodna Odbrana’nın, Bosna’da birkaç şubesi kurulmuştu. Sırbistan’ın Avusturya-Macaristan’a savaş ilan etmesine, Rusya Dışişleri Bakanı İzvolsky engel oldu. İzvolsky Belgrad’a şu doğrultuda tavsiyede bulundu: “Sırbistan sakın kalmalı; Avusturya’yı harekete geçirebilecek ve Sırbistan’ı ilhak etmesi için bir fırsat yaratacak hiçbir şey yapmamalıdır” (Malcolm, 1999:246).

İlhakın Bulgaristan’ın bağımsızlık ilanı ile paralel olmasından ve Avusturya’nın tek başına harekete geçmesinden dolayı hem İngiltere hem de Fransa hükümetleri olumsuz bir tavır sergilediler. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Osmanlı hükümetine, Bosna-

Hersek'in ilhakını ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını herhangi bir savaşa meydan vermeden protesto etmesi gerektiğini bildirdi (Y.A.Hus, 525/66, BOA, (H.11.N.1326), (07.10.1908)). Ayrıca Berlin Antlaşması'na taraf olan bütün devletlerin ve özellikle Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek'in ilhakına onay vermeden kendisinin de bunu tanımayacağını belirterek, Avusturya'yı uluslararası antlaşmaları hiçe saymakla suçladı. İngiltere'nin kaygısı, dengeyi sağlayan devletlerarası hukukunun bu gibi durumlardan sarsılabileceği idi (Yılmazata, 2005:95). İngiltere ve Fransa Berlin Kongresi'nin tek taraflı değiştirilemeyeceğini belirterek ilhak sorununun halledilmesi için uluslararası bir konferans toplanmasını istediler. Fakat Avusturya kendi iç meselesi olduğunu düşündüğü Bosna-Hersek hakkında bir konferans toplanma önerisini kabul etmedi (Genelkurmay, 1970:44).

Rusya, 15 Eylül'deki Viyana görüşmelerinde ilhakı onaylaması karşılığında, boğazlardan serbest geçiş isteği konusunda Avusturya'nın desteğini kazanmıştı. Ancak Rusya, ilhaktan sonra İngiltere ve Fransa'nın tepkisi üzerine Avusturya'ya olan desteğini çekmişti. İlhak Rusya için beklenmedik bir olay değildi, fakat Rusya'nın bu olaydaki tepkisi Avusturya'nın bunu aniden ve haber vermeden yapmasıydı. Rusya ilhak tarihinden haberdar edilmediğinden ve Avusturya'nın tek başına hareket etmesinden dolayı Avrupa devletleri arasındaki dengesinin sarsıldığını düşünüyordu. Izvolski, ilhak sorununun bir Avusturya iç meselesi olmadığını, bunun bir Avrupa meselesi olduğunu belirtti. Ona göre Berlin Antlaşması'nı imzalayan tüm devletler bir araya gelerek ilhakın hukuki temellere dayandırılması için uluslararası bir konferans yapmalıydı. Rus siyasetçileri ve kamuoyu ise, boğazların Rusya'ya açılmasıyla, ilhakın Rusya'ya verdiği zararın telafi edilebileceğini düşünüyordu (Yılmazata, 2005:110). Almanya ilhaktan sonra da Avusturya'ya olan desteğini devam ettirip, bunun ittifakta bulunan iki bağımsız devletin doğal tavrı olduğunu açıklamaya çalıştı. Fakat bu destek Osmanlı Devleti tarafından tepkiyle karşılandığı için, Almanya hem Osmanlı Devleti'ne hem de diğer devletlere ilhak kararından kesinlikle haberdar olmadığını bildirdi (Yılmazata, 2005:106).

Bosna-Hersek'in ilanı ve aynı zamanda Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi Osmanlı Devleti için beklenmedik bir durumdu. Avusturya-Macaristan; Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek'i fiilen yönetmediğini, bölgenin 30 yıldır Avusturya idaresi

altında olduğunu ve bu süre zarfında bölgenin iktisadi ve idari gelişmeler kaydettiğini ve halkın bu gelişmeleri ve mevcut idarenin devamını istediğini belirterek, Bosna-Hersek'teki hükümler haklarını artık resmi olarak üstlenmeleri gerektiğini beyan etti. Ayrıca ilhak kararının biran önce onaylanması için Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanı ile artık yeni bir siyasi dönem açılmış olduğundan ve Yenipazar'ın asayişini tek başına sağlayabileceğine güvendiğinden, Yenipazar bölgesinden askerlerini çekeceğini ve bu bölgenin Osmanlı Devleti'ne bırakılacağını belirtti (Y.A.Hus, 525/67, BOA, (H.11.N.1326), (07.10.1908)). Osmanlı Hariciye Nezareti, Viyana'ya 8 Ekim'de Bosna-Hersek'in ilhakını protesto eden notalar sundu. Osmanlı Devleti de uluslararası bir konferans yapılmasından yanaydı. Osmanlı Devleti'nin amacı, konferans vasıtasıyla Berlin Antlaşması'na taraf olan bütün devletleri toplayıp, aralarındaki rekabet sayesinde kendi menfaatlerini korumaktan ibaretti (Yılmazata, 2005:130). Sultan II. Abdülhamid, Meclis-i Mebusandaki oturumunda açılış konuşması yaparak Bosna-Hersek'in ilhakını kınadı. Selanik mebusu Cavit Bey de söz alarak, hem hukukun ihlal edildiğini hem de Osmanlı Devleti'nin itibarının zarar gördüğünü belirtti (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, c.1, s. 65, 6. İnikat, (H.15.Kanun-ı Evvel.1324), (15.12.1908)). Sadaret mektupçusu Fuat bey, Sadrazam Kamil Paşa'nın hükümet programını izah ederken, Bosna-Hersek meselesinin çözümünün zaruri olduğunu ve bu çözümün de uluslararası bir konferansla yapılması gerektiğini beyan etti (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, c.1, s. 169, 11. İnikat, (H.31. Kanun-ı Evvel.1324), (31 Aralık 1908)).

9 Ekim'de, ilhaktan üç gün sonra, İstanbul'da özellikle Eminönü ve Sultanahmet'te duvarlara birçok afiş yapıştırıldı. Afişlerde, halka Avusturya ve Bulgar mallarını almama çağrısı yapıldı. Boykot kısa sürede Osmanlı halkı arasında yayıldı (Yılmazata, 2005:135).12 Ekim'den itibaren boykot, sadece Avusturya mallarının satışına karşı bir ambargo olmayıp doğrudan Avusturya mallarının Osmanlı sınırlarına sokulmamasını amaçladı. İstanbul, İzmir, Selanik, Yafa ve diğer liman kentlerindeki hamallar, Avusturya Lloyd Kumpanyası'na ait olan gemilerden malların indirilmesine engel oldular. Avusturyalı tüccarlar bu boykottan etkilenmemek için, kendi mallarını başka gemilere taşımaya başladılar. Ancak halk bu durumun farkına varıp buna da tepkilerini gösterdi. Örneğin, Levant Kumpanyası'na ait "Galata" ve "Atlas" vapurlarının taşındığı mallar "Aetna" adlı bir Alman vapuruna nakledilip Yafa limanına indirilmeye çalışıldı.

Ancak durumun farkına varan hamallar, malların indirilmesini engelleyerek, bu malları denize atarak tahrip ettiler. Bunun üzerine Levant Kumpanyası Alman Konsolosluğu'na başvurarak, Alman büyükelçiliği vasıtasıyla zararın telafisini Osmanlı Devleti'nden talep etti. Osmanlı makamları zararın incelenmesi için harekete geçti. Mesele ancak boykot bittikten sonra, 26 Şubat 1909 tarihinde Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti'nin ilhak konusunda uzlaşmasından sonra halledilebildi (DH.MUI, 4/83, BOA, (H.24.R.1328), (04.05.1910)).

Osmanlı Devleti'nde bütün gazeteler ilhaka tepki içerikli yazılar yayınladılar. Servet-i Fünun'un Bosna-Hersek ile ilgili yayın politikası, boykotu desteklemekten ibaretti. İlimli bir üslup kullanan gazete, boykotu milli bir dava olarak nitelendirmekteydi. Gazete boykotun tesirini arttırmak için, onu sürekli gündemde tutmaktaydı. Tercüman-ı Hakikat gazetesi ise, boykotu desteklemenin yanında, Bosna-Hersek Müslümanlarının ilhaka karşı olduğunu ve Osmanlı Devleti'ne sadık kaldıklarını vurgulamaya çalıştı. "Bosna Müslümanları" adlı imzasız olarak yayınlanmış bir makalesinde, Bosna Müslüman halkının asla Avusturya vatandaşı olamayacağını dile getirip, Bosna'dan gelen ilhakı protesto eden telgrafları yayınladı (Yılmazata, 2005:149-150). Bosna-Hersek'in ilhakıyla birlikte çıkmaya başlayan Volkan gazetesi ilk haberlerini 11 Aralık'ta yayınladı. Gazetenin ilk nüshasında "Boykotaj" adlı manşetin altında boykotu destekleyen bir makale yer aldı. Boykotu milli ve manevi birliği sağlayan başarılı bir girişim olarak tanımlayan gazete, Avusturya ekonomisinin boykottan kötü etkilendiğini vurguladı (Volkan, 1. sayı, 11 Aralık 1908). Sabah gazetesi de boykotu destekleyip, ilhakin uluslararası hukukun bir ihlali olduğunu açıkladı. İlhaktan rahatsız olan Sırbistan'ın Avusturya-Macaristan'a karşı izlediği sert boykot politikasına geniş yer verdi. Sırp halkının heyecanını ve kararlılığını vurgulayan Sabah gazetesi, kendi kamuoyunu da benzer tavırlara davet ederek Osmanlı Devleti ve Sırbistan arasında bir çıkar birliğinin olduğunu belirtti. Ayrıca yazılarında, Osmanlı hükümetini Sırbistan ile bir ittifak yapmaya davet etti (Yılmazata, 2005:151).

Göründüğü üzere Bosna-Hersek'in ilhakı Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti arasında bir sorun olmaktan çıkmış, uluslararası bir konum kazanmıştı. Avrupa devletleri, Avusturya-Macaristan'ın Berlin Kongresi kararlarını ihlal ettiğini belirterek bu olayın içinde birer birer rol almaya başlıyorlardı.

2.6. İlhaktan Sonra Bosna-Hersek'in Anayasa Mücadelesi

Avusturya-Macaristan hükümeti ilhaktan sonra Müslümanları yatıştırmak ve Bosna-Hersek'te kendi egemenliklerinin kabul edilmesini sağlamak amacıyla, bu eyaletlerde bulunan Müslümanlara dini konularda, vakıflarda, eğitim ve öğretim alanında özerklik konusunda 15 Nisan 1909 yılında temel bir yasa çıkarttı (Karçiç, 1994:25). Bu kanunla okul ve kolejlere yardım eden yan kuruluşlar ve vakıflarla ilgili yüksek idari yönetim, sekiz tabii üye (reisu'l-ulema, altı müftü, vakıf idare heyeti başkanı) ile bölge idare heyetleri tarafından seçilen yirmi dört üyeden oluşan Vakıf Maarif Meclisi'ne (Sabor) verildi. Bu meclisin alt kuruluşları, bölge meclislerinin kendi aralarından seçtiği bölge heyetleri yani cemaat meclisleriydi. En yüksek dini kuruluş, Reisu'l-ulema başkanlığında dört üyeden oluşan Ulema Meclisi idi. Reisu'l-ulema ve Ulema Meclisi üyeleri, yine altı müftü ve yirmi dört seçilmiş üyeden oluşan Manevi Seçim Kurulu tarafından seçilirdi. Reisu'l-ulema'nın seçilmesi yine dolaylı olarak imparatora aitti. Saraybosna'daki İslami Şura Meclisi'nce reislik görevi için tespit edilen üç adayın ismi imparatora verilir, o da birini reis olarak tayin ederdi. Seçilen Reisu'l-ulema Avusturya-Macaristan elçiliği aracılığı ile İstanbul'a iletilirdi. İstanbul'da bulunan Şeyhülislam, seçimlere herhangi bir şekilde müdahale etmeksizin Reisu'l-ulema için bir yetki belgesi çıkarırdı. Reis ancak bu yetki belgesinden sonra görevine başlayabilirdi (Djurdjev, 1992:302). "Bu yolla Avusturya-Macaristan devleti, Bosna-Hersek'teki Müslümanların İstanbul ile olan ilişkisini koparmış, tamamen sembolik düzeye indirmiş oluyordu" (Karçiç, 1994:25). Ayrıca her bir bölgenin Ulema Meclisi'nin teklif ettiği adaylar arasından hükümet tarafından seçilen bir müftüsü vardı. Yüksek din görevlilerinin ve memurların maaşları vilayet bütçesinden karşılanıyordu (Djurdjev, 1992:302). Bunun yanında Avusturya-Macaristan hükümeti kendi belirlediği sınırlar dahilinde çeşitli alanlarda da Müslümanların hallerinin iyileştirilmesi için imkanlar tanıdı (Karçiç, 1994:25).

1909 yılında getirilen yeni bir statü ile Reisu'l-ulema'nın vazifeleri belirlendi. Buna göre:

- Ulema Meclisi, Manevi Seçim Kurulu ve meclisi toplantıya çağırır ve ona başkanlık eder.

- Şer'i hâkimlere uygunluk belgeleri verir.
- İmamlar ve hatipleri tayin eder.
- Saraybosna'da bulunan Şer'i hâkimler okulunu kontrol eder (Başıç, 1998:46).

1909'daki kanuni düzenlemelere göre Müslüman çocukların mekteplere devam mecburiyeti konuldu. Rüştüyeler Müslüman çocukların ilkokulları arasında sayıldı. Medreseler din görevlileri yetiştiren okullar olarak kabul edildi (Djurdjev, 1992:304). Ayrıca Müslümanlar bunlar dışında da yeni statüler kazandı. Bu statüler:

- Ulema Meclisi ile ilgili işleri yönetmek ve kontrol etmek,
- Dini işleri yürütmek,
- Müslümanlar arasında İslami ilimlerin öğrenilmesini sağlamak,
- Cami, medrese, mektep ve diğer dini binaları inşa etmek,
- Gerekğinde vakıf-maarif idaresine tavsiyelerde bulunmak,
- Devlet okullarında Avusturya-Macaristan hükümetiyle beraber din dersi alanı uygulamak ve uygulanmasını takip etmek,
- Devlet okullarında ve diğer kurumlarda ders vermek için Müslüman öğretmenler seçmek ve hükümete onaylatmak,
- Din ve devlet okullarında İslam dinine hakaret edilmemesi için çalışmak ve bunun için okul kitaplarını kontrol etmek ve herhangi bir hakaret olduğunda hükümete şikayet etmek,
- Şer'i hâkim adaylarını seçmek ve onlara sınavlarını geçtikten sonra diploma vermek (Başıç, 1998:53-54).

1909 yılında Eyalet Vakıf Komisyonu'nun geliri 768.277 kron, giderleri ise 761.114 krondu. Aynı yıl Bosna-Hersek'te 434 ilkokul vardı. Bunların 289'u resmi, 134'ü dini cemaatlere ait, 11'i özeldi. Bu okullarda 38.950 öğrenci vardı. Müslümanların özel durumları dikkate alınarak memleketin altı sancağında ve Breçka kazasında ilkokullar ve rüştüyeler açıldı. Bu okullarda da resmi okulların programı uygulanıyor, fazladan

olarak Türkçe ve Arapça dersleri okutuluyordu. Müslüman kızların okumalarına da imkân veriliyordu (Pehlivanlı, 2005:11).

Hükümet 17 Ocak 1910 yılında Bosna-Hersek'teki Müslümanlar için aile ve miras konularında da şer'i hükümlerin uygulanmasını kabul etti (Karçiç, 1994:26).

Son zamanlarda bünyesinde Hırvat temsilcileri bulundurduğu için MNO Müslümanlardan oy kaybetmeye başlamıştı. MNS ise Hırvatları aralarında istemedikleri ve Müslümanların Hırvatlaşmamaları için "Müslüman Birliği" başlıklı ikinci bir gazete yayınladı (İmamoviç, 1997:441). Ayrıca partinin isim değişikliğine karar vererek, 1910 anayasasından hemen önce partinin ismini "Bağımsız Müslüman Partisi (MSS)" olarak değiştirdi (Babuna, 2000:187).

İmparator ilhakın yayınlanması ve kabulüyle birlikte Bosna-Hersek halkına verdiği anayasa sözü için harekete geçti. Burian'a gönderdiği mektubunda Müslümanların anayasasının çerçevesini belirlemişti. Anayasayı kabul etmek için özellikle Bosna-Hersek halkının barış içinde yaşaması şartını ileri sürüyordu. Ülkede herhangi bir kargaşanın olmaması üzerine hükümet 1910 yılında anayasa çalışmalarına başladı. Hükümet anayasa oylanmadan önce Saraybosna'da anket yapmaya karar verdi. Anketleri açan Burian ilk önce anayasa ile ilgili bir açılış konuşması yaptı. Yeni anayasada insan haklarının güvence altına alınacağını ve çeşitli makamlarda eğitilmiş ve zengin kişilerin bulunacağını söyledi. Burian'ın konuşmasından sonra SNO temsilcilerinden Nikola Stojanoviç ve arkadaşları ankette yer almayacaklarını bildirdiler. Çünkü kendilerinin SNO temsilcileri olarak değil birey olarak davet edildiklerini, örgütlerinin hükümet tarafından kabul edilmediğini söylediler. Bu ankette SNO ve MNO dışında tüm siyasi partiler yer aldı (İmamoviç, 1997:433-434).

Anayasa tartışmalarının uzaması üzerine MNO heyeti; Ali Beg Firdus, Şerif Arnautoviç, Ragıp Beg Ciniç, Mehmet Beg Fadilpasiç ve Beçir Beg Gradaşçeviç 8 Şubat 1910'da Pitner'i ziyaret ettiler. İki gün sonra Burian ve devlet başkanı Varešanoviç'i ziyaret ettiler. Heyet MNO adına ilhaki şartsız kabul ettiklerini bildirdi. "Çünkü Müslüman Halk Teşkilatı diğer siyasi partiler gibi açık bir şekilde çalışmak istiyordu. Bunu yapmak için Avusturya-Macaristan hükümetini kabul etmek gerektiğini düşünüyorlardı" (Başiç, 1998:26).

MNO anketler bittikten sonra 4 Mayıs'ta Musavat gazetesinde "Bizim Anayasamız" başlıklı yazı dizisini yayınlamaya başladı. MNO anayasanın tartışılması için "halkın gerçek temsilcilerinin" çağrılması gerektiğini düşünüyordu. MNO'ya göre; hükümetin halkın temsilcileriyle anlaşıp kanun çıkarması, seçimlerin özgür olması ve diğer parti ve temsilcilerle anlaşarak organize olunması gerekiyordu. Bu yazılar nedeniyle Musavat gazetesine 1500 kruna para cezası verildi.

Bu arada MNS ilhaktan sonra siyasete girme yolları arıyordu. İmparatorun anayasa için vermiş olduğu sözden sonra bu sorunla yakından ilgilenmeye başladılar. MNS temsilcileri anayasa hakkındaki isteklerini yazılı olarak Burian'a teslim ettiler. MNS'nin anayasa istekleri beş ana noktadan ibaretti:

- Müslümanların korunması ve Katolikler tarafından asimilasyona uğratılmamaları,
- Mal, mülk ve tarım konusunda hakların eşit olması,
- Bosna ve Hersek'in tek bir vücut halinde kalması, birinin diğerinden ayrılmaması,
- Tüm toplumların din âlimlerinin oy kullanmasının yasaklanması (İmamoviç, 1997:435-436).

MNO ilhakı kabul ettikten sonra mecliste Müslüman sandalyelerinin artırılmasını istedi. Hırvatlar ve Sırlar da daha önceden kendileri için aynı istekte bulunmuştu. Ancak Müslümanlar "adil olmayan bu sandalye ayrımı" konusunu Burian'a iletiler. Çünkü Müslümanlar kendi nüfuslarına göre daha fazla sandalyeye sahip olmaları gerektiğini düşünüyorlardı. MNS lideri Kuloviç de mecliste ve belediyelerde kendilerine daha fazla yer verilmesini istedi. Ancak her iki tarafın isteği de hükümet tarafından reddedildi.

Anayasa ve ona bağlı kanunları düzenledikten sonra 17 Şubat'ta Kral Franz Josef tarafından hükümet binasında okundu. 20 Şubat'ta ise hükümet; milletvekilleri, bakanlar, din temsilcileri ve belediye temsilcileriyle hazır bulundu. Başbakan Vareşanın değişiklikleri okuduktan sonra anayasayı yürürlüğe koydu (İmamoviç, 1997:438). Vareşanın tarafından Saraybosna'da açılan Bosna Sabor Meclisi ile Bosna-Hersek'in

idaresi bu meclise bırakıldı. Bu kurumla Müslümanlar, Sırp ve Hırvatlar ilk kez Bosna-Hersek'te karar verme sürecinde yer aldılar (Glenny, 2001:256).

Hükümet her 25.000 kişinin 1 milletvekili seçme hakkına sahip olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Nüfus Daire Müdürlüğü Bosna-Hersek'te Ekim ayında nüfus sayımı yaptı. Sayıma göre 1910 yılında ülkede 1.898.044 nüfusun yaşadığı ortaya çıktı. Bu durum meclise 72 milletvekilinin seçileceğini gösterdi. Milletvekili sayısı Müslüman, Sırp ve Hırvatlar arasında bölündü. Buna göre 1 Müslüman sandalyesinin 33.355, 1 Sırp sandalyesinin 33.714, 1 Hırvat sandalyesinin ise 33.373 nüfusu vardı. Ancak imparator anayasayı başkan yardımcılarının bu üç milliyetten kesinlikle olmaması şeklinde düzenlemişti (İmamoviç, 1997:439). Ayrıca mecliste 72 milletvekilinin yanı sıra tayinle göreve getirilen 20 üyenin de bulunmasına karar verildi. Meclis üyelerinin bir kısmı dini temsilciler, bir kısmı yüksek unvanlı devlet görevlilerinden oluşuyordu. Meclisin başında sivil bir muavini olan yüksek rütbeli bir komutan bulunuyordu. Meclis adli, idari, siyasi ve mali olmak üzere dört şubeden oluşuyordu (Çauşeviç, 1994:39).

24 yaşını doldurmuş tüm erkeklere seçimlere katılma hakkı tanındı. Bosna-Hersek kurumlarında çalışan Avusturya-Macaristan vatandaşlarına da seçimlere katılma hakkı verildi. Kadınlar ise 140 kruna ödedikleri takdirde erkekler gibi seçilme hakkı elde edebiliyorlardı. Askerlere, devlet görevlilerine, resmi okullarda çalışanlara ve suçlulara ise seçme ve seçilme hakkı verilmedi.

Anayasanın 11. maddesinde “millet ve dil haklarınızı özgürce koruyabilirsiniz” ifadesi yer alıyordu. Ancak hükümetin savaş, ayaklanma ve ihanet durumlarında müdahale etme yetkisi vardı. Ayrıca Bosna-Hersek anayasaya göre Avusturya ve Macaristan hükümetlerinin “birlik bölge”si oldu (İmamoviç, 1997:439-440).

Yeni anayasaya göre, Vakıf-maarif Kurumu'nun görevi yeni camiler inşa etmek ve daha önce inşa edilmiş olan camileri korumaktı. İslami eğitim kurumlarının görevi ise, din görevlileri ve muallimler yetiştirmek, gençlere İslam dinini öğretmek, daha iyi ve sağlam Müslüman olmalarını sağlamaya çalışmaktı. Özerk vakıf kurumuna ait birimler ise şunlardı:

- Cemaat meclisleri,
- İlçe meclisleri,

- İl ve ilçe seçim kurumları.

Bu kurumlarda çalışacak olan elemanların hepsini Müslümanlar özgür bir biçimde seçmeye başladı. Getirilmiş bu yeni statü ile kurulan yeni vakıflar tam anlamıyla özerk oldular. Vakıf kurumları kendi heyetlerini kendileri seçiyordu. Seçim kurumu, vakıf ve maarif gelirlerini kendisi topluyordu. Özerk yönetimlerin tüm problemlerini serbestçe kendileri çözüyordu. Özerk yönetimin kararları devlet anayasasına aykırı olduğunda hükümet bu kararlara karşı çıkabiliyor, hatta iptal bile edebiliyordu. Vakıf ve maarif ihtiyaçlarını karşılamak üzere Vakıf-Maarif Kurumu dini ek vergi koyabilirdi. İlk on yılda bu ek verginin miktarı bütün vergilerin %10'u kadar olacaktı (Başış, 1998:81-82).

Hükümet 18 ve 28 Mayıs tarihleri arasında seçimlerin yapılmasına karar verdi. MNO ile MNS oy toplamak için aralarında bir mücadeleye giriştiler. Fakat birlikte hareket etmek için anlaşmaya varamadıklarından bazı gazetelerin hedefi haline geldiler. Bu durumu özellikle meclisteki bağımsız grup eleştirdi. Seçimlere Müslüman nüfusun %83'ü, Sırp nüfusunun %85'i, Hırvat nüfusunun ise %61'i katıldı. Yapılan seçimlerde SNO 31, MNO 24, Hırvatların partisi ise 12 milletvekiline sahip oldu. Kalan 4 milletvekilliğini ise Avusturya-Macaristan vatandaşları kazandı. MSS yaptığı açıklamada seçimi kaybetmesini Sırp'ların ve Baron Pitner'in propagandalarına bağladığını duyurdu. Kuloviç mecliste Müslüman milletvekillerinin hedef tahtası haline gelmemek için görevinden istifa etti.

Seçimlerden hemen sonra Franz Josef Bosna-Hersek'i ilk kez ziyaret etti. 30 Mayıs'tan 3 Haziran'a kadar ülkede kalan imparator, meclisi davet etti. Meclisin ilk toplantısında imparatorun isteği üzerine Ali Bey Firdus başkan, Vojislav Şola ve Dr. Nikola Mandiç ise başkan yardımcısı seçildi.16 Haziran'da gerçekleşen ikinci toplantıda Nikola Stojanoviç tüm Sırp milletvekilleri adına protestolara başladı. Hükümetin "meclis başkanını seçerken çoğunluğu ciddiye almamasını" eleştirdi. Bu mesele büyük tartışmalara neden olduysa da, kısa bir süre sonra kapandı (İmamoviç, 1997:443-444).

Bu anayasal dönemde de Müslümanlar, Sırp'lar ve Hırvatlar arasındaki ilişkilerin yönünü tarım sorunu belirliyordu. SNO üyelerinin çoğunluğu zorunlu bir çözümden yana olmamakla birlikte, Otadzina dergisi çevresinde SNO üyesi Petar Koçiç liderliğindeki bir grup, tarım sorununun radikal bir şekilde çözüme kavuşturulmasını ve toprak sahiplerinin imtiyazlarının kaldırılmasını talep ediyordu. 1910 yılında Bosanska

Krajina'da bir Hırvat köyünde başlayan kmet isyanı, bu olayın arkasında Koçiç grubunun olduğuna inanan Müslümanları korkuttu. Bunun üzerine Müslümanlar, meclisteki Hırvat milletvekilleriyle tarım sorununun zorunlu çözümüne karşı bir anlaşma yaptılar. Müslümanlar bunun karşılığında, dil politikasında Hırvatların yaklaşımını desteklediler. Oluşturulan yeni ittifak "Birleşik Müslüman Organizasyonu" adını aldı. Bu yeni örgütün yayın organı Zaman dergisiydi. Ali Bey Firdus öldükten sonra yerine geçen Derviş Bey Miralem liderliğindeki altı milletvekili, Hıvatlarla yapılan bu ittifakı kabul etmeyerek "Müslüman Halk Birliği" adıyla yeni bir parti kurdular. Bu partinin dergisi ise "Novi Musavat" oldu.

"Kısa bir süre içinde çok sayıda siyasi partinin kurulması ve bu partiler arasındaki ilişkilerin hızla gelişmesi, ülkede siyasi bir hayat için gerekli şartların uzun süredir mevcut olduğunun göstergesidir" (Babuna, 2000:189-190).

İlhaktan hemen sonra Sırp milliyetçiliği Bosnalı Ortodoks nüfusun özellikle okul çocukları ve üniversiteli öğrencileri arasında yayılmıştı. 1907-1910 yılları arasında güçlenen ortak bir Güney Slavları devleti kurma projesi, ilhaktan sonra Hırvatlar ve Sırplar arasında işbirliğine neden oldu. 1910 yılından hemen sonra Sırp milliyetçiliğinden, daha geniş kapsamlı olan Yugoslav milliyetçiliği tutumuna geçen okul çocukları ve üniversite öğrencileri "Mlada Bosna" (Genç Bosna) adlı örgütü kurdular. Bu örgüt üyeleri, ruhban sınıfına karşıydılar. Milli özgürlük kadar toplumsal devrim de istiyorlardı (Malcolm, 1999:249-250). Genç Bosna'nın üyelerinin çoğu Sırp olmakla birlikte Hırvat ve Müslüman azınlığı da bünyesinde toplamıştı (Glenny, 2001:256). Anarşist fikirlerin ve Sırbistan'daki milliyetçi örgütlerin etkisiyle, 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan veliahdı Franz Ferdinand'a yapılan suikastı bu örgüt gerçekleştirecekti (Babuna, 2000:190).

BÖLÜM 3: BOSNA-HERSEK'TEN GÖÇLER

3.1. Bosna-Hersek'te Nüfus ve Etnik Yapı

Bosna-Hersek'te etnik yapı üç ana grup etrafında toplanıyordu. Bu gruplar; mezhep, din ve kültür farklılığı sebebiyle Müslüman Boşnaklar, Ortodoks Sırp ve Katolik Hırvatlar olarak birbirlerinden tamamen ayrılıyordu. Bu gruplar dışında Yahudi ve Çingene nüfus da azınlık olarak bulunmaktaydı. Bosna-Hersek nüfusu, Avusturya-Macaristan ve Venediklilerin Bosna-Hersek topraklarına saldırarak Hıristiyan nüfusu bu topraklara yerleştirmesi, Müslümanların da göç ettirilmesi veya öldürülmesi, geçen yüzyıllarda salgın hastalıkların nüfusun üçte birini yok etmesi gibi sebepler yüzünden inişli çıkışlı bir seyir takip etti. Genellikle Müslümanlar nüfusun daha yoğun olduğu şehir ve büyük bölgelerde kalıyordu.

En eski nüfus sayımı, Papanın vekili Pietro Massarecchio tarafından 1624'te yapılmıştı. Bu sayıma göre Bosna-Hersek'te Müslümanlar toplam nüfusun üçte ikisini oluşturuyordu. Sayıları 900 bin civarındaydı. Ortodokslar 150.000 kişiyle nüfusun %11'ini, Katolikler ise 300.000 kişiyle %22'sini oluşturuyordu (Başçı, 1998:27). Fransa'nın Bosna-Hersek konsolosu Chaumette Des Foses ise, 1807-1808 yıllarında Bosna-Hersek'te 600 bin civarında Müslüman, 500 bin Ortodoks ve 120.000 Katolik nüfusun olduğundan bahsetmektedir. Buna göre, nüfusun %49.18'ini Müslümanlar, %40.98'ini Ortodokslar ve %9.83'ünü Katolikler oluşturmaktadır. Fransız bilgin Ami Bove'nin 1836'da verdiği nüfus bilgilerine göre; Müslümanlar 700.000 (%70), Hıristiyanlar ise 300.000 (%30) civarındadır (Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri, 1992:4).

Papaz ve edebiyatçı Ivan Frano Yukić 1840'da Bosna-Hersek'te 1 milyon 100 bin insanın yaşadığını, Ortodoksların 500 bin, Müslümanların 384 bin, Katoliklerin 200 bin, Yahudilerin 2500 ve Çingenelerin de 6 bin civarında olduğunu belirtmiştir.

Osmanlı Devleti zamanında ilk resmi nüfus sayımı, sadece Bosna ve Yenipazar'daki Müslüman erkek nüfus olmak üzere 1850'de yapıldı. Müslümanların nüfusu şu şekildedir:

Tablo 1: 1850 Yılında Bosna'da Müslüman Erkek Nüfus

Sancak ve Kaza	Nüfus	Sancak ve Kaza	Nüfus
Saraybosna (şehir)	15.200	Kozarac	3.700
Saraybosna (çevresi)	6.000	Klyuç	4.900
Visoka	12.800	Banjaluka	10.600
Foyniça	5.600	Derbend	3.500
Rogatica	7.000	Teşene	12.600
Travnik	10.000	İzvornik	10.600
Zenica	10.500	Bjelina	8.600
İhlivne-Glamoç	7.000	Tuzla	26.000
Akhisar (Üsküp)	10.000	Srebrenica	13.900
Yayçe	6.700	Breçka	4.800
Göhlhisar	2.200	Kladine	3.000
Prozor (Rama)	3.400	Gradaçaç	32.000
Bihke	13.700	Maglay	6.700
Novosel	4.400	Yenipazar	12.000
Priyedor	5.100	Yenivaroş	3.700
Novi	3.400	Syenica	3.600
Dubica	1.600	Mitroviça	3.000
Ostrojac	19.000	Tergovişte	12.100
Krupa	9.000	Vişegrad	5.000
Eski Maydan	5.000	Bihor	9.600

Tablo 2: Bosna'da Toplam Müslüman Erkek Nüfusunun Sancaklara Göre Dağılımı

Sancak	Nüfus
Saraybosna	24.482
Travnik	24.170
Bihke	34.979
Banjaluca	13.381
İzvornik	40.047
Yenipazar	24.440
Toplam	175.449

“Tablodaki sayılar Bosna'daki erkek nüfusu gösterdiğinden eğer bu rakam 2 ile çarpılırsa, Bosna'daki toplam Müslüman nüfus 350.898 olarak ortaya çıkar” (Başıç, 1998:29-30).

Ahmet Cevdet Paşa ise 1863'teki müfettişliği sırasında Bosna-Hersek'in nüfusu hakkında şu bilgiyi vermektedir:

Tablo 3: 1863 Yılında Bosna-Hersek Nüfusu

Halk	Nüfus	Yüzdellik Dilim
Müslümanlar	472.000	%41.25
Ortodokslar	488.000	%42.65
Katolikler	184.000	%16.08
Toplam	1.144.000	%100.

Kaynak: (Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri, 1992:5)

İkinci nüfus sayımı Bosna-Hersek Müslümanları için 1870 yılında yapıldı. Bu sayımda da sadece erkek nüfus gösterildi. İstatistik şöyledir:

Tablo 4: 1870 Yılında Bosna-Hersek'te Müslüman Erkek Nüfus

Sancak	Nüfus
Saraybosna	35.188
Travnik	43.847
Bihke	45.188
Banjaluca	29.902
İzvornik	63.661
Yenipazar	52.626
Hersek bölgesi	39.472
Toplam	309.524

“Toplam rakam iki ile çarpılırsa Bosna-Hersek Müslümanlarının yaklaşık toplam nüfusu 619.048 olarak ortaya çıkar” (Başıç, 1998:31).

Tarihçi Şenol Alparslan ise 1870 yılındaki Bosna-Hersek nüfusunu şu şekilde vermektedir:

Tablo 5: 1870 Yılında Bosna-Hersek Nüfusu

Sancak	Müslüman	Ortodoks	Katolik	Yahudi	Çingene	Toplam
Saraybosna	98.921	51.566	24.590	2696	1903	179.675
İzvornik	178.964	131.471	32.787	354	5521	349.098
Travnik	122.251	70.547	65.110	441	1850	260.193
Bihaç	127.027	104.343	5.898	0	1124	238.393
Yenipazar	147.942	85.952	0	112	2086	236.093
Banjaluka	84.061	126.288	40.554	65	1656	252.623
Hersek	110.964	66.041	51.414	0	1900	230.319
Toplam	870.128	636.208	220.353	3669	16.041	1.746.399

Bu tablodan da anlaşılacağı gibi 1870 yılında Müslüman nüfus 870.128 kişi olarak verilmektedir (Alparslan, 2006:46).

1871 yılında nüfusun %49.84'ünü Müslümanlar, %36.44'ünü Ortodokslar, %12.62'sini Katolikler, %0.9'unu Çingeneler, %0.2'sini ise Yahudiler oluşturuyordu (Başıç, 1998:32). Osmanlı Devleti'nin idaresi altında bulunduğu devrin sonunda (1875) yapılan bir sayımda Bosna-Hersek nüfusu 1.051.000 olarak tespit edildi (Alparslan, 2006:47). İşgalden bir yıl sonra, 1879'da ise Bosna-Hersek'te yaklaşık 1.466.000 kişi yaşamaktaydı. Müslümanlar %38, Ortodokslar %42 ve Katolikler %18 oranında nüfusa sahiplerdi. Ayrıca yine küçük bir Yahudi azınlığı bulunmaktaydı (Yılmazata, 2005:51). Ancak yine de Müslümanlar 1879'da, Bosna-Hersek'te şehir nüfusunun %70'ini teşkil ediyorlardı (Babuna, 2000:110).

Avusturya-Macaristan yönetiminin 1885 yılında gerçekleştirdiği nüfus sayımına göre Bosna-Hersek nüfusu şu şekildedir:

Tablo 6: 1885 Yılında Bosna-Hersek Nüfusu

Halk	Nüfus	Yüzdellik dilim
Müslüman	492.710	%36.88
Ortodoks	571.250	%42.75
Katolik	265.788	%19.89
Yahudi	5805	%0.44
Diğer etnik gruplar	538	%0.04
Toplam	1.336.091	%100

1885 yılında Müslümanlar %51.18 ile başkent Saraybosna'da nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktaydı. Aynı zamanda Bihaç'ta %44.85, Tuzla'da %45.01 ve Travnik'te %30.67'lik bir Müslüman nüfus mevcuttu (Babuna, 2000:23).

1895 yılında yapılan bir sayımda Bosna-Hersek nüfusu 1.496.020 kişidir ve Müslümanlar 548.632 kişiyle nüfusun %34.99'unu, Ortodokslar 613.246 kişiyle %42.94'ünü ve Katolikler 334.142 kişiyle %21.31'ini oluşturmaktadır (Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri, 1992:6). Başka bir kaynak 1895 yılında Bosna-Hersek nüfusunu 1.568.092, o yılki Ortodoks nüfusunu ise 673.246 olarak göstermektedir (İmamoviç, 1997:439). 1910 sayımında ise nüfusun 1.798.660 kişiye ulaştığı ve aynı sayımda Müslümanların nüfusunun 588.244 olduğu ve bunun da nüfusun %32,25'ini oluşturduğu görülmektedir. Ortodokslar 793.264 kişi, Katolikler ise 417.152 kişidir. Buna göre Katoliklerin Bosna-Hersek'e yerleştirilmeleri ve Müslümanların da bölgeden göç etmesinden dolayı Katolik oranının arttığı, buna karşın Müslüman nüfus oranının gittikçe azaldığı anlaşılmaktadır (Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri, 1992:6).

1879'dan 1910 yılına kadar toplam 66 şehirden 13'ünde Müslüman nüfus azalırken, 25 şehirde Müslümanların sayısı ortalamanın üstünde arttı. Bu şehirlerin çoğunluğu Sava bölgesiyle, Bihaçka Krajina, Karadağ ve Sırp sınırlarının yakınlarında bulunurken, biri de Orta Bosna'daydı (Babuna, 2000:110). 1910 yılı Ekim ayında yapılan sayıma göre Bosna-Hersek'te 1.898.044 nüfus bulunmaktaydı (İmamoviç, 1997:439). Müslümanlar bu tarihte %50.76'yla şehirlerde hala mutlak çoğunluğu oluşturmalarına rağmen, toplam nüfus içindeki oranları sürekli azaldı (Babuna, 2000:110).

3.2. Bosna-Hersekli Müslümanların Göçü

Osmanlı Belgelerine göre Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'te idareyi ele aldığı 1878 yılından sonra Müslümanlar üzerinde baskı dönemi başladı. Yeni yönetimin atadığı mahalli idareciler halka ağır vergilerle baskı uyguluyor, mallarını müsadere ediyor ve Müslümanları Bosna-Hersek'ten göç ettirmeye çalışıyordu. Ayrıca Saraybosna ve diğer şehirlerdeki okullarda öğretim dilinin Almanca olması ve din eğitiminin ise Katolik mezhebini öğretecek şekilde programlanması ile Müslüman talebelerin Hıristiyanlaştırılmasına çalışılıyordu. Adalet sisteminde ise Müslümanlar aleyhine para, sürgün ve hapis cezaları uygulanıyordu. Yönetim dini ve mezhebi bakımdan kendilerine yakın gördükleri Hırvatları daha çok destekliyor ve diğer bölgelerden Bosna-Hersek'e birçok Hırvat göçmen getirerek buralara yerleştiriyordu. Bunun neticesinde Hırvatlar, Katolik Propaganda Cemiyeti vasıtasıyla Müslümanlara, ya Hıristiyan olmaları ya da göç etmeleri konusunda baskı yapıyorlardı (Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri, 1992:28-29).

Bosna-Hersek'in işgalinden sonra, belli zamanlarda göçler meydana geldi. Bu göçlerden en çok Müslümanlar etkilendi. Göçler başlangıçta eski Osmanlı memurları ve yeni idare karşısında kendilerini tehlikede hisseden Müslümanlarla sınırlı kaldı (Babuna, 2000:26-27). Müslümanların işgalden sonra, Osmanlı Devleti'ne göç etme isteklerini belirttikleri dilekçelere karşı Meclis-i Vükela; Bosna-Hersek'teki Müslümanların tamamen göç etmesi halinde Osmanlı Devleti'nin o bölge üzerindeki egemenlik hakları ile Avusturya'ya karşı elde ettiği bazı askeri avantajları ortadan kaldıracığı, Avusturya'nın göç edenlerin mallarını Hıristiyanlara dağıtarak nüfuz temin etmesine sebep olacağı, ayrıca göçleri esnasında gerek devletin gerekse Müslüman göçmenlerin birçok problemle karşılaşacağı ve devletin içinde bulunduğu ekonomik zorluklar nedeniyle

göçmenlere gerekli yardımı yapamayacağı, bu sebeplerden dolayı göç etmek isteyen Müslümanların bu istekten vazgeçirilmeye çalışılmasının, ancak buna rağmen göç etmek isteyenlere de olumsuz cevap verilmemesinin uygun olacağına karar verdi (Y.A.Res., 3/7, BOA, (H.5.Ca.1296), (27.04.1879)).

Avusturya-Macaristan hükümetine göre işgalden 1880 yılına kadar meydana gelen göçlerin en önemli sebepleri şunlardı:

- Dışardan gizli propagandalar,
- Çabuk ve çok para kazanmak düşünceleri,
- Dinde fanatizm,
- Yeni yönetime karşı Müslümanların hoşnutsuzluğu,
- Kişilerin akrabalarının göçmüş olması,
- Osmanlı Devleti'nde çocukların eğitimi,
- Ticaretle uğraşmak,
- Osmanlı Devleti'nde iş aramak,
- Arazilerde çalışmanın zorlukları,
- Hükümetin yeni yolların yapımında Müslümanları çalıştırması (Başıç, 1998:38).

Bunların yanı sıra Müslümanlar arasında da evleri ucuza satın alabilmek için birbirlerini göçe zorlayanlar vardı. 1882 yılında toplanan 3003 dilekçede ise göç için hiçbir neden gösterilmiyordu.

Din ve kültür bağlılığı Müslümanların Osmanlı Devleti'ne göç etmesinin nedenlerinden biri oldu. Osmanlı hükümeti göç edenler için Kosova'da "Muhacir Komisyonları" kurdu. Bu komisyonların görevi göçmenleri kabul ederek onları iskân edilecekleri yerlere göndermektir. 1882-1883 yılında Osmanlı hükümeti, devlet fonunda 1.000.000 altın lirayı göçmenlere yardım olarak ayırdı (İmamoviç, 1997:368).

1881 yılında yürürlüğe giren askerlik yasası Müslümanlar arasında 1883 yılına kadar sürecektir kitlesel göçlere sebep oldu. 1882 yılında meydana gelen ve Müslümanların da

kısmen katıldığı Bosna-Hersek ayaklanması da bu dönemdeki göçlerde önemli bir rol oynadı (Babuna, 2000:27). Hükümet gençlerin askerden kaçmaması için çeşitli kanunlar çıkararak, 15 yaşından büyük olanların ülke dışına çıkmasını yasakladı. Onların dışındakiler ise göç etmek için hükümetten izin alabiliyorlardı. Hükümet devlete yarayan kişiler ve toprakla uğraşan tarımcıların da göç etmelerine izin verilmeyeceğini belirtti (İmamoviç, 1997:367-368).

Benjamin Von Kallay döneminde (1882-1903) basın hürriyeti büyük baskı altında kalarak, göç karşısında ses çıkarmadı. Göçü yasaklamak için de önlemler alınmadı. Ayrıca diğer ülkelerde Avusturya-Macaristan karşısında hoşnutsuzluklara yol açılmasına engel olmak gerekçesiyle bu göçler hükümet tarafından gizlenmeye çalışıldı (Başıç, 1998:34). Hükümet 11 Ekim 1883 tarihli kararname ile göç için izin alınmasını zorlaştırarak, hızla artan göç hareketinin önüne geçmeye çalıştı (Babuna, 2000:29).

Eyalet yönetimi göç eden kişilerin kaydını düzenli olarak 1883'ten sonra tuttuğu için, bu arada göç edenlerin sayısı ile ilgili rakamlar tam olarak bilinmemektedir. Osmanlı Devleti'ne göç edenlerin sayısı, nüfus sayımından sonraki demografik gelişim dikkate alınarak yapılan hesaplamalar neticesinde 150 bin kişi olarak tahmin edilmektedir.

Eyalet yönetimi 1891 yılında göç edenlerin meslek ve yaş gruplarına göre istatistiğini tutmaya başladı. Bu rakamlara göre, 1891-1897 yılları arasında göç edenlerin faaliyet gösterdikleri ekonomik sektörlerle göre dağılımı aşağıdaki gibidir:

Tablo 7: 1891-1897 Yılları Arasında Göç Eden Nüfusun İş Alanlarına Göre Dağılımı

Ekonomik sektörler	Nüfus	Yüzdelik Dilim
Ziraat (toprak sahipleri dahil)	3764	%71.27
Zanaatkârlar	555	%10.51
İşçi ve Gündelikçiler	395	%7.46
Tüccarlar	280	%5.30
Serbest meslek sahipleri	118	%2.24
Diğerleri	170	%3.22
Toplam	5282	%100

Bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere göçlerden en çok köylüler etkilendi. Göç edenler arasında köylülerden sonra en büyük ikinci grubu zanaatkârlar oluşturuyordu. Bosna-Hersek halkının çoğunluğunu oluşturan zanaatkârlar, işgalden sonra Avusturya-Macaristan devletinden bölgeye gelen sanayi mamulleriyle rekabet edemediler. Ayrıca, zanaat ürünlerinin fiyatları düşerken, hayat pahalılığında büyük artış yaşandı. Bunun yanında Müslüman esnafların, müşterilerinin çoğunluğunu oluşturan Osmanlı memurlarını kaybetmesi de onların durumunu olumsuz etkiledi. Hükümet bazen isteyenlere kredi olanakları sunuyordu. Ancak krediyi alan bazı Müslüman toprak sahipleri, kredileri üretken olmayan amaçlar için kullandıklarından geri ödemede zorluklar yaşadılar. Bu toprak sahipleri ya toprağı işleyen köylüler üzerinde baskı uyguladılar ya da yeni bir iş bulabilmek amacıyla topraklarını satarak Osmanlı Devleti'ne göç ettiler (Babuna, 2000:27-28). 1891-1897 yılları içinde göç edenlerin sattıkları mal varlıklarından elde ettikleri gelir 332.522 forint, yanlarında götürdükleri

ise 379.979 forintti. Bu aile başına 529, kişi başına ise 104 forint demektir (İmamoviç, 1997:371).

Hükümet 30 Ekim 1901 tarihli yeni bir göç kanunu ile hükümetten izin almadan göç eden ve geri dönmeyeceğini söyleyen kişilerin ülkeye dönüşünü yasakladı (Başıç, 1998:36). 1906 yılında Saraybosna'da yayınlanan "Bosna-Hersek Haberci" gazetesinde "Ostayte Ovdye" (Burada Kalın) adı ile göç edilmemesini teşvik eden bir makale çıktı. Bu makalede halkın kendi isteğiyle göç etmediği, tam tersine maddi sıkıntıların halkı göçe zorladığı savunuluyordu. Göç etmelerinin nedenleri sorulmadan göçmenlere pasaport verdiği gerekçesiyle de hükümet suçlanıyordu (Başıç, 1998:34).

Bosna-Hersek'in ilhakından sonra ise çok önemli sayılarda göçler meydana geldi. Göç konvoyları Belgrat'tan trenle Selanik'e gidiyor ve buradan Osmanlı Devleti topraklarına ulaşıyordu. "Bu Müslüman göçü Avusturya-Macaristan için Bosna-Hersek'te Müslüman nüfusu yok etme amacı taşıyordu. Çünkü bu halk hükümetin sosyal ve dini politikası karşısında hoşnutsuzluk gösteriyordu. Avusturya-Macaristan bankaları ve sermayedarlar her zaman hazır bekliyorlardı. Çok ucuz fiyatlarla topraklar alacak ve sonra çoğunluğunu Macar ve Avusturyalılar olmak üzere yabancılara vereceklerdi. Bunun için, hükümet göçmenlere gitmeleri için para veriyor ve diğer fırsatları göstererek göçe teşvik ediyordu" (Başıç, 1998:36-37).

Eyalet yönetimi ve Osmanlı Devleti, göç hareketini kışkırttığı gerekçesiyle karşılıklı olarak birbirlerini suçladılar. Osmanlı Devleti önceleri Avusturya-Macaristan'a karşı bir siyasi güç olarak gördüğü Bosna-Hersek'li Müslümanların göçüne temelde karşı olduğu için bu göçleri desteklemeyerek, önlemeye çalıştı. Bunun en önemli sebeplerinden biri de, devletin mali durumunun muhacirlerin nakliye ve iâşe masraflarını tam anlamıyla karşılayamayacak durumda olmasıydı (Ağanoğlu, 2001:37).

Müslüman nüfusun serbest göçü ile ilgili olarak 26 Şubat 1909 tarihinde Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan Devleti arasında bir protokol imzalandı. Buna göre:

- Bosna-Hersek ahalisinden olan kişiler içinde, Bosna-Hersek kanunlarına uygun hareket edenler Osmanlı Devleti'ne serbestçe göç edebilecekler,
- Osmanlı Devleti'ne göç edenler Osmanlı vatandaşı kabul edilecektir (HR.HMŞ.İŞO, 36/4, BOA, (H.5.S. 1327), (26.02.1909)).

Bu tarihten itibaren Müslümanların göçleri artarak devam etti. Göç eden Müslümanlar yol ve yemek masrafları karşılanarak Anadolu'daki çeşitli şehirlere yerleştirildiler. Göç edemeyecek durumda olanlara ise elçilik vasıtasıyla para gönderildi. Bosna-Hersek'ten Osmanlı Devleti'ne göç eden Müslümanların toplam sayıları hakkında bilgiyi Avusturya-Macaristan resmi istatistikleri şu şekilde vermektedir: Hükümet 1906 yılına kadar bu konuda hiçbir şey yayınlamadı. 1906 yılında 1885-1905 yılları arasındaki toplam rakam yayınlandı ve bu rakam 29.079 kişiydi. Hükümete göre 1878-1883 yılları arasında herhangi bir istatistik yapılmadığı için bu dönemde göç edenlerin sayısı tahminen 8000 kişi idi. Genel olarak Bosna-Hersek'in işgalinden 1905 yılına kadar toplam 37.079 kişi göç etmişti (Başıç, 1998:39). Yazar Bjelevac 1900-1905 yılları arasında Bosna-Hersek'ten göç edenlerin sayısının 72.000 olduğunu söylemektedir. 1883'ten 1905 yılına kadar dönen Müslüman sayısı ise 2027 olarak verilmektedir (İmamoviç, 1997:371). 1906 yılından 1910 yılına kadar ise, 20.267 kişi göç etti (Başıç, 1998:39). Avusturya-Macaristan'ın resmi rakamlarında 1878'den 1914 yılına kadar 61.114 Müslümanın göç ettiği, onların yerlerine ise 63.376 kişinin yerleştirildiği yazmaktadır (İmamoviç, 1997:371). Ancak Babiali bu rakamların doğru olmadığını savunarak, 1882-1900 yılları arasında Bosna-Hersek'ten Osmanlı topraklarına 120 bini aşkın göçmenin geldiğinden bahsediyordu. Bu göçmenlerin yaklaşık yarısı daha sonra ülkelerine geri dönmüş, 1910 yılı içinde 20 bin kişi daha Osmanlı topraklarına göç etmişti (Başıç, 1998:40). Göçmenler en fazla Adapazarı'ndan sonra, İnegöl, Eskişehir, Karamürsel, İstanbul, Adana, Ankara ve Bursa'da bulunuyordu (Başıç, 1998:37).

Bütün bu göçler karşısında Avusturya-Macaristan hükümeti nüfusun azalması konusunda birkaç sebep gösteriyordu. Onlara göre göçlerin sebepleri;

- Hıristiyan nüfusu geri getirmek,
- Kendi topraklarına dönenler,
- İşgal döneminde bu toprakların terk edilmiş olması,
- Müslümanların kendi istekleri doğrultusunda göç etmeleri,
- Müslümanlarda kız doğanların kaydedilmemesi.

Avusturya-Macaristan devleti Müslümanların Bosna-Hersek'ten tamamen göç etmesini istemiyordu. Müslümanların tamamının göçünün kendi ekonomik ve siyasi çıkarlarından öte devlet hukukuna aykırı olduğunu düşünüyordu (İmamoviç, 1997:371-372). Ayrıca hükümet 11 Ekim 1883 tarihli kararname ile de Bosna-Hersek'ten Müslüman göçünü engelleyerek, nüfus dengesinin Sırp'ların lehine çevrilmesine engel olmak istiyordu (Babuna, 2000:29).

3.2.1. 1878-1879 Yıllarındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı

1878 yılında İstanbul'da ve diğer vilayetlerde bulunan göçmenlerin durumlarına çare bulunması için Muhacir Komisyonu'nun yardımıyla bulunmasına ve bu komisyonun başına eski Bosna valisi Mazhar Paşa'nın atanmasına karar verildi (Y..E., 43/132, BOA, (H.20.Z.1295), (15.12.1878)).

Bosna-Hersek'ten göç eden Müslümanlar genellikle İstanbul'a gelerek daha sonra daimi yerleşme bölgelerine gönderildiler. Anadolu'ya gönderilen göçmenler gemilerle de taşınıyordu. Yabancı şirket gemilerinden sadece göçmenlerin uzak yerlere taşınmasında değil Anadolu'ya taşınmasında da yararlanıldı. Osmanlı Devleti'nin gemi kiraladığı yabancı şirketlerin önde gelenleri İngiliz Lloyd, Fransız Messageries Maritimes ve Fraissinet şirketleridir. 1879 yılında Bosna-Hersek'ten Priştine'ye gelmekte olan göçmenlerin gemi ve tren ücretlerinin yarısı Nizamiye Hazinesi tarafından, yarısı ise hazine tarafından konulan kurala uygun olarak göçmenler tarafından ödendi. Priştine'ye ve oradan İstanbul ve Manastır'a gelmiş olan göçmenlerin masrafı ise memur masraflarından karşılandı.

Göçmenlerin sürekli olarak yerleştirilmelerinde belli bir sıra takip edilmesi düşünüldü. Buna göre gelenler önce Tekirdağ, Gelibolu ve Edirne gibi yerlerde bulunan boş arazilere, buradaki araziler yetmediği takdirde ise Anadolu'nun iç kesimlerinde bulunan uygun yerlere yerleştirileceklerdi. Böyle bir yol izlemedeki amaç, göçmenlerin geliş yolu üzerindeki en yakın yerlere bir an önce yerleştirilmeleri ile hem göçmenlerin daha az sorunla karşılaşmasını, hem de devlete daha az yük olmasını sağlamaktı (Başev, 1980:3-6).

3.2.2. 1881-1882 Yıllarındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı

Bu yıllarda Osmanlı Devleti'ne, Avusturya-Macaristan hükümeti karşısında zor durumda kaldıklarını belirten Bosna-Hersek Müslümanları tarafından şikayet mektupları geldi. Osmanlı Devleti ise, bu kişilerin belirttikleri durumlar konusundaki delillerin yetersiz olduğunu belirterek göçmenlerin kabul edilemeyeceği haberini verdi. Ancak gerekli delillerin toplanmasından sonra 14 Nisan 1882'de göçlerin kabul edilmesiyle ilgili konunun meclisçe görüşüleceği bildirildi. Sorunun Meclis-i Hass'da görüşülmesinden sonra, az sayıda gelen göçmenlerin kabulüne karar verildi.

Aydın'ın Nif kazasına Bosna-Hersek'ten 20 Müslüman aile göç ederek "Hamidiye" adında bir köy kurdular. Ayrıca yine aynı yerde bir miktar Müslüman göçmen "Halilbeyli" adlı bir köyde iskân edildi (Yılmaz, 1980:12).

1882 yılında İstanbul'a gelen bir miktar Bosna-Hersek göçmeninin Kâğıthane'de iskânlarına karar verildi (İ.DH., 853/68406, BOA, (H.01.C.1299), (19.04.1882)).

3.2.3. 1883 Yılındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı

Bosna'dan gelen 30 aile Müslüman göçmen, İzmir Sancağı'na bağlı Seferihisar İlçesi'nin Beylerarası mahallesine yerleştirilerek burada "Şevketiye" adında bir köy kurdular. Şevketiye bugün Aydın'a bağlı bir köydür (Turan, 1980:10). 9 Eylül'de Bosna'dan gelen göçmenler, Romanya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenlerle beraber toplam 63 nüfus İstanbul'a gelerek çeşitli mevkilere yerleştirildi (Y.PRK.KOM., 4/24, BOA, (22.Za.1300), (24.09.1883)).

Bosna-Hersek'ten gelerek Anadolu'da çeşitli yerlere yerleştirilen ve kendilerine ziraat yapmaları için arazi temin edilen 443 nüfus bulunmaktaydı (Y.PRK.KOM., 4/26, BOA, (H.29.Z.1300), (31.10.1883)).

Ayrıca yine 1883 yılında Bosna'da çıkan bazı gazetelerde, binlerce Müslümanın Bosna-Hersek'ten göç ettiği, İstanbul'a ve Anadolu'ya göçmen taşıyan gemilerin her birinin birkaç yüz aileyi taşıdığı ve bunların yanı sıra göç etmek isteyen Müslümanların da Bosna'nın Krupa kazasında biriktiği yazmaktadır (Y.PRK.TKM., 7/7, BOA, (H.17.M.1301), (17.11.1883)).

3.2.4. 1885 Yılındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı

Bursa yakınlarındaki Dimboz Köyü civarında 40 ailelik Bosna göçmenlerinin iskânları ile teşkil edilen köye “Boşnak Köyü” adı verildi (İnan, 1980:5). Kütahya'nın Veli Paşa Çayırı'ndaki araziye de bir miktar Bosna-Hersek muhaciri yerleştirildi (İ.DH., 943/74659, BOA, (H.04.Ca.1302), (19.02.1885)).

Ayrıca 1885 yılında İstanbul'a gelen 22 Bosna göçmeni çeşitli köylere sevk edildi (Y.PRK.KOM., 4/82, BOA, (H.4.B.1303), (09.04.1886)).

3.2.5. 1887-1888 Yılındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı

Bu yıllarda Manisa'nın Alaşehir kazasına bir miktar Bosna göçmeni yerleştirildi. Bu göçmenler arasında yayılan bir tür humma hastalığı 25 kişinin ölümüne sebep oldu. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti tarafından Sıhhiye Nezareti'nce gereğinin yapılması emredildi (DH.MKT. 1393/56, BOA, (H.23.R.1304), (17.01.1887)).

Kütahya'nın Delibaşı Çayırı mevkiinde yerleştirilen Bosna göçmenleri kendilerine ait bir caminin inşa edilmesini istedi (DH.MKT., 1396/12, BOA, (H.05.Ca.1304), (29.01.1887)). Yapılacak caminin masraflarının göçmenlerin göç ettikleri yerlerdeki cami ve mescit enkaz ve binaların satılmasıyla elde edilecek gelirden karşılanması uygun görüldü (DH.MKT., 1509/73, BOA, (H. 15.N.1305), (26.05.1888)).

Bilecik Sancağı'na bağlı İznik Kazası'na 26 aile Bosna göçmeni yerleştirildi (DH.MKT., 1400/49, BOA, (H.23.Ca.1304), (16.02.1887)). Daha önce Karamürsel'e gelen 40-50 ailelik göçmen, kendilerine ziraat için arazi gösterilmediğini belirterek, Gebze'deki Mahmud İlyas Paşa Vakfi'ndan Kavak adlı arazinin kendilerine tahsisini istediler. Fakat arazi boş olmadığı için bu göçmenlerin uygun bir yere yerleştirilmelerine karar verildi (DH.MKT., 1454/112, BOA, (H.27.M.1305), (15.10.1887))

1887 yılında Bosna göçmenlerinden 35 kişinin Lyod Kumpanyası'nın Avusturya adlı vapuruyla İstanbul'a doğru Triyeste'den yola çıkarıldığı bildirildi (DH.MKT., 1456/101, BOA, (H.05.S.1305), (22.10.1887)). Ayrıca 25 kişi daha Triyeste'den Draç İskelesi'ne gönderildi. Buradan da Muhacir Komisyonu tarafından bu göçmenler Çanakkale'ye sevk edildi (DH.MKT., 1550/103, BOA, (H.29.M.1306), (05.10.1888)).

Çanakkale'nin Biga kazasına da bir miktar göçmen yerleştirildi. Ancak göçmenlerin bazıları halen iskânlarının gerçekleşmediği, edilenlerin ise İdare Meclisi seçimlerine dahil edilmedikleri ve kendilerine tahsis edilen arazilere yüksek fiyat biçildiğinden şikayette bulundular. Bunun üzerine Maliye Nezareti ve Karesi Valiliğince gereğinin yapılmasına karar verildi (DH.MKT., 1498/34, BOA, (H.19.B.1305), (31.03.1888)).

İzmit'in Karamürsel kazasına bir miktar Bosna göçmeni yerleştirildi. Bu göçmenlerin kurdukları köye "Hayriye" adı verildi (DH.MKT., 1551/119, BOA, (H.02.S.1306), (08.10.1888)).

Canik vapuru ile Çanakkale'ye sevk edilen bir miktar Bosna göçmeni, Ayvacık'ta iskân edilmeyi kabul etmediklerinden, Mesud vapuruyla Bursa'ya gitmek üzere Mudanya İskeleyi'ne gönderildi (DH.MKT., 1564/52, BOA, (H.10.Ra.1306), (14.11.1888)).

3.2.6. 1889-1890 Yıllarındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı

1889 yılında İnegöl'e bir miktar Müslüman göçmen yerleştirilerek, bu göçmenlere ziraat yapmaları için arazi temin edildi (DH.MKT., 1581/17, BOA, (H.29.R.1306), (02.01.1889)).

İstanbul'a yerleştirilen bir miktar Bosna-Hersek göçmeni "Hamidiye" adında bir köy kurarak tütün ziraatıyla uğraşmaya başladı. Ayrıca bu yıllarda İzmit ve Adapazarı'nda 150 aile, Yenişehir'de 50 aile, İzmit'in Karamürsel kazası, Çanakkale'nin Biga kazası, İznik, Karahisar, Bursa, İnegöl, Eskişehir, Kütahya, Adana ve Trabzon'da bir miktar Bosna-Hersek göçmeninin bulunduğu ve bunların henüz iskân edilmediği bilinmektedir (Y.PRK.KOM., 7/45, BOA, (H.30.Z.1306), (27.08.1889)).

3.2.7. 1891 Yılındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı

28 Temmuz 1891'de Bosna'nın Gradiška kasabasından Varna yoluyla gelen 139 göçmen, Üsküdar'a getirilerek buralardaki çiftliklere yerleştirildi (Y.Mtv., 53/10, BOA, (H.3.M.1309),(09.08.1891)). Ayrıca, Karamürsel kazası dahilindeki Sarı Kum adlı bölgeye 25 aile Bosna göçmeni yerleştirilerek, bu göçmenler için okul ve cami yaptırıldı.

Aynı yıl, İzmir'e 213, İstanbul'a 210, Biga'ya ise 200 kişilik Bosna göçmeni yerleştirildi. İnegöl kazası dahilindeki Pelidli adlı bölgeye yerleştirilen 27 aile göçmen,

burada “Bahtiyar” adıyla bir köy kurdular. Daha önce Bursa civarında Anadolu demiryolu güzergâhı üzerinde yerleştirilen Bosna göçmenlerine, kişi başına yarım ekmek, Ziraat Bankası aracılığıyla her aile için iki buçuk lira ve 5 sene faizsiz 400 kuruş verilmesi kararlaştırıldı. Konya vilayetine yerleştirilen Bosna göçmenlerine ise, Maliye Nezareti tarafından 12 bin lira kredi verildi (Kuşçu, 1980:7-20).

3.2.8. 1892-1893 Yıllarındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı

Bosna’dan gelen bir miktar göçmen Draç sancağı dahilinde bazı çiftliklere yerleştirilerek, yol masrafları için kendilerine 2 bin lira verildi. Ayrıca gelen göçmenlere; para, arazi, yiyecek ve inşaat malzemesi yardımı yapıldı. Para yardımları; nakliye masrafları, ev inşası ve yerleştikleri yerin sahipleri varsa onlar için ödenen paralar gibi masrafların karşılanması için yapıldı. Arazi yardımları; göçmenlerin iskân ve ziraat yapmaları için verilen miri ve çiftlik arazileridir. Yiyecek yardımları, göçmenlere devlet tarafından tohumluk ve yemeklik için verilen buğday ve ekmekten ibarettir. İnşaat malzemesi yardımları ise, sadece yapılan ağaç yardımlarıdır (Gümüş, 1980:16). 1893 yılında Bosna’dan gelerek İnegöl’e yerleştirilen göçmenlere yardım amacıyla hayvan ve yiyecek yardımı için ek tahsisat talep edildi (DH.MKT., 1/28, BOA, (H.24.Ş.1310), (13.03.1893)).

Aynı yıl İzmit’in Karamürsel Kazası’nda iskân edilen 1293 Bosna-Hersek göçmeni bulunmaktaydı. Bu göçmenlerin nüfusları ve iskân yerleri aşağıda gösterilmiştir:

Tablo 8: İzmit'in Karamürsel Kazası'nda Bulunan Bosna-Hersek Göçmeni

İskân Yerleri	Nüfus
Kayacık Mahallesi	18
Hacı Ömer Ağa Mahallesi	25
Eski Cami Mahallesi	165
İsmail Ağa Mahallesi	50
Tabakhane Mahallesi	7
Hayriye Köyü	329
Oluklu Köyü	218
Karapınar Köyü	277
İhsaniye Köyü	118
Dere Köyü	54
İnebeyli Köyü	32
Toplam	1293

Kaynak: (Y.PRK.UM., 32/65, BOA, (H.03.M.1313), (26.06.1895))

3.2.9. 1894-1895 Yıllarındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı

1894 yılında İnegöl'de yaklaşık 680 Bosna-Hersek göçmeni bulunmaktadır (Y.PRK.UM., 32/116, BOA, (20.R.1313), (09.10.1895)).

Kütahya'nın Çayca Köyü'ne 18 aile Hersek göçmeni yerleştirilerek, yine aynı adla bir köy teşkil edildi (Güngör, 1980:9). 2 Ağustos 1895 yılına kadar Kütahya'da bulunup henüz iskân edilmemiş Bosna göçmeni nüfusu ise 121 idi. Bu göçmenlerin geldikleri tarih ve nüfusları aşağıdaki gibidir:

Tablo 9: 1895 Yılında Kütahya’da Bulunup Henüz İskân Edilmemiş Bosna-Hersek Göçmeni

Göç Ettikleri Tarih	Nüfus
1883	20
1884	68
1888	8
1889	4
1890	11
1891	3
1893	7
Toplam	121

Kaynak: (Y.PRK.UM., 32/116, BOA, (20.R.1313), (09.10.1895))

Ustrumca kazasının Yezgaç yaylasına ise, 150 kişiden oluşan 34 aile Bosna göçmeni yerleştirilerek bir köy kuruldu. Ayrıca her aile için 10’ar lira olmak üzere toplam 340 lira verilerek, göçmenlerin yol masrafları, ev ve diğer ihtiyaçları karşılandı (Güngör, 1980:9).

1895 yılında yine bir miktar Bosna-Hersek göçmeninin, Beykoz’daki bazı çiftliklere yerleştirildiği bilinmektedir (Y. Mtv, 120/109, BOA, (H.28.Za.1312), (23.05.1895)).

1893-1894 yıllarında Biga’ya yerleşen 160 ailede 1112 nüfustan oluşan Bosna-Hersek göçmenlerinden henüz arazi ve emlak tedarik edemeyenler aşağıda gösterilmektedir:

Tablo 10: 1895 Yılında Henüz Biga'da İskân Edilmeyen Bosna-Hersek Göçmeni

Geldikleri Bölgeler	Nüfus
Saraybosna	24
Petrofça	58
Prozor	10
Olumc	29
Krupa	4
Yayçe	26
Priyedor	3
Diğer şehirler	108
Toplam	262

Kaynak: (Y.PRK.UM, 33/91, BOA, (H.26.Ra.1313), (16.09.1895))

1895 yılında İzmit'in Karamürsel kazasında ise iskân edilen 144 Bosna göçmeni bulunmaktaydı. Bu göçmenlerin Karamürsel'e göç ettikleri tarih ve nüfusları aşağıda gösterilmektedir:

Tablo 11: 1895 Yılında Karamürsel’de İskân Edilen Bosna-Hersek Göçmeni

Göç Ettikleri Tarih	Nüfus	Göç Ettikleri Tarih	Nüfus
1881	5	1888	13
1883	13	1890	10
1884	10	1891	33
1885	16	1892	18
1886	7	1894	12
1887	3	4
Toplam	54	Toplam	144

Ayrıca bu nüfusun dışında Karamürsel’de bulunan fakat henüz iskân edilmemiş 751 Bosna-Hersek göçmeni bulunmaktaydı. Bu göçmenlerin geldikleri tarih ve nüfusları aşağıda gösterilmektedir:

Tablo 12: 1895 Yılında Karamürsel’de Henüz İskân Edilmemiş Bosna-Hersek Göçmeni

Göç Ettikleri Tarih	Nüfus	Göç Ettikleri Tarih	Nüfus
1878	12	1887	17
1879	91	1888	37
1880	9	1889	9
1881	43	1890	47
1882	24	1891	116
1883	54	1892	166
1884	42	1893	9
1885	45	1894	26
1886	4	Toplam	751

Kaynak: (Y.PRK.UM., 32/112, BOA, (H.16.R.1313), (05.10.1895))

1895 yılında Adapazarı’nda toplam 1104 Bosna-Hersek göçmeni bulunmaktaydı. Bu göçmenler başta Aziziye Mahallesi, Yenicami Mahallesi, Papuçcular Mahallesi ve Kışlaçay Köyü olmak üzere Adapazarı’nın çeşitli yerlerinde iskân edildiler. Göçmen nüfusun 171’i henüz iskân edilmemişti. Bu göçmenlerden 810’unun geldikleri tarih ve nüfusları aşağıda gösterilmektedir:

Tablo 13. 1895 Yılında Adapazarı'nda bulunan Bosna-Hersek Göçmeni

Göç Ettikleri Tarih	Nüfus	Göç Ettikleri Tarih	Nüfus
1881	5	1888	50
1882	143	1889	73
1883	75	1890	70
1884	53	1891	61
1885	79	1892	63
1886	107	1893	6
1887	25	Toplam	810

Kaynak: (Y.PRK.MYD., 17/6, BOA, (H.15.Ra.1313), (05.09.1895))

3.2.10. 1896-1897 Yıllarındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı

1896 yılında Kütahya'ya bir miktar Bosna-Hersek göçmeni yerleştirildi (İ.Hus., 48/1314/M-60, BOA, (H.24.M.1314), (05.07.1896)). Ayrıca İnegöl'de 250 göçmen iskân edildi (Y.PRK.UM., 34/64, BOA, (H.5.L.1313), (19.03.1896)). Çanakkale'nin Biga kazasına Rumeli göçmenleriyle birlikte yerleştirilen bir miktar Bosna göçmeninin kurdukları köye "Mecidiye" adı verildi (İ.DH., 1350/1315/Ca-04, BOA, (H.12.Ca.1315), (08.10.1897)).

3.2.11. 1898-1900 Yıllarındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı

1898 yılında Bosna-Hersek Müslümanları Osmanlı Devleti'ne göç etmek için, Belgrad elçiliğine başvurdu. Bu göçmenlerin bir kısmına Belgrad elçisi İbrahim Fethi Bey, hem kendi cebinden hem de elçiliğin kasasından bir miktar para verdi. Ancak durumun bu şekilde gitmeyeceğini düşünen Padişah yaverlerinden Zeki Paşa, hiç olmazsa fakir göçmenlerin Üsküp'e kadar gidebilmeleri için Osmanlı Bankası'ndan Belgrad elçiliğine belli bir miktar aylık bağlanmasını istedi. Bunun üzerine göçmenler için, Osmanlı

Bankası yerine Maliye Nezareti tarafından Belgrad elçiliğine 200 lira aylık bağlandı (Y. Mtv, 175/183, BOA, (12.Za.1315), (03.04.1898)). Bu yıllarda Bosna'dan 24 aile göçmen geldi. Kosova'nın Osmaniye kazasına yerleşen göçmenler "İhsaniye" adıyla bir köy kurdular (Selek, 1980:15,21).

1898 yılına kadar Ankara'ya gelen 1469 nüfus Bosna-Hersek göçmenine 688.575 gurus yardım yapıldı. Bu tarihten sonra Ankara'ya yerleştirilen 22 aile göçmene daha 206.800 gurus yardım yapıldı (A.MKT.MHM., 510/27, BOA, (H.17.Ca.1318), (12.09.1900)).

1899 yılında İzmit şehri dahilinde bulunan göçmenlere tahsis edilen 60 bin gurusun haricinde, bir tarafa Çerkesler yerleştirildiği için harcamaların çok olması ve bu sene uzun süren kuraklık sebebiyle bu göçmenlere 50 bin gurus daha tahsis edildi (A.MKT.MHM., 515/43, BOA, (H.13.Ş.1319), (24.11.1901)). Aynı yıl İstanbul'a 170 aile göçmen yerleştirildi. Bu aileler ve daha önceden gelen 4 kişi Banjaluka'da kalmış olan ailelerinin Avusturya hükümeti tarafından buraya getirilmesi için Osmanlı Hükümeti'nden Viyana ve Belgrad elçilikleriyle irtibata geçmesi için istekte bulundu (A.MKT.MHM., 507/6, BOA, (H.18.S.1317), (26.06.1899)).

28 Kasım 1900 yılında Ankara'ya gelen Bosna göçmenlerinin geçici olarak yerleştirilmeleri yapılarak, bir taraftan gelmekte olan göçmelerin de 95 ailesi önceden yapılan evlere yerleştirildi (Yiğit, 1980:10).

Bursa'nın Pazarköy mevkiine 9 aile göçmen yerleşerek "Keramet" adında bir köy kurdular (A.MKT.MHM., 510/29, BOA, (H.4.C.1318), (29.09.1900)). Ayrıca Aydın'ın Menemen kazasına bağlı Bornova mahallesine yerleştirilen bir miktar Bosna-Hersek göçmenine ziraat yapmaları için arazi temin edildi (İ.DH., 1379/1318/Ş-13, BOA, (H.17.Ş.1318), (10.12.1900)).

3.2.12. 1901 Yılındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı

1901 yılında Bosna'dan gelen 4246 göçmen Ankara'nın merkezine yerleştirildi. Ayrıca Bosna'dan gelerek Ankara'nın bazı kazalarına yerleştirilen Müslüman göçmenlerin geldikleri ve yerleştirildikleri bölgeler, göçmenlerin nüfuslarıyla birlikte aşağıda gösterilmektedir:

Tablo 14: 1901 Yılında Ankara'nın Haymana Kazası'na Yerleştirilen Bosna-Hersek Göçmenleri

Geldikleri bölgeler	Nüfus	Yerleştikleri bölgeler
Tuzla	287	Ördek Gölü
Hersek	56	Kesik Kavak
Mihyaç	22	Yayla Konak
Travnik	116	Çingirli Barutlu
Banjaluka	220	Hoşılar Öreni
Mostar	14	Karapınar
Bihke	9	Üçpınarlar
Saraybosna	36	Tatar Hamzalı
Toplam	760	

Tablo 15: 1901 Yılında Ankara'nın Zir Kazası'na Yerleştirilen Bosna-Hersek Göçmenleri

Geldikleri bölgeler	Nüfus	Yerleştikleri bölgeler
Travnik	133	İnceğiz Çemen
Tuzla	58	Afşar
Bihke	80	Hacı Uzun
Banjaluca	111	Dutluca
Saraybosna	19	Kapaklı
Toplam	401	

Tablo 16: 1901 yılında Ankara'nın Sivrihisar Kazası'na yerleştirilen Bosna-Hersek Göçmenleri

Geldikleri bölgeler	Nüfus	Yerleştikleri bölgeler
Tuzla	219	Güğüm
Travnik	119	Pelek
Banjaluca	112	Başpınar
Mostar	12	Yayla
Saraybosna	926	Kuşcağız
Bihke	7	Nahiye
Toplam	1395	

Tablodan da anlaşılacağı gibi 1901 yılında, Ankara'nın merkezine yerleştirilen 4246 göçmen ile birlikte, Bosna-Hersek'ten Ankara'ya toplam 6802 kişi gelmiştir (Y. Mtv, 218/79, BOA, (H.3.R.1319), (20.07.1901)).

Ankara'da yerleşen göçmenlerin Sivrihisar'da tesis ettikleri mahallenin "Hamid Elsar", Sarıköy yaylasındaki köyün "Mecidiye", Gügüm mevkiindeki köyün "Mahmudiye", Başpınar'daki köyün "Osmaniye", Balân mevkiindeki köyün "Orhaniye" ve Kuşboğaz'daki köyün "Hüdavendigâr" isimleriyle anılmasına karar verildi (A.MKT.MHM., 514/19, BOA, (H.19.Ra.1319), (06.07.1901)). Aynı tarihte İstanbul'a geldikten sonra Ankara'ya sevk edilen 1376 göçmen daha bulunuyordu (Y.PRK.KOM., 10/95, BOA, (H.28.R.1319), (14.08.1901)).

Selanik'ten yola çıkan ve 182 Bosna göçmenini taşıyan Selanik Vapuru göçmenleri İstanbul'a getirmiştir (Y.PRK.ASK., 168/76, BOA, (H.21.Z.1318), (11.04.1901)). Ayrıca İzmit dahilinde bulunan Karasu'ya sevk edilen bir miktar Bosna göçmenine 10 bin kuruş maddi yardım yapılmıştır (İ.DH., 1390/1319/Ş-14, BOA, (H.10.Ş.1319), (21.11.1901)).

3.2.13. 1902 Yılındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı

1902 yılında Bosna'dan gelen bir grup göçmen Ankara dahilinde Çubukabad mevkiinde 63 eve yerleştirildi. Oluşturdukları mahalleye "İnayet-i Hamidi" adı verildi (Mısırlıoğlu, 1980:9).

Bursa'nın Aksu Köyü civarında Kazgancı bayırı mevkiinde yerleşmiş göçmenlere, hane başına 750 guruş verilmek üzere ve 6 kilo buğday ve 6 kilo mısır satın alınmak üzere toplam 5280 guruş yardım yapıldı (A.MKT.MHM., 525/8, BOA, (H.24.Ra.1322), (09.06.1904)).

3.2.14. 1903-1904 Yıllarındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı

1903 yılında Ankara'ya Bosna göçmenlerinden 60 nüfus yerleştirilerek para ve yiyecek yardımı yapıldı (A.MKT.MHM., 523/59, BOA, (H.4.L.1321), (23.12.1903)). Bu yıllarda Bosna-Hersek'ten gelen göçmenler ilk önce Ankara'ya yerleştiriliyordu. Ancak oranın havasından rahatsız oldukları ve bazılarının da anne ve babaları öldüğünden, İzmir Seferhisar kazası dahilinde 3 bin dönüm arazide 37.500 kuruş harcanarak 15 ev inşa

edilip göçmenler oraya sevk edildi (Sofuoğlu, 1980:14). Ayrıca 1901 yılında İstanbul'a gelen 230 göçmen 1904 yılında Anadolu'nun çeşitli köyelerine yerleştirildi (Y.PRK.KOM, 12/115, BOA, (H.6.Z.1321), (22.02.1904)).

3.2.15. 1909-1910 Yıllarındaki Göçler ve Göçmenlerin İskânı

Bu yıllarda İzmir'de Karşıyaka'ya gelen 45 Müslüman ailenin oluşturduğu "Boşnak Köyü"nin nüfusunun günden güne artması üzerine bir köy daha kurularak buraya "Yeni Boşnak" adı verildi (Dinçer, 1980:18).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda büyük devletlerin ortak hedefi haline gelmiş ve her fırsatta bu devletler Osmanlı topraklarından pay alabilmek için birbirleriyle mücadele etmişlerdir. 1875 Bosna-Hersek ayaklanmasıyla birlikte, amacı Osmanlı topraklarını paylaşmak olan “Doğu Sorunu” ortaya çıktı. Her devlet gibi Avusturya-Macaristan da kendi payına düşen toprakları almak istiyordu.

Avusturya-Macaristan 17. yüzyıldan itibaren Bosna-Hersek’i almak için askeri harekâtlar düzenlemiş, fakat her seferinde başarısız olmuştu. 19. yüzyıl başında ise topraklarını Adriyatik sahiline kadar genişleten Avusturya-Macaristan, artık alınmasını zaruri olarak gördüğü Bosna-Hersek için askeri harekâtlar yanında diplomatik yollara da başvurdu. 1877 yılında Rusya ile imzaladığı Budapeşte Antlaşması’yla olası bir Osmanlı-Rus savaşında tarafsız kalmayı kabul ederek Bosna-Hersek’i işgali karşısında Rusya’nın desteğini kazandı. Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşını kazanan Rusya, Bosna-Hersek konusunda Avusturya-Macaristan’a olan desteğini çekti. Avusturya-Macaristan ise bu sefer, Orta Doğu ve Hindistan çıkarları Rusya tarafından zedelenen İngiltere’nin desteğini aldı. 1877-1878 savaşı sonucunda öngörülen Ayastefanos Antlaşması Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’daki durumunu zayıflatıyordu. Bulgaristan’ın sınırlarının genişletilmesi, Sırbistan ve Karadağ’a tam bağımsızlık verilmesi, Bosna-Hersek’e özerklik tanınması Rusya’nın konumunu Balkanlar’da güçlendiriyordu. Avusturya-Macaristan için Bosna-Hersek’in özerkliği kabul edilemez bir durumdu. Budapeşte Antlaşması’yla elde ettiği işgal hakkı elinden alınıyordu. Ayrıca Bosna-Hersek’in özerk olmasıyla, Rusya Panslavizm politikasını bu bölgede uygulayabilecek, bağımsız olan Sırbistan ve Karadağ da bu bölgede Rusya’nın uyguladığı Panslavizm politikasına destek vereceklerdi. Çıkarları zedelenen İngiltere ve Avusturya’nın çabaları ile kısa süre içinde büyük devletlerin katıldığı Berlin Kongresi toplandı. Kongrenin sekizinci oturumunda Avusturya Dışişleri Bakanı Andrassy, bütün devletlerin desteğini alarak Bosna-Hersek’in işgalini Osmanlı Devleti’ne kabul ettirdi. Alınan karara göre Bosna-Hersek Osmanlı hükümrânlığına bağlı Avusturya-Macaristan idaresinde bir ülke olacaktı.

Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'in işgalinin çok kolay olacağını düşünüyordu. 1875 isyanından sonra yüzlerce mültecinin Avusturya-Macaristan topraklarına sığınması, bu devletin, Bosna-Hersekli kurtarıcı gibi görececeklerini düşünmesine neden olmuştu. Bu sebeple Avusturya-Macaristan, işgal haberini 3 Temmuz 1878'de Saraybosna'ya bir telgrafla haber verdi. Ancak beklenenin aksine Bosna-Hersek işgal karşısında kendisini savunmak için hazırlıklara başladı. Özellikle Müslüman Boşnaklar bu işgale büyük bir tepki gösterdi. Ancak 3 ay gibi kısa bir sürede Bosna-Hersek'in işgali tamamlanmıştı.

İşgalden sonra Bosna-Hersek, Avusturya ve Macaristan hükümetlerinin oluşturdukları Ortak Maliye Bakanlığı tarafından yönetildi. Sırp milliyetçiliğini tehlikeli olarak gören Ortak Maliye Bakanı Benjamin von Kallay, Bosna-Hersek'te Avusturya-Macaristan'a sadık bir Boşnak kimliğinin oluşturulmasını amaçladı. Bu kimliğin öncelikle Müslümanlar tarafından benimsenmesi için uğraşan Kallay, böylelikle Müslümanları Sırp milliyetçiliğine karşı bir denge unsuru olarak kullanabilecekti. Ancak Kallay'ın bu politikası Bosna-Hersek'te kabul edilebilir bir şey değildi.

Avusturya-Macaristan 1882 yılında Müslümanları Osmanlı Devleti'nden tamamen koparmak için Bosna-Hersek'te İstanbul'dan ayrı bir Şeyhülislamlık kurdu. Bu idare ile Avusturya-Macaristan Müslümanlar üzerinde denetim sağlamaya çalıştı. 20. yüzyılın başlarında ise Bosna-Hersek'teki Müslümanların kendi din, vakıf, eğitimlerinin özerkliğini istemeleri, Boşnak Müslümanlarının siyasi kimliklerinin oluşturulmasının başlangıcı oldu. Zamanla siyasi kimliklerini kazanan Müslümanlar, Müslüman Halk Örgütü'nü (MNO) kurarak Bosna-Hersek'te seçim sürecine katıldılar. Müslümanların din, vakıf ve eğitim konusunda özerkliklerini kazanmaları ve kendi anayasalarına sahip olmaları ancak Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmesinden sonra oldu.

Büyük doğu krizi ve Berlin Kongresi Osmanlı Devleti ve Bosna-Hersek için bir dönüm noktası olmuş ve Hıristiyan bir devletin egemenliği altında yaşamak istemeyen Müslümanların büyük çaplı göçlerine sebep olmuştur. Göç edenlerin içinde, ekonomik yönden Avusturya-Macaristan ürünleriyle rekabet edemeyen bir tüccar grubu ve topraklar üzerindeki haklarını kaybeden köylüler de mevcuttu. Osmanlı Devleti ise Balkanlardaki topraklarını kaybetmekle kalmamış, bu topraklardan göç eden

Müslümanlara kucak açarak, onların Anadolu'daki iskân sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır.

İşgalden hemen sonra göç geniş çaplı değildi. O yıllarda sadece yeni hükümet tarafından kabul edilmeyeceklerini düşünen şehirli nüfus göç ediyordu. Bosna-Hersek'te meydana gelen siyasi olaylara göre göç bazen yükseliyor, bazen de azalıyordu. 1882 askerlik yasasının Müslümanları Avusturya-Macaristan ordusuna alınmasını öngörmesi, yıllar boyu sürecek kitlesel göçlere sebep oldu. Üstelik Avusturya-Macaristan'ın askerlik hizmetini yapmayanlara pasaport vermemesi ve Anadolu'ya olan göçlere izin vermemesi Osmanlı Devleti ile arasında anlaşmazlıklara sebep oldu. Yılda ortalama birkaç yüz Müslüman Anadolu'ya göç ediyordu. Ancak öyle yıllar var ki binlerce Müslüman bir anda göç etmiştir. İşgalden ilhaka kadar göç aralıksız devam etti. Ancak ilhaktan sonra pek öyle sanıldığı gibi büyük bir göç hareketi yaşanmadı. Çünkü çoğu Bosna-Hersekli vatandaş, kabullenmeseler bile, Avusturya-Macaristan idaresi altında yaşamaya alışmıştı.

Göçlerin boyutunu kesin rakamlarla ifade etmek mümkün değildir. Çünkü göç eden kişilerin nüfus kaydı geç bir dönemde tutulmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin göçmenlerin yerleşmesinde kolaylık sağlanması için kurduğu "Muhacir Komisyonu" göçmenlerin sayılarını, kimliklerini ve nereden geldiklerini düzenli olarak tutmaya çalışsa da her zaman bunda başarılı olamadı. Fakat Bosna-Hersek'ten Anadolu'ya göç eden 150.000 Müslüman olduğu varsayılmaktadır. Müslümanlar genelde Ankara, Edirne, Bursa, Adapazarı, İzmit ve Konya şehirlerine yerleştiriliyordu. Göç ederken türlü zorluklarla karşılaşan Müslümanlar yerleştirildikleri bölgenin her zaman iskâna hazır olmamasından dolayı da bazı sorunlar yaşıyordu.

Osmanlı hâkimiyetini benimsedikleri günden itibaren Müslüman olmaya başlamış ve İslam kültürünü benimsemiş olan Boşnaklar, Avusturya-Macaristan idaresiyle birlikte farklı bir kültür ve medeniyeti benimsemek zorunda kalmış, fakat bu süreç uzun ve sancılı olmuştur. Büyük doğu krizi zamanında (1875-1878) dünya siyasetinin merkezi haline gelen Bosna-Hersek, Osmanlı Devleti'nin zayıflaması yüzünden bu işgal sorunuyla tek başına uğraşmak zorunda kalmış ve bu ülke iki kez daha dünya siyasetinin merkezi haline gelmiştir: 1908 ilhaki ve 1914'te Avusturya-Macaristan veliahdının Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürülmesi.

KAYNAKLAR

- AĞANOĞLU, H. Yıldırım, (2001), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi: Göç*, Kumsaati Yayınları, İstanbul.
- AKARSLAN, Mediha, (1993), *Bosna-Hersek ve Türkiye*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul.
- AKŞİN, Sina, (1997), "Siyasal Tarih (1789-1908)", Editör: Sina Akşin, *Türkiye Tarihi/Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cilt 3, Cem Yayınevi, İstanbul.
- ALKAN, Necmettin, (1995), *Dağılan Yugoslavya Mozaiğinde Bosna*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- ALPARSLAN, Şenol, (2006), *Bosna'da Türk Kültürünün İzleri*, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara
- ALTINTAŞ, Bayram, (1995), *Bosna-Hersek'te Haçlı İstilasının Perde Arkası*, Mektup Yayınları, İstanbul.
- AYDIN, Mithat, (2005), *Balkanlar'da İsyan: Osmanlı-İngiliz Rekabeti Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- BABUNA, Aydın, (2000), *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, çev. Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- BAŞEV, Zeliha, (1980), *Göç ve İskan Meselesi: 1296 H. (26.12.1878-16.11.1879)*, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- BAŞİÇ, Kemal, (1998), *Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek Müslümanlarıyla Dini İlişkileri: Ayrılıştan 1914'e*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BEYDİLLİ, Kemal, (1997), "Balkanlar'da Dönüm Noktası 93 Bozgunu ve sonrası", Editör: Mustafa Bereketli, *Berlin Antlaşması'ndan Günümüze Balkanlar*, Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, s. 25-34.
- BOA, (1992), *Bosna-Hersek ile ilgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, Ankara

- BORA, Tanıl, (1991), *Bölgeler Sorunlar / Yugoslavya, Milliyetçiliğin Provokasyonu*, Birikim Yayınları, İstanbul.
- CASTELLAN, Georges, (1993), *Balkanların Tarihi 14-20. Yüzyıl*, çev. Ayşegül Yaraman, Milliyet Yayınları,
- CELALEDDİN, Mahmud Paşa, (1899), *Mir'at-ı Hakikat: tarih-i Mahmud Celaleddin Paşa*, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye.
- ÇAŞEVİÇ, Reco, (1994), *Bosna/Müslümanlara Son Uyarı 1*, çev. Nevzat Akuş, Adnan Soylu, Behiye Tutunciç, Rifat Ahmetoğlu, İstanbul.
- ÇELİKER, Fahri, (1983), *Avusturya'nın ve Türk-Avusturya İlişkilerinin Tarihiçesi*, Ankara.
- DİNÇER, Zehra, (1980), *Anadolu'da İskan 1327 H. (1909-1910)*, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
- DJURDJEV, Branislav, (1992), *Bosna-Hersek*, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- GLENNY, Misha, (2001), *Balkanlar 1804-1999/Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler*, çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul.
- GÜMÜŞ, Yunus, (1980), *1310 H. (1892-1893) Yılında Yapılan Göçler ve İskan Durumları*, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
- GÜNGÖR, Selman Doğan, (1980), *1312 H. (5.7.1894-23.6.1895) Yılında Yapılan Göçler, Göçmenlerin İskanları ve Kurulan Köyler*, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
- GÜRSEL, Haluk F., (1968), *Tarih boyunca Türk-Rus İlişkileri*, Ak Yayınları, İstanbul.
- HALL, Richard C., (2003), *Balkan Savaşları 1912-1913/I. Dünya Savaşı'nın Provası*, çev. M. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul.
- İMAMOVIÇ, Mustafa, (1997), *Historija Bosnjaka*, Saraybosna (Sarajevo).

- İNAN, Gül, (1980), *1303 H. (1885) Yılında Yapılan Göçler ve Kurulan Muhacir Köyleri*, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya, (2003), *Tarihe Tanıklığım*, çev. Alev Erkilet, Ahmet Demirhan, Hanife Öz, Klasik Yayınları, İstanbul.
- KARAL, Enver Ziya, (1995), *Osmanlı Tarihi*, Cilt 7-8, TTK Basımevi, Ankara.
- KARATAY, Osman, (2002), *Bosna-Hersek Barış Süreci*, Karam Yayınları, Ankara.
- KARÇIÇ, Fikret, (1994), *Bosna-Hersek İslam Hukuku Tarihi*, Koba Yayınları, İstanbul.
- KOLOĞLU, Orhan, (1993), “Osmanlı Döneminde Balkanlar (1391-1918)”, *Balkanlar*, Eren Yayınları, İstanbul, s. 41-96
- KURAN, Ercüment, (1994), “II. Abdülhamid’in Büyük Devletlere Karşı Uyguladığı Siyasetin Esasları”, *Sultan II Abdülhamid ve Devri Semineri, 27-29 Mayıs 1992 Bildiriler*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- KURAT, Yuluğ Tekin, (1999), “1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl Sempozyumu, 1491-1992*, TTK, Ankara, s. 139-145
- KUŞÇU, Hasari, (1980), *1309 H. (1891) Yılında Yapılan Göçler ve Kurulan Muhacir Köyleri*, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
- MAKSUDOĞLU, Mehmed, (1999), *Osmanlı Tarihi:1299-1922*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- MALCOLM, Noel, (1999), *Bosna*, çev. Aşkın Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul.
- MANTRAN, Robert, (1995), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi/Başlangıçtan Yıkılışa*, Cilt 2, çev. Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul.
- MERAM, Ali Kemal, (1969), *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, Kitap Yayınları, İstanbul.
- MERAM, Ali Kemal, (1969), *Türk-Rus İlişkileri Tarihi*, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi, İstanbul.

- MISIRLIOĞLU, M. Kemal, (1980), *1320 H. (1902) Yılında Yapılan Göçler, Kurulan Köyler ve Göçmenlere Yapılan Yardımlar*, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
- OĞUZ, Süleyman, (1986), *Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885)*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- PEHLİVANLI, Hamit, (2005), *Bosna Defteri*, Bosna-Hersek Dostları Vakfı Yayını, Ankara
- SELEK, Meliha, (1980), *1317 H. (12.5.1899-11.5.1900) Yılında Yapılan Göçler ve Kurulan Muhacir Köyleri*, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
- SELVER, Mustafa, (2003), *Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- SHAW, Stanford J., Ezel Kural, (1983), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye/Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu, 1808-1975*, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul.
- ŞİMŞİR, Bilal N., (1999), "1878-1918 Yıllarında Türk-Rus İlişkileri", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl Sempozyumu, 1491-1992*, TTK, Ankara, s. 147-152
- SOFUOĞLU, Adnan, (1980), *1321 H. (1903-1904) Yılında Yapılan Göçler, Kurulan Köyler ve Göçmenlere Yapılan Yardımlar*, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
- SÜER, H. Hikmet, (1993), *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- TAŞAR, Murat, Burhan Metin, Altay Ünaltay, (1996), *Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul.
- T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, (1970), *Balkan Harbi (1912-1913)/Harbin Sebepleri, Askeri Hazırlıklar ve Osmanlı Devleti'nin Harbe Girişi Cilt I*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

TURAN, Nuray, (1980), *1301 H. (1883-1884) Yılında Yapılan Göçler ve Kurula Muhacir Köyleri*, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, (1969), Cilt 7, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

YARARCAN, Taylan, (1992) “Osmanlı Hakimiyeti Döneminde Bosna-Hersek’te İsyancılar ve Sebepleri”, *Bosna-Hersek*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, s. 31-37

YILMAZ, Meral, (1980), *1299 H. (1881-1882) Muhacir Yerleşmeleri*, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

YILMAZATA, Mehmet, (2005), *Avrupa Devletlerinin Bloklaşma Sürecinde 1908/1909 Bosna'nın İlhak Krizi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

YİĞİT, Arif, (1980), *1318 H. (1900-1901) Yılında Yapılan Göçler, Kurulan Köyler ve Göçmenlere Yapılan Yardımlar*, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

a) A.MKT.MHM (Askeri Mektubi Kalemi Mühimme)

nr. 507/6, 510/27, 510/29, 514/19, 515/43, 523/59, 525/8.

b) DH.MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi)

nr. 1/28, 1393/56, 1396/12, 1400/49, 1454/112, 1456/101, 1498/34, 1509/73, 1550/103, 1551/119, 1564/52, 1581/17.

c) HR.HMŞ.İŞO. (Hariciye Hukuk Müşavirliği, İstişare Odası)

nr. 36/4

d) İradeler

İ..DH. (İradeler Dâhiliye) nr. 853/68406, 943/74659, 1350/1315/Ca-04, 1379/1318/Ş-13, 1390/1319/Ş-14.

İ.DUİT (İradeler Dosya Usulü) nr. 138/48.

İ..HUS. (İradeler Hususi) nr. 48/1314/M-60.

İ.MUİ (İradeler Muhaberat-ı Umumiye İdaresi) nr. 4/83

e) Mu'abedenameler

nr. 56/15

f) Yıldız Tasnifi

Y.A.Hus. (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı) nr. 411/107, 412/8, 509/36, 511/22, 525/66, 525/67.

Y.A. Res. (Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı) nr. 3/7

Y..EE.. (Yıldız Esas Evrakı) nr. 43/132, 103/62.

Y. Mtv. (Yıldız Mütenevvi Ma'ruzat) nr. 53/10, 120/109, 175/183, 218/79.

Y.PRK.ASK (Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat) nr. 168/76

Y.PRK.KOM. (Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı) nr. 4/24, 4/26, 4/82, 7/45, 10/95, 12/115.

Y.PRK.TKM. (Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği) nr. 7/7,

Y.PRK.UM. (Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı) nr. 32/65, 32/112, 32/116, 33/91, 34/64.

Y.PRK.MYD. (Yıldız Perakende Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi) nr. 17/6

OSMANLI DEVLETİ İLE AVUSTURYA-MACARİSTAN DEVLETİ
ARASINDA BOSNA-HERSEK HAKKINDA İMZALANAN PROTOKOL

حکومت عثمانیه جانیته نه تنظیم اولان نه بیان نام نلس برکوسن جو وزیر

کولمبیا دولتی عثمانیه خاریجه ناطری «
حکومت عثمانیه جانیته نه تنظیم اولان نه بیان نام نلس برکوسن جو وزیر

حکومت عثمانیه جانیته نه تنظیم اولان نه بیان نام نلس برکوسن جو وزیر
حکومت عثمانیه جانیته نه تنظیم اولان نه بیان نام نلس برکوسن جو وزیر

اوتربیا و مجارستانه حکومتی قریم کیم بازار سنجی هفته به یلیه معاهده آدرس و در دانه و منفق «
تدویع اولاننه بلجهد حکومتی به صورتی هر کوره توافقته ایستگن بیا به اید -

ایستگن بیا به اید -
ایستگن بیا به اید -

بشیر باد

عقل بیست و نوسه است...
از زین...
بشیر باد

بشیر باد

عقل بیست و نوسه است...
از زین...
بشیر باد

بشیر باد

درت غیر از...
بشیر باد

رضوانه علیه السلام

قوتی برین و هرکس انقسم و سائیک اعادتی نایب و بیجا یک وظیفه عودتی زین قوت اورا استریا عکرت و قوله مساعدة رای و سرت
اولیغنه سو اقامه موفدیک اسکا و سراط و عودتی دولتی و قوتی بر اقامه واسطه سلیقیمه و بواسطه این محاسبات
اورزیه عقابتیک لازمه

اولا عکرافام سلیقه استریا و اورزیک برین و هرکس انخار ایج جگره تیار حقوقه حکمرانی یادشده بی ذمه اخلاص ایجه جگره
نایبا استریا عکرت اقامت ایج جکی نقطه را استریا الکانه و هرستانه و قه طاعه خود و اولاد محمد ابو عثمانو و استریا عکری بیس قوماندریک
عکرافام سه لزوم کوه جگره سار جگره در عثمانو و استریا عکرت یکدیگره معانست و متفقاً وقت ایلمدی ایجه برلکه آیت ایله جگره نایبه
قوماندریکه ارضوت یعنی بنیز و قوتی بر اقامه واسطه سلیقیمه ایج جگره

ثانیا استریا عکرت برین و هرکس موفد اقامت مملکت اعاد آسبی و بیجا یک وظیفه عودتی ایجه لزوم اولاد وقت ایله محدود و هر جگره
بودست اتی و سلاته اولدی ایج جگره اگر بودیک انقضایه تمید اقامه لزوم کوریزیک برکا ایجه دوست بیج یکدیگره قدر ویزیک جگره
ایضا مؤریه مملکه و عدلیه و مالیه عثمانیه عکرافام اولفانه نایبه لره استریا عکری قوماندریک و وظیفه لری ایضا یفن مملکت اقوام مختلفه بیس
حبه معانست و انتظمی ایجا ایجه انخار ایج جگره تیاره خبر ایتنه ایکندیبه مؤریه لری ایجا و دوام ایج جگره و بدو تیار بصورت تیاره و قاض
اولفانه لازم کله جگره عاکر اجیدیک و هرکس مؤریه عثمانیه یک حکم و نفوذ متر و عی تقیل دکل بلکه نایب ایله جگره

ثالثا مؤریه مملکه و عدلیه و مالیه عثمانیه عکرافام اولفانه نایبه لره استریا عکری قوماندریک و وظیفه لری ایضا یفن مملکت اقوام مختلفه بیس
حبه معانست و انتظمی ایجا ایجه انخار ایج جگره تیاره خبر ایتنه ایکندیبه مؤریه لری ایجا و دوام ایج جگره و بدو تیار بصورت تیاره و قاض
اولفانه لازم کله جگره عاکر اجیدیک و هرکس مؤریه عثمانیه یک حکم و نفوذ متر و عی تقیل دکل بلکه نایب ایله جگره

رابعاً مؤریه مملکه و عدلیه و مالیه عثمانیه عکرافام اولفانه نایبه لره استریا عکری قوماندریک و وظیفه لری ایضا یفن مملکت اقوام مختلفه بیس
حبه معانست و انتظمی ایجا ایجه انخار ایج جگره تیاره خبر ایتنه ایکندیبه مؤریه لری ایجا و دوام ایج جگره و بدو تیار بصورت تیاره و قاض
اولفانه لازم کله جگره عاکر اجیدیک و هرکس مؤریه عثمانیه یک حکم و نفوذ متر و عی تقیل دکل بلکه نایب ایله جگره

خامساً استریا مؤریه عکری تیاره لازم و نه هرکس اورزه اداره عی فی اعلا ایکنده تقدیر مؤریه مملکت استریا عکرت ایجا ایجه
نظمه اوله ججه رعای نایب ایجه لازم کله با ججه حکم و نفوذی حاس اوله ججه و فقط بو حکم و نفوذی کماکانه قوانیه و مؤریه عثمانیه تابع فاکر اولاد
سوار حقوقه عادیه در اجرا ایله جگره

سادساً استریا مؤریه عکری سلیقه مؤریه عثمانیه سلیقه استریا عکری قوماندریک عکرت اداره سه و فک لره و با جاده لره اقامه سه و نفوذت سار
سابقاً هرکس اقامه اولفانه نایبه یک مؤریه عثمانیه سلیقه استریا عکری قوماندریک عکرت اداره سه و فک لره و با جاده لره اقامه سه و نفوذت سار
عکری بی تعامله سوله ایج نیدرست سوبه ایکنکه مازونه اوله جگره

دولت علیه مرخصی بر وجه بالا وضع اولفانه استریا مؤریه ایله ججه نایبه تیاره مملکت قبول ایج جگره



کتابخانه مجلس شورای اسلامی

کتابخانه مجلس شورای اسلامی
عقد

۹۹۷۸

۵

حضور سرین حضرت صدیقینا هجری

مردود چه کار کیه لرید

تراویح استاذان اولوب اخیراً دین مردر ایدن میرعلم باسازام دروید رندی بقلک سفارت سنیه کله رن بونه ده سقلی
 سلما نرون مرکب قومیه نلک کندری داخل اولدنی حالده قونفره صورنده اجتماع امتحان آورده بونه دهر سقلی یوز الی کشیک
 قریباً در در لرید انتفه اولدنی بلیان وقوع لرون افاداتی حاوی دیانه سفارت سنیه سن انان خیر برانک زجرسی دملفوظ لایحه
 تاریخلی تذکره جاگری ایله تقدیم قلمتیدی بونه دهر سقل ایالت لریک مختلف سجا قری میونانندن اوتور ایکی اعضادن مرکب اولدنی
 در سجه «موسار» عقیقی «علی زهی افندی جابج» ک تحت ریاستنده بولنیغی حالده اخیراً یتسه م عقد اولوب بسه کوندر دام
 ایتسه اولان مذکور قونفره م اهان اسلامیه نلک امور مذهبی و اصول تعلیم و تربیری حقیقه مختاریت اداره یا تأسیسه ایده جلیت
 صورتنده قلمو انان بر نفع منار لریجی ایلر اوستد یا د مجاریستان مؤخرینه قارستو اهان اسلامیه نلک سجا یا نخی حان مفصل بر نخط اولنک
 اوستد یا د مجاریستان مالیه نفع منار ارسا قلمو اوزره بونه سرای حکومت مجلسی ریتسه اعصه ایدر لر جانی و اهان اسلامیه نلک
 بو نیت جدیدک نتیجه ایکی ای قدر انتفه ر ایدرک متر اولدنی تقدیرم جنس لو امیر اطور حقه ترکیب صول بر نخطه تقدیم ایدر لر جانی
 و مذکور قونفره اعضاسی ایلر مناسبانده بقیه اشخاصک اخام لر بیه نظراً فرقه مخالفیه سنوب مجاریستان ببعو نلرک بصلدی
 بونه دهر سقل ایالت لریک مجاریستان فراللفه الحاقی حالده حقه قریبک بر دم و طلبو محافظه اوله جتنی بونه لیلره بالتأسیسه بونی
 طلب ایملری توصیه و اخضر ایتسه اولد قاری و بونه لیلر ایلر امور مذهبی و اصول تعلیم و تربیری لرخی دلخواهاری و جریله اداره
 خصصنده سربسیدن بقدر برسی طلبنده بولنجه حقه لرخی قطعاً بیان و ببولده بر نیتنده بولنقدن قطعاً امتناع ایلر حقه لرخی سجا یا
 متار الیادن بوکره دیلر و رود ایدن «سرین هجری» تاریخلی و ایلر بولرستان بیی نور دریا خیر برانک زجرسی دخی طلبو با عرصه و تیب
 اولنقله امر و فرمان حضرت ولی الامر کدر اعصابه و ایلر بولرستان

حاجه لری
توقال

دار الفکر للطباعة والنشر
بغداد

آلة كاتبة كوراني حيا

٩٦٩

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعلنا من ذرية نبي محمد
صلى الله عليه وآله وسلم ولقد نزلنا
القرآن على قلبه في ليلة القدر
من شهر رمضان المبارك في سنة
البعث النبوية المباركة
صلى الله عليه وسلم
الذي جعلنا من ذرية نبي محمد
صلى الله عليه وآله وسلم ولقد نزلنا
القرآن على قلبه في ليلة القدر
من شهر رمضان المبارك في سنة
البعث النبوية المباركة
صلى الله عليه وسلم
الذي جعلنا من ذرية نبي محمد
صلى الله عليه وآله وسلم ولقد نزلنا
القرآن على قلبه في ليلة القدر
من شهر رمضان المبارك في سنة
البعث النبوية المباركة
صلى الله عليه وسلم

BOA. Y.A.Hus,nr.412/8

SULTAN ABDÜLHAMİT'İN 25. YIL KUTLAMALARI MÜNASEBETİYLE
BOSNA-HERSEK'TE ŞENLİK YAPILMASINDAN MÜSLÜMAN AHALİNİN
MEN EDİLDİĞİ

4

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
١٥٩

جوس لها يوه حضرت فوقيا هياك يكرى شخى نه سعدهى نبييله بونه وه ساك اهلى
اسلاميه ساك شرايه اجرا نه ماوريه حليمه منع ايلاكله دائره ده هيقاه يوزيو تقسيه
دونقيدت نام غره ساك درج ايدى كى كى اوزرينه بنوايه اساره جوبان سافتا واقه ساك بونه
وتراونيك سترينه نحصه اولدغى واسايه بيه افاده هاوى ويا سارقينه سنده كلاه
تحريف جوبيه ترجمه ساك كونه ريكى بيه خارجه نظارت حليمه ساك تذكرهى عهه وتقيم اولدغى
صه اعظم
صه
١٢



خارجہ نفاذ ۱۱ سہ اولیٰ تا بیحد و بان سفارت سید سندہ وارد اولیٰ
 ۷۷ نومبر و تا محمد برانک ترجمہ سید

کتاب الاحیاء

ترجمہ و طبع
 علی

جلوس میاں مونس حضرت خلیفۃ المسیح تیسری سے دور ہونے سے صاف روز
 معدت روزہ ہونے و ہرگز اہل اسلام کے خاتمہ لری تئیر و تربیہ
 ایہ اجرائی شد آئینہ مع ایدل طریہ دائرہ ۷۷ تا ۷۸ و یوز آتسہ سیدی نور
 حکم برائے اصفا لری سیدہ دست تقیم اولیٰ اتصال علیہ علیکم معلوانہ طرا
 بیخونہ اسر و کلا فی الواقع ساری ہونے و تراونیک پرہ و لری باران
 کزنی مع اتیمہ و مجموعیت واقعات بائکہ بوائی محله منکر ہونکہ سبب الوقع برور
 دنیا و حلا ہونار و سارہ محلدہ ہضم اہالی اسلام اجرائی شد آئینہ
 حضورندہ کاملا سرت بر اعلیٰ قدرندہ اعلیٰ سارمانی و سرت ایٹارہ حال ہونکہ
 محون اولیابہ بعضہ اشخاصک جلوس ہمایوں سہ آئینہ معدت قرینی فرصت عذابک
 حاکوت علیہ حضورنگارہ نما یازدہ ہوناری اولیٰ یضندہ مضا تدبیر انصاطہ
 قسندہ علیہ اوزرہ بانک مار الذکر سہ لردہ آکا زلمہ بر تدبیر نظریہ باقلمبہ
 تدبیر کوی بعضہ عنہ لہ طرفندہ سرت و اعلیٰ ایٹارہ لردہ حال تکذیب ایٹک
 اسر و مارہ حلیہ ما لارکد

BOSNA'DAN BİNLERCE MÜSLÜMANIN İSTANBUL VE ANDOLU'YA GÖÇ
ETTİĞİ

روزنای ده دبا غده سنک ۱۸ لسنده ۱۸۸۶ تاریخ نومبرده مکتوب
بفصده تک زحمه

بوسنه وده استاذارد غده سنه بروجه آتی یازلیبور
بکلمه الهانی مسلم بورارد لهجیت ایتلده درلر مهاجریده مذکوره بی در سعادت و ناله
نقل ایده کیلرک لهجری برقاوه یوز عاشری حال بولبور مهاجریده مخصوصه قراعه نصابده
غایت نای ایتلر

سایه‌ها بر سره جناب مولانا، به کتابت جلیله

۵

عظمته انبیا عظمته

سایه عاظمه جناب ولایت عظیمه نسف انچه ایله حیاء و زبر و سوز و کجیاء و تضارای رغبته و دوستی برونه
 بیسته و لا جبرده خا، زریلیک موافق تر برده، کی غنیه نسبتی کی حقیقه کی سر و صفا به عین، ملک معنی اولر، نه برکه سر و ایله نفعیایه
 مدینه بره کی سینه نظیم ارونه به جدول و اشکال و ضابطه نیک خاکی ای مکان اضرای مطیبه خلافتیهایه تقدیمی و سلطنتی تقیم بر صفا عجزیه
 کور ایله جدیدیه بنظر عا، جناب خدایتیهایه رعقوبه ساعده بنه حظه یادتیهایه جو ریلین تقدیریه انچه رکن حیاء و زبر
 تضارایه و فحشیه کی موافق ای کجا نیزه ای اولدوبه تر سیمیک استیلا کی معروضه تقسیم کی نظیر ایقت رفقه ایله به اولدوبه مطهریه اولدوبه
 با درنه مطهریه اولدوبه تقسیم
 و تقسیم کی سوز و کجیاء و تضارایه
 ای کجا دره اولدوبه تقسیم
 ایله سوز اولدوبه تقسیم
 ایله سوز اولدوبه تقسیم



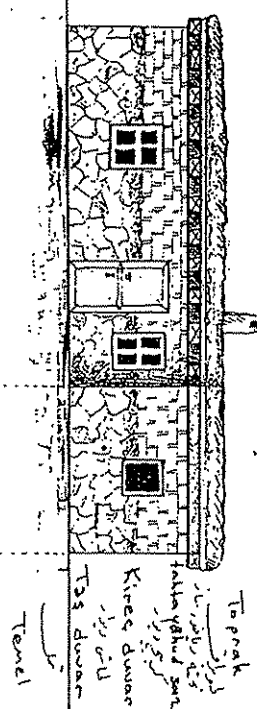
سازمان نوری سقیا خلافتیالحمیدہ انقرہ ولایتی شاہانہ سی داخلہ برسنہ لاجپور
اسلامیہ موضع انت اولیہ خانہ لک برندنہی موقع اسکی

اسم عقیدہ :

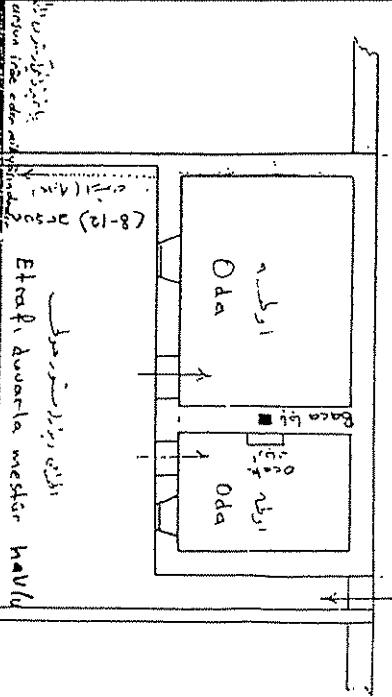
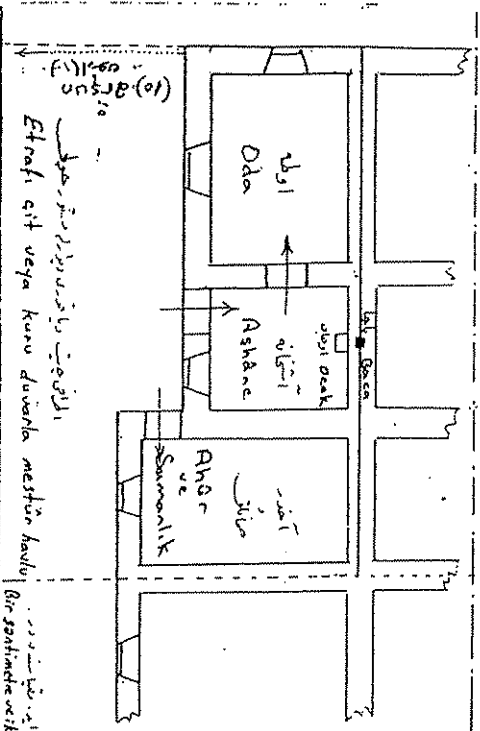
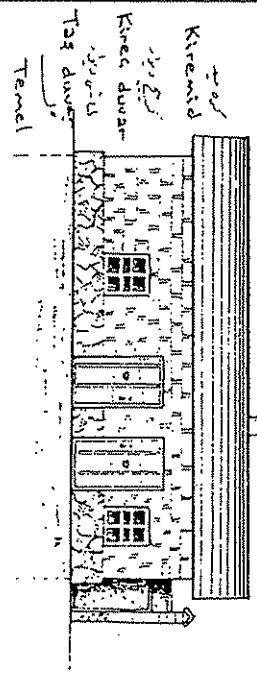
اسم عقیدہ :

- | | |
|------------------------------|--------------|
| انقرہ شہنیک سرفندہ انت اولیہ | ۱ فیض حمیدی |
| حاجیانہ مرکزہ | ۲ سلمیہ |
| اورنگ کولہ | ۳ برہانہ |
| کسیک قوہ | ۴ قاریہ |
| یاہلا قویانہ | ۵ سلیمانہ |
| چینگی باروکی | ۶ صمد آباد |
| فوسید اورنگ | ۷ احمدیہ |
| قرہ بیکار | ۸ بایزید |
| اربع بیکار | ۹ توفیقہ |
| تاناہ صندہ ط | ۱۰ فتح |
| انجیز مع صمد | ۱۱ لطف حمیدی |
| انتار | ۱۲ نطل حمیدی |
| حاجیانہ | ۱۳ حلیمیہ |
| لہویجہ | ۱۴ احسانہ |
| قیانک | ۱۵ اظفرہ |
| صور طانہ | ۱۶ سعوریہ |

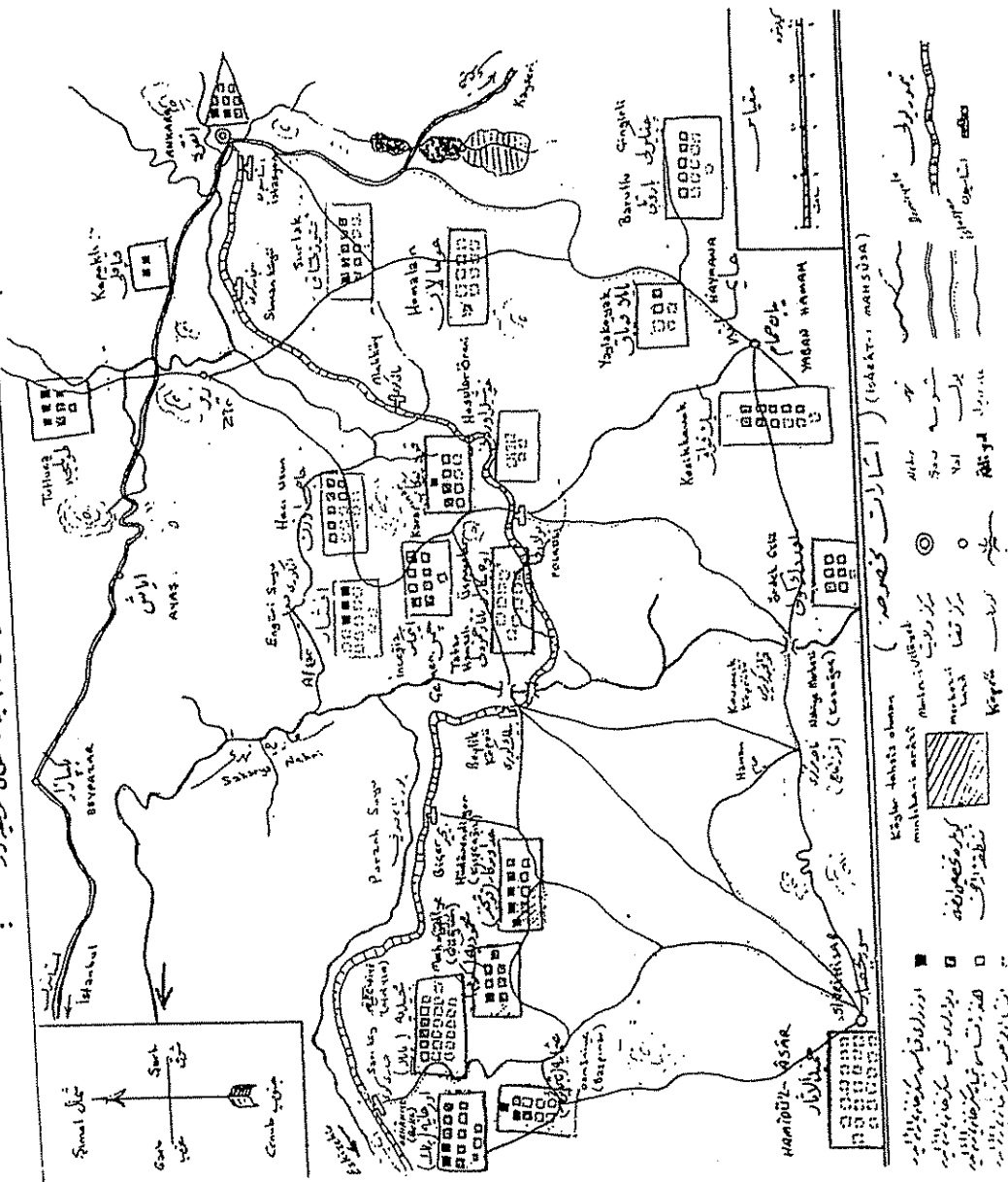
كۆلەرگە ئىنسا ئولماد



ئىقە شەرىك شۇمە ئىنسا ئولماد
بۇقاردا شەرىك شۇمە ئىنسا ئولماد



BOŠNAK MUHÁRÁCSÁI ISLÁMNESTINE MARIUS USAR OLAMAH "HARBERIN MEVLEKIM TERAF DER SAKUMI HADYADORE.
 بوښنا ده لاجرجه اسلاميه نه مخصصات اولانه خاڤرگك لوقتي ايم ايد ر عمين خريطه ر :



ملاحظات

فهرست مصارف و کسبه دولت در سال ۱۳۰۴

مراجعه موقوفه طبع این تاریخ در دفتر
 قدر تواریخ مختلفه ایدم بالور در اسکا
 در سایر احصاء و این حساب باقی مانده و
 حال دقتی در هر یک از این موارد
 اعطایه و در هر یک از این موارد
 احتیاجه داشته بودند

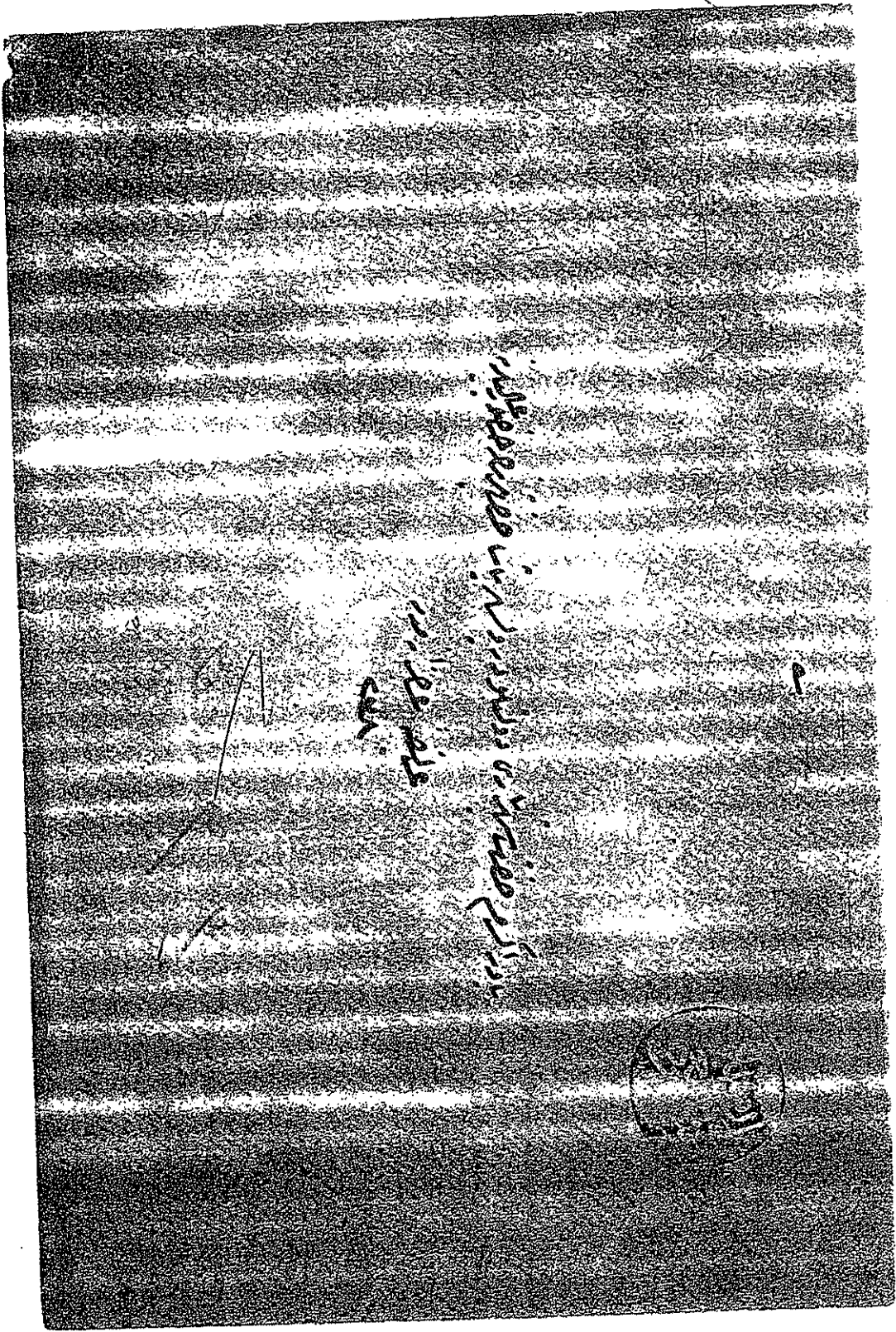
شرح	حاصل	انبار	دکتر
اسم فرد کلاس			
قبایله مد	۶	۹	۹
حفظ موقوفه	۲	۱۲	۱۱
جمع موقوفه	۲۴	۷۹	۱۶
اسم اهل	۱۴	۱۷	۲۴
در تمام	۲	۲	۲
غیره قریبی	۱۴	۱۵۲	۱۷۴
ادعای قریبی	۴۹	۹۰	۱۴۲
قره بیکار قریبی	۴۹	۱۱۶	۱۶۱
احصاء قریبی	۲۷	۵۰	۲۸
در قریبی	۱۴	۲۶	۴۱
این کل قریبی	۸	۱۴	۱۸
	۲۸۶	۵۷۶	۷۱۷

مجموع کل ایدم

مجموع کل ایدم
۱۴۹۴

فهرست مصارف و کسبه دولت در سال ۱۳۰۴ و این اسکا در دفتر
 در هر یک از این موارد و در هر یک از این موارد





BOA. Y.PRK.UM,nr.32/65

BOSNA-HERSEK GÖÇMENLERİNİN İZNIK'TE İSKANI

<p>مستأجر</p>	<p>تاريخ</p>	<p>محل</p>	<p>ملاحظات</p>	<p>تاريخ</p>	<p>ملاحظات</p>	<p>تاريخ</p>	<p>ملاحظات</p>
<p>مستأجر</p>	<p>تاريخ</p>	<p>محل</p>	<p>ملاحظات</p>	<p>تاريخ</p>	<p>ملاحظات</p>	<p>تاريخ</p>	<p>ملاحظات</p>

ملاحظات: المستأجر قد تم تسجيله في مكتب الهجرة في مدينة بوزنيق، جمهورية بوسنة والهرسك، بتاريخ 15/05/2014. المستأجر قد تم تسجيله في مكتب الهجرة في مدينة بوزنيق، جمهورية بوسنة والهرسك، بتاريخ 15/05/2014. المستأجر قد تم تسجيله في مكتب الهجرة في مدينة بوزنيق، جمهورية بوسنة والهرسك، بتاريخ 15/05/2014.

اینجانب لایحه محرمه ایمنه انگیزه خارجه تشریح بنفایند استقلا و پوشود و در تشریح اباندرتیک او شریک و کما یستلزم
 حدیث الحاق ماده لایحه بودید ببوله بیانیه و تفصیله فر خواها ره بولید بند و از تفصیلات عادی لایحه سفارده
 سیه سوه خارجه بقیه به حدیث وارد اولاده متعلقه تیک زجرسی بقا تقدم فایده و لایحه سیه مقده از حکومت
 ره از انگیزه تیک ای و قدیمه نماید تشریح بولید و از سفارده با سه ترحیفات عاقلانه خارجه تشریح با سه حدیثیه سالی
 ایستیک اداره اوقاف با از عید بریک دولتک نماینده هر خواها سی و لایحه دول سازه به ده حدیثیه سیه تیک در ضمن سالی
 برنقطه به سوه ذمه به مالکیه ره سینه لایحه ای سیه تیک مانده دولت علیه به سالی به سالی به ایضای سالی بولید اولفد
 سه سیه ملکانه عرض نمود. اتمس
 ۱۳۷۷
 ۱۳۷۷
 ۱۳۷۷
 صد اعظم
 کلهر

ÖZGEÇMİŞ

23.06.1981 tarihinde Samsun'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini İstanbul Ayhan Şahenk İlköğretim Okulu'nda, liseyi İstanbul Beşiktaş Lisesi'nde tamamladı. 1999 yılında Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü'nde başladığı lisans eğitiminden 2003 yılında mezun oldu. 2004 yılında Sakarya Üniversitesi Yakınçağ Tarihi bölümüne girmiş olup halen bu bölümde eğitimini devam ettirmektedir.